

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN BÜYÜK SELÇUKLU
DEVLETİ VE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE OLAN
İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ali KARACA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

NEVŞEHİR

Şubat 2021

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ VE
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Ali KARACA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim
Dalı, Yüksek Lisans, Şubat 2021

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Nilay AĞIRNASLI

ÖZET

Harezm bölgesi Amuderya nehrinin Aral gölüne döküldüğü deltanın güneyinde uzanan coğrafyanın adıdır. Tarihin her döneminde önemli hanedanlar tarafından idare edilen bu bölge savunma açısından kolay ve ticaret açısından önemli bir bölge olarak karşımıza çıkar. Bölgenin bu özelliklerinden dolayı burayı idare eden valiler kısa zamanda bağımsız bir idareye sahip olabiliyorlardı. Ancak bu bağımsız idare bölgesel bir beylikten öteye geçememiştir. Harezm bölgesini idare eden valilere Farsça bir unvan olan “Harezmşah” denilmektedir. Harezm bölgesinde ilk defa sınırları bu bölgeyi aşan büyük bir devlet vücuda getiren hanedan Anuştekinogulları hanedanı olmuştur. Kaynakların ortaklığına bakılarak bu hanedan Türk hanedanıdır. Ancak Türklerin hangi kolundan olduğu net olmayıp tarihçiler tarafından tartışmalıdır.

Harezm bölgesi Tuğrul Bey zamanında Büyük Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştır. Sultan Melikşah dönemine kadar bölgeyi Harezmli çeşitli yerel idareciler yönetmiştir. Sultan Melikşah, Harezm bölgesinin idaresini Taştardı Anuştegin'e vermiştir. Bu dönemden sonra Harezm bölgesini Anuştegin'in oğulları ve daha sonra da hanedanı idare etmiştir. Sultan Sancar döneminde Harezm valisi olan Harezmşah Atsız bağımsızlık yolunda Sancar'a karşı büyük mücadeleler vermiştir ancak bu büyük sultana karşı başarılı olamamıştır. Harezmşah İl Arslan zamanında Harezmşahlar, Sultan Sancar'ın ölümü ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bağımsız bir duruma gelmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin tarihe karışmasından sonra onun hükmettiği coğrafyada en önemli güç olarak Harezmşahlar Devleti ortaya çıkmıştır. Harezmşahlar Devleti bu dönemden sonra Irak Selçukluları, Abbasi Halifesi, Bâtıniler, Azerbaycan Atabeyleri, Gurlular, Moğollar, Eyyübiler ve Türkiye Selçukluları ile mücadele etmişlerdir.

Harezmşahlar Devleti kudretli ve ihtişamlı yıllarının ardından doğudan gelen Moğolsaldırıları karşısında bir varlık gösterememiş şehirleri yakılmış ve toprakları Moğollar tarafından işgal edilerek yıkılmıştır. Moğollar tarafından Harezmşahlar Devleti yıkıldıktan sonra Celaleddin Harezmşah, Moğollar ile mücadele etmiş ancak başarılı olamayarak önce Hindistan'a gitmiş daha sonra da Azerbaycan'a gelmiştir. Tebriz merkezli devletini yeniden toparlamıştır. Celaleddin, Moğollara karşı Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Alaaddin Keykubad ile başta dostane münasebetler kursa da Ahlât'ı ele geçirmesi ile dostluk bozulmuştur. Bu olayların sonucunda Celaleddin Harezmşah'ın, Eyyübi Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti orduları karşısında Erzincan'da 1230 yılında yapılan Yassıçimen savaşını kaybetmesi ve daha sonra da hayatını kaybetmesi ile bu Türk Devleti tarihe karışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harezm, Selçuklular, Sultan Sancar, Harezmşah Atsız

RELATIONS OF THE HAREMZŞAHLAR STATE WITH GREAT SELJUK AND
TURKEY SELJUKS STATE

Ali KARACA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, Graduate, February 2021

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

ABSTRACT

The Khorezm region is the name of the geography located in the south of the Amu darya River that flows into the Aral Lake. That region was ruled by reputable dynasties in every era of history. In addition, it had importance roles in terms of trade and easy to defend. Thanks to those features, governors who ruled that area had independent administrations in a short time. But those independent administrations could not go beyond a regional principality. Governors who governed the Khorezm region was called Khwarazmshah, which was a Farsi title. The Anushtegin dynasty was the first dynasty that crossed the borders of that region and became a great state. According to sources, it was a Turk dynasty. However, it is still unknown that this dynasty belongs to which branch of Turks and it is still discussed by Historian.

The Khorezm region joined the Great Seljuk state during the period of Tuğrul Bey. Until the period of Sultan Meliḡşah, various local administrators from Khorezm ruled the region. Sultan Meliḡşah gave the administration of the Khorezm region to the Taştdarı Anuştegin. After that period, firstly Anuştegin's sons afterwards his dynasty ruled the region. Khorezm governor Khwarazmshah Atsız fought against Sultan Sancar for independence but he failed against the great sultan. After the death of Sultan Sancar and the collapse of the Great Seljuk State, the Khwarazmshah became independent during the Khwarazmshah İl Aslan period. After the collapse of the Great Seljuk State, the great power Khwarazmshah ruled the Great Seljuk lands. After that Khwarazmshah dynasty struggled with Iraq Seljuks, the Abbasid Caliph, Batiniler and Azerbaijan Atabey, Gurlular, Mongols, Seljuks Ayyubids and Turkey Seljuks.

After its mighty and glorious years, Kharzem Shah State could not stand strong against the Mongol attacks. Its cities were burned down and its lands were destroyed with occupation of the Mongols. After the destruction of the Kharzem Shah State,

Celaleddin Khwarazmshah fought with the Mongols but he failed. Firstly he went to India and then to Azerbaijan. He re-established his state centered in Tabriz. Celaleddin established a bond with Turkey Seljuk State Sultan's Alaeddin Keykubad against Mongols but their bond ruined after he captured Ahlât. After that Celaleddin losed Yassicemen battle against Ayyubi and Turkey Seljuk states in 1230 in Erzincan. After his death, Kharzem Shah State collapsed.

Keywords: Kharezm, Seljuks, Sultan Sancar, Kharezmshah Atsız

TEŞEKKÜR

Harezmşahlar Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir sınır bölgesi olan Harezm'de Sultan Melikşah'ın Taştdarı Anuştegin'in soyundan gelenler tarafından kurulmuştur. Başta Büyük Selçuklu Devleti'nin bir valisi olan bu idareciler özellikle Harezmşah Atsız zamanında bağımsız olmak için büyük mücadele verseler de başaramamış ve oğlu İl Arslan zamanında bağımsız bir devlet konumuna gelmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti tarihten çekildikten sonra Harezmşahlar Devleti bu devletin topraklarında en kudretli devlet konumuna gelmiştir. Harezmşahlar Devleti'nin kurulması gibi tarihe karışması da yine Selçuklular ile olmuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir uzantısı olan Türkiye Selçuklu Devleti ile yaptığı 1230 Yassıçimen savaşı ile de tarihe karışmıştır. Bu çalışmamızda Harezmşahlar Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti ile yaşamış olduğu siyasi ilişkileri ele alınmıştır.

Tarihi kaynaklar göz önüne alınarak yapmış olduğumuz bu çalışma üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Harezm coğrafyası ve bölgenin tarihi gelişimi ile Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Harezm bölgesinin Büyük Selçuklu hâkimiyetine girmesi süreçleri anlatılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde Anuştegin Harezmşahları olarak da bilinen son Harezmşahlar hanedanının kurulması, Sultan Sancar ve Harezmşah Atsız mücadelesi ve Sultan Sancar'ın ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bu topraklarda oluşan siyasi idareler ile Harezmşahlar Devleti'nin İl Arslan ile birlikte bağımsız devlet olması ve hâkimiyetini genişletmesi anlatılmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde Moğol saldırıları ve Harezmşahlar Devleti'nin yıkılması, Celaleddin Harezmşah'ın Moğollar ile mücadelesi ve önce Hindistan'a gitmesi daha sonra da Azerbaycan'a gelerek devletini yeniden toparlaması, Sultan Alaaddin Keykubad ile ilişkileri ve 1230 Yassı Çimen savaşı ile Harezmşahlar Devleti'nin tarihe karışması ele alınmıştır.

Bu çalışmamızdaki amacımız Harezmşahlar Devleti'nin, Büyük Selçuklu Devleti ve onun uzantısı olan Türkiye Selçuklu Devleti ile olan siyasi ilişkilerinin anlaşılmasında katkıda bulunmaktır. Bu tezi hazırlama sürecinde her türlü konuda yardımını aldığım değerli hocam Nilay AĞIRNASLI'ya teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca Tez hazırlama sürecinde hep yanımda olan desteğini esirgemeyen değerli eşim Büşra KARACA'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iv
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR	xi
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR VE SİMGELER	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İDARESİNDE HAREZM BÖLGESİ

1.1. Tuğrul Bey Dönemi ve Harezmi Bölgesi'nin Fethi	16
1.2. Sultan Alp Arslan Dönemi, Harezmi Bölgesi'nin İdaresi	20
1.3. Sultan Melikşah Dönemi ve Harezmi'nin İdaresi	22
1.4. Sultan Melikşah'ın Ölümü ve Taht Kavgaları Döneminde Harezmi Bölgesi	23

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ İLE İLİŞKİSİ

2.1. ANUŞTEKİNOĞULLARI HAREZMŞAHLARI'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE KUDBÜDDİN MUHAMMED	27
2.2. Sultan Sancar-Harezmişah Atsız Mücadelesi	29
2.2.1. Sultan Sancar'ın I. Harezmi Seferi	31
2.2.2. Karahıtaylar Devleti ve 1141 Katavan Savaşı	37
2.2.3. Harezmişah Atsız'ın Horasan'ı İstilasası	40
2.2.4. Sultan Sancar'ın II. Harezmi Seferi	42
2.2.5. Sultan Sancar'ın III. Harezmi Seferi	43
2.3. SULTAN SANCAR'IN ÖLÜMÜ VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DURUMU	47
2.4. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ TOPRAKLARINA HÂKİM OLMASI	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAREZMŞAHLAR DEVLETİ-TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ
İLİŞKİLERİ

3.1. ALAADDİN MUHAMMED HAREZMŞAH DÖNEMİ	60
3.1.1. Azerbaycan Bölgesinin Harezmsahlar Devleti Hâkimiyetine alınması	61
3.1.2. Moğol İstilasası ve Harezmsahlar Devleti'nin Yıkılması	65
3.2. ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ (1220-1237)	68
3.3. CELALEDDİN HAREZMŞAH VE ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ İLİŞKİLER	71
3.3.1. Celaleddin Harezmsah'ın Moğollar'la Mücadelesi ve Hindistan'a Kaçması	71
3.3.2. Celaleddin Harezmsah'ın Azerbaycan'a Gelmesi ve Harezmsahlar Devleti'ni Yeniden Toparlaması	74
3.3.3. Celaleddin Harezmsah ve Alaaddin Keykubad'ın Dostluk İlişkileri	76
3.3.4. Celaleddin Harezmsah ve Alaaddin Keykubad Arasında İlişkilerin Bozulması	80
3.3.5. 1230 Yassı Çimen Savaşı	82
3.3.6. Celaleddin Harezmsah'ın Ölümü ve Harezmsahlar Devleti'nin Sonu	84
3.3.7. Harezm Beylerinin Türkiye Selçuklu Devleti Hizmetine Alınmaları	85
SONUÇ	89
ÖZ GEÇMİŞ	92
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR VE SİMGELER

İA.	: İslam Ansiklopedisi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
MEB.	: Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Harezmi Coğrafyası:

Harezmi olarak adlandırılan bölge Hazar denizinin doğusunda bulunan Aral gölüne dökülen Amuderya (Ceyhun) nehrinin güneye doğru uzandığı coğrafi bölgenin adıdır.¹Harezmi bölgesinde yaşayan ve dillerini muhafaza eden halka da XIII. yüzyıla kadar Harezmliler denilmiştir.² İslam coğrafyacıları Harezmi bölgesinin sınırlarını, batıda Oğuz ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Maverâünnehir ve kuzeyde Kıpçak toprakları ile çevrili bölge olarak aktarmışlardır.³ Bölge verimli tarım arazileri, kalabalık nüfusu ve transit ticaret merkezi olma özelliği ile tarihin her döneminde önemli bir yaşam merkezi olmuştur. Harezmi bölgesi Mısır'da bulunan Nil deltasının rolüne benzer bir özelliğe sahiptir. Amuderya nehrinden sulanan arazide tahıl, pamuk, bağcılık ve çeşitli meyve ve sebze üreticiliği yapılmaktadır. Bu üretilen ürünlerle beraber bölgede yapılan balıkçılık ve koyun yetiştiriciliği de önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Amuderya nehri üzerinde kayıklarla ulaşım yapılabilen ve bunun yanında büyük askeri nakliyatlar da yapılabilmektedir.⁴

Harezmi bölgesi ticari ürünlerin bolluğu, nüfusun kalabalık olması ve Batı Türkistan'ın ortasında önemli bir kavşak noktası olması bakımından önemli bir ticaret merkezi konumundadır. Çin, İran, Hindistan, Sibirya, Rusya ve İskandinavya'dan getirilen ticari ürünler Harezmi pazarlarında satılmaktaydı. Çeşitli bölgelerden tüccarların getirdiği ürünler vasıtasıyla Harezmi pazarları hem canlı hem de ürün çeşitliliği bakımından zengin bir konumdaydı. Batı Türkistan'ın ortasında değişik kültürlerin bir araya geldiği bu önemli pazar yeri Türkler ve Moğollar'ın da dikkatinden kaçmamıştır. Türkler ve Moğollar X. yüzyılda Harezmi bölgesi ile önemli ticari ilişkiler içerisine girmişlerdir. Aşağıda araştırmamız içinde de aktaracağımız gibi Harezmişahlar Devleti döneminde de bu ticari ilişkiler önemli yer

---

¹Abdülkerim Özyayın, Harizm, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 217-220. Zeki Velidi Togan, Harizm, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Kısım 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, 240-257. İbrahim Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, Ankara: TTK, 2000, 30.

²Togan, 240-257.

³Özyayın, 217-220. Kafesoğlu, 30. **Ebü'İfida Coğrafyası**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, 367.

⁴Özyayın, 217-220. Togan, 240-257. Kafesoğlu, 31-32.

tutmaktadır. Harezmşahlar Devleti'nin büyümesinde ve ekonomik olarak gelişmesinde önemli etkisi olan bu ticari ilişkiler devletin çöküşünde de önemli bir rol oynamıştır.⁵

Beyhaki, Harezm bölgesi için “ *Harezm adeta bir ülkedir*” demektedir.⁶Harezm bölgesi için Ceyhun nehri bölgenin savunulması açısından doğal bir kale görevi görmekteydi. Harezm bölgesine yapılan saldırılarda bölgenin tarım alanları için kullanılan su kanalları düşman kuvvetlerinin geçeceği yolları su altında bırakmak için açılır ve bölge bataklık haline getirilirdi. Böylece Ceyhun nehrinin suları düşmanın geçeceği yerleri bataklığa çevirerek olası istilalardan Harezm bölgesini korumaktaydı. Bölgenin savunma açısından kolay olması ve ekonomik olarak gelişmişliği bölgeyi idare eden valilerin kısa zamanda bağımsızlık kazanmalarını sağlamıştır. Bölgenin idaresinin uygun koşulları Harezm'de önemli hanedanların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak ortaya çıkan bu hanedanlar bölgenin etrafının çöller ile çevrili olması nedeniyle mahalli olmaktan öteye geçememişlerdir. Harezm bölgesinin koşulları ne kadar uygun olsa da bölgede ortaya çıkan hanedanların genişlemesinin önündeki en büyük engel yine bölgenin coğrafi yapısı yani etrafının çöller ile çevrili olması olmuştur.⁷

Harezm bölgesinin önemli şehirlerine baktığımızda Ceyhun nehrinin sağ tarafında yer alan bölgenin eski başkenti Kas şehri ve sol tarafında yer alan yeni başkent Gürgenç ya da Cürcaniye olarak adlandırılan şehir ve Moğol istilasından sonra önem kazanarak merkez olan Hive şehri bölgenin önde gelen şehirleridir. Kas şehri bölgenin ilk başkenti olması bakımından önemlidir. Ancak Ceyhun nehrinin hemen kıyısında kurulan bu şehir zamanla nehrin taşması nedeniyle zarar görerek harap olmuş ve terk edilmiştir. Bu şehirlerin yanında bölgenin diğer bazı önemli şehirleri, Hazaresb, Dergan, Zemahşer, Cigerbend, Zerduh, Beratigin ve Git şehirleridir.⁸Zeki Velidi Togan'a göre Git ve Baratigin şehirleri Oğuzlar ile Harezmîliler arasında yapılan ticaretin merkeziydiler.⁹

---

⁵Kafesoğlu, 32. Togan, 240-257.

⁶Ebu'lFazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, NecatiLügal, (terc.) Hicabi Kırilangıç, (haz.), Ankara: TTK, 2019, 632.

⁷Togan, 240-257.

⁸ Özaydın, 217-220.İbnHavkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**,Ramazan Şeşen (terc.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, 410.

⁹Togan, 240-257.

Harezm bölgesi yukarıda da bahsettiğimiz gibi ekonomik açıdan önemli ve savunulması bakımından diğer bölgelere göre savunması daha kolay bir bölgedir. Bu bakımdan bölgenin idarecileri kısa zamanda önemli bir güç konumuna gelmekte ve tâbi oldukları devlete isyan ederek bağımsızlık kazanabilmekteydiler. Samanoğulları, Gazneliler ve Selçuklular devirlerinde Harezm'e vali tayin edilen idareciler bölgede önemli hanedanlar kurmuşlardır. Harezm bölgesinin coğrafi yapısı ise bu hanedanların mahalli olmaktan öteye geçmesine izin vermemiştir. Bu bakımdan son Harezmşahlar da denilen Anuştekinoğulları hanedanı sınırlarını Harezm bölgesinin çok daha ötesine taşımışlar ve büyük bir devlet haline gelmeyi başarmışlardır.¹⁰

Harezmşah unvanına baktığımızda ise Farsça bir unvan olup Harezm bölgesini idare eden yöneticiler için kullanılmıştır. Bölgenin İslamlaşmasından önce kullanılan bu unvan İslamiyet döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir.¹¹ Barthold, tarih boyunca Harezm bölgesini idare eden hanedanları dört kısma ayırmaktadır. Bunlar;

1. İslamiyet'ten önce ortaya çıkan ve 995 tarihine kadar hüküm süren Afrigoğulları hanedanı
2. Memunoğullarıhanedanı (995-1017)
3. Gazneli Sultan Mahmud'un bölgeyi 1017 tarihinde ele geçirmesi ile buraya vali tayin ettiği Altuntaş ile başlayan Altuntaş hanedanı,
4. Anuşteginogulları (Son Harezmşahlar,1097-1230) hanedanlarıdır.¹²

Harezm bölgesi yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihin her döneminde önemli hanedanların idaresinde bulunmuştur. Savunma açısından kolay ekonomik ve ticaret yönünden önemli bir yer olan bölgeyi idare eden valiler kısa zamanda bağımsızlık kazanabilmişlerdir. Ancak bölgenin etrafının çöller ile çevrili olması bu hanedanların mahalli olmaktan öteye geçememelerine neden olmuştur. Çalışmamıza konu olan Anuştekinoğulları hanedanı kurmuş oldukları Harezmşahlar Devleti'nin sınırlarını Harezm bölgesinden çok daha öteye taşıyarak bir devlet kurmayı başarmışlardır.

---

¹⁰Kafesoğlu, 32.

¹¹Barthold, Harizmşahlar, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Kısım 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, 263-265. M.Fuad Köprülü, Harizmşahlar, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Kısım 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, 265-296.

¹²Barthold, 263-265.

Selçuklular:

Selçuklular tarihçilerin hemfikir olduğu üzere Oğuzlar'ın, Kınık¹³ boyu tarafından kurulmuşlardır.¹⁴ Oğuzlar X. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusu ve Seyhun (Sırderya) nehri ile Aral gölü arasında bulunuyorlardı. Kınık boyu da Seyhun nehrine yakın oturmaktaydı.¹⁵ Oğuzlar burada Oğuz Yabgu Devleti adı altında Yabgu unvanı taşıyan bir idareci tarafından idare edilmekteydiler. Selçuklu ailesinin bilinen en eski atası olan ve "Demir Yaylı" unvanı taşıdığı bilinen Dukak bu devlet içerisinde önemli bir konuma sahipti. Dukak'ın ölümünden sonra Kınık boyunun başına oğlu Selçuk Bey geçti. Selçuk Bey aynı zamanda Yabgu tarafından Oğuz Yabgu Devleti içerisinde ordu komutanı anlamına gelen "sübaşı" tayin edilmiştir. Ancak Yabgu gün geçtikçe devlet içerisinde gücü ve itibarı artan Selçuk Bey'den çekinmiş ve onu iktidarı için tehlike görmeye başlamıştı. Yabgu iktidarı için tehlike gördüğü Selçuk Bey'i ortadan kaldırmayı planladı. Durumu önceden haber alan Selçuk Bey obasını da alarak 961 yılında Yabgu'nun etkisinin daha az olduğu Cend şehrine göç etti.¹⁶

Bu dönemde Türkler arasında İslam dini de hızla yayılmaktaydı. Cend şehri de İslam dünyası ile Oğuz Yabgu Devleti arasında bir sınır şehriydi. Selçuk Bey, Cend şehrinde yanında bulunan obası ile beraber Türk inanışlarına yakınlığı ve siyasi geleceğinin parlaklığı dolayısıyla İslam dinini kabul etti. Bundan sonra Selçuk Bey, Cend bölgesine yıllık vergiyi almaya gelen Yabgu'nun vergi memurlarını "Kâfirlere haraç vermeyeceğini" söyleyerek kovmuş ve Cend'de müstakil bir beylik kurmuştur. Bu olayların ardından Yabgu, Selçuk Bey üzerine kuvvetler gönderdi. Selçuk Bey, Yabgu'nun gönderdiği bu kuvvetleri yenerek bölgede kolaylıkla tutunmuştur. Selçuk Bey'in gayrimüslim Türkler ile yaptığı bu başarılı mücadeleler onun İslam dünyasında şöhretini arttırmıştır.¹⁷

Selçuk Bey'in Cend'de müstakil bir beylik kurduğu dönemde bölgede ikisi Türk, Karahanlılar ve Gazneliler Devletleri ile Samaniler Devleti¹⁸ olmak üzere üç büyük

¹³Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, 369.

¹⁴Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt I, Ankara: TTK, 2016, 31. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Ötüken, 2012, 54.

¹⁵Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, 52. Köymen, Cilt I, 31.

¹⁶İbnü'l Esir, **El Kamilfi't Tarih Tercümesi**, Cilt 9, Abdülkerim Özaydın (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları 1991, 361. Turan, 66. Köymen, Cilt I, 16-17.

¹⁷Turan, 67-68. İbnü'l Esir, Cilt 9, 362.

¹⁸Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler –Makaleler-**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, 44-63.

devlet bulunmaktaydı. Maveraünnehir bölgesinin egemenliği için Karahanlılar ve Samaniler mücadele halindeydiler.¹⁹ Selçuk Bey bu dönemde gayrimüslim Türkler ile yaptığı başarılı mücadeleler ve emrindeki Oğuzlar ile önemli bir kuvvet konumundaydı. Bu şöhreti onun Karahanlılar Devleti karşısında etkisiz kalan Samaniler Devleti ile anlaşmasını sağladı. Samaniler devlet sınırlarını Türk akınlardan korumak ve Karahanlılar Devleti ile araya tampon bir bölge kurmak istemelerinden dolayı Selçuklu Oğuzları'na 985-986 yıllarında Buhara civarındaki Nur kasabasının çevresine yerleşme müsaadesi vermişlerdir. Selçuk Bey yaşının da ilerlemiş olduğu bu dönemde Cend şehrinde kalırken, Nur kasabası civarına büyük oğlu Arslan İsrail idaresindeki Oğuzlar yerleşmişlerdir.²⁰ Yabgu unvanı taşımakta olan Arslan İsrail'in idaresinde bulunan Yabgulu Türkmenleri, Samaniler Devleti'ne askeri destek sağlamaktaydı.²¹

Karahanlılar Devleti İlig Han Nasır idaresinde 999 yılında Buhara'yı ele geçirerek Samani Devleti'ne son verdiler. İlig Han Nasır, Samani hanedanından kalan üyeleri Özkend'de hapsedmiştir.²² Özkend'de hapisten kaçan Samani şehzadesi İsmail Muntasır, Samani Devleti'ni yeniden kurmak için mücadeleye başladı. İsmail, Karahanlılar Devleti'ne karşı başarılı mücadeleler vererek Buhara'yı ele geçirdi. Ancak daha sonra Karahanlılar'a karşı mücadeleleri kaybederek Buhara'yı terk etti. İsmail daha sonra 1002 tarihinde Arslan Yabgu idaresindeki Oğuzlara sığındı. Arslan Yabgu'nun desteğini sağlayan İsmail, Karahanlılar karşısında yeniden başarılı mücadeleler verdi. Karahanlı kumandanı Sübaşı Tegin idaresindeki bir orduyu yenen müttefikler bir gece baskını ile de Karahanlı Hanı İlig Han Nasır'ı 1003 yılında bozguna uğrattılar. Ertesi yıl 1004 tarihinde yine bir Karahanlı ordusunu Semerkand civarında mağlup ettiler. Bu savaşlarda ellerine bolca ganimet geçen Oğuzlar İsmail'in yanından ayrıldılar. Oğuzların yanından ayrılmasıyla Karahanlılar karşısında yalnız kalan İsmail tek başına giriştiği mücadelede başarısız oldu. Bu mücadeleler sırasında 1005 yılında ölümü ile de Samaniler Devleti tarihe karıştı. Samani Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından hükmettiği topraklar iki devlet

---

¹⁹ Köymen, Cilt I, 36-37.

²⁰ İbnü'l-Esir, Cilt 9, 362. Turan, 69.

²¹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara: TTK, 1995, 17. Kafesoğlu, Selçuklular, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967, 353-416.

²² İbnü'l-Esir, Cilt 9, 123-124. Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler – Makaleler-**, 62.

arasında pay edildi. Buna göre Maverünnehir bölgesi Karahanlılar Devleti'nin Horasan bölgesinin idaresi de Gazneliler Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi.²³

Selçuk Bey yüz yaşını geçerek uzun bir ömür yaşamıştır. 1007 yılında Cend şehrinde ölmüş ve bu şehre defnedilmiştir. Selçuk Bey'in, Mikail, Arslan İsrail, Yusuf ve Musa adlarında dört oğlu vardı. Bazı kaynaklarda Yunus adı da geçmekte ve beş oğlu olduğu kaydedilmektedir. Selçuk Bey'in en büyük oğlu olan Mikail babasının sağlığında gayrimüslim Türkler ile yapılan bir savaşta şehit düşmüştür. Mikail'in oğlu olan Çağrı ve Tuğrul Bey'ler dedeleri Selçuk Bey tarafından yetiştirilmişlerdir.²⁴ Selçuk Bey'in ölümünden sonra ailenin başına en büyük oğlu Arslan Yabgu geçti. Selçuk Bey'in ölümünün ardından Cend'de bulunan Selçuklular'ın hepsi buradan ayrılarak Buhara civarına indiler. Maverünnehir bölgesi Samaniler Devleti'ni ortadan kaldıran Karahanlılar Devleti'nin hâkimiyetindeydi. Samaniler Devleti'nin geçmişteki müttefiki olan Selçuklular artık Karahanlılar Devleti ile karşı karşıyaydı.²⁵

Karahanlılar, Maverünnehir bölgesine gelen ve burada bir tehdit oluşturan Selçuklu Oğuzları'nın gücünü kırmak ve ileri gelenlerini ortadan kaldırarak itaate alma niyetindeydiler. Bu nedenle Tuğrul ve Çağrı Bey idaresindeki Selçuklular, Karahanlı İlig Han Nasır'ın saldırılarına uğradılar. Bu saldırıların ardından Selçuklular, Karahanlı hanedanından olan Buğra Han'ın yanına Talas bölgesine sığındılar. Ancak Buğra Han'ın tutumu da farklı değildi. Buğra Han yanına sığınan Selçuklu beylerine düşmanca davrandı ve Tuğrul Bey'i tutukladı. Bunun üzerine Çağrı Bey bir baskın ile Karahanlılar'ı mağlup ederek kardeşi Tuğrul Bey'i kurtarmıştır.²⁶ Bu dönemde baskılar ve yurt sıkıntısı karşısında Tuğrul Bey çöllere çekilirken, Çağrı Bey'de 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya meşhur keşif akını yapmıştır.²⁷

Tuğrul ve Çağrı Bey'ler bu olaylarla uğraştıkları sıralarda amcaları Arslan Yabgu'da bu sıralarda 1021 yılında İlig Han Nasır Han'ın yerine büyük han olan Yusuf Kadir

---

²³İbnü'l Esir, Cilt 9, 131-132. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Hakkı Dursun Yıldız, (hazr.), İstanbul: Kronik Kitap, 2017, 287-288. Osman G. Özgüdenli, **Selçuklular**, Cilt I, İstanbul: İsam Yayınları, 2013, 52-53. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara: TTK, 2002, 12. Turan, 86.

²⁴Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken, 2019, 237-241. Sevim ve Merçil, 17. İbnü'l-Esir, Cilt 9, 362.

²⁵Kafesoğlu, Selçuklular, **İA**, 353-416.

²⁶Turan, 88. İbnü'l Esir, Cilt 9, 362.

²⁷Köymen, Cilt I, 104. Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, 196-209.

Han'ın büyük han olmasını tanımayan Karahanlı hanedanından Ali Tegin ile birleşerek onun Buhara'yı ele geçirmesine yardımcı olmuştur. Karahanlı Hanı Yusuf Kadir Han'ın iktidarını tanımayarak isyan eden Ali Tegin, Arslan Yabgu ile ittifak kurarak Buhara'da müstakil bir beylik kurmuştur.²⁸ Bu durum ise Maverâünnehir'e hâkim olmak isteyen Karahanlılar ve Gazneliler için bir engeldi. Yusuf Kadir Han bu olaylar üzerine Gazneli Sultanı Mahmud ile anlaştı. Bu durumu haber alan Ali Tegin ve Arslan Yabgu karşı koyamayacaklarını anlayınca çöle çekildiler. Gazneli Sultanı Mahmud, Arslan Yabgu'ya kıymetli hediyelerle bir elçi göndererek Hint seferlerinde kendisine destek olması için yanına davet etti. Arslan Yabgu, Sultan Mahmud'un bu davetine katıldı. Yapılan eğlenceler sırasında Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'nun kuvvetini tespit ederek devleti için olası bir tehlike olmaması için yakalatarak, 1025 yılında Hindistan'da bulunan Kalincar kalesine hapsetti.²⁹

Arslan Yabgu, Kalincar kalesinde yedi yıllık bir esaretin ardından 1032 yılında bu kalede öldü. Arslan Yabgu'nun esir edilmesinden sonra Selçuklular'ın başına yaş olarak en büyük hanedan üyesi olan Musa Yabgu geçirildi. Ancak asıl idareciler Tuğrul ve Çağrı Bey'lerdi. Ali Tegin bu arada geri dönerek Buhara'yı ele geçirmişti, Arslan Yabgu'nun esir edilmesinin ardından kendisine yeni müttefik arayan Ali Tegin, Tuğrul ve Çağrı Bey'ler ile anlaşmaya çalışsa da Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin Ali Tegin'e güvenmemeleri nedeniyle anlaşamadılar. Ali Tegin bunun üzerine Selçuklular üzerine saldırılarda bulundu.³⁰ Bölgedeki bu baskılar ve saldırılar karşısında Selçuklular, Gaznelilerin hâkimiyetinde olan Harezm'e göç ettiler. Bu arada 1030 yılında Gazneli Sultanı Mahmud ölmüş ve yerine oğlu Sultan Mesud Gazneliler Devleti tahtına geçmişti. Sultan Mesud babası döneminde kurulan, Karahanlılar ile iyi ilişkileri devam ettirmiştir. İki devlet bu iyi ilişkiler çerçevesinde Maverâünnehir bölgesi için bir tehdit olan Selçuklular ve Ali Tegin'e karşı harekete geçtiler. Selçuklular bu olaylar üzerine Harezm'den ayrıldılar ve Maverâünnehir bölgesine geri dönerek Ali Tegin ile ittifak kurdular. Bölgede yaşanan bu gelişmeler ile siyasi olaylar yeniden şekillendi. Selçuklular tekrar Ali Tegin ile ittifak kurarak

---

²⁸İbnü'l Esir, Cilt 9, 362,363. Abdurrahman İbnü'lCevzi, **El-Muntazam Fi Tarihi'lÜmem'de Selçuklular**, Ali Sevim (terc.) Ankara: TTK, 2014, 84.

²⁹Genç, 15. Kafesoğlu, Selçuklular, **İA**, 353-416. OmelyanPritsak, Karahanlılar, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul:Milli Eğitim Basımevi,1977,251-273. İbnü'l-Esir, Cilt 9, 363. İbnü'lCevzi, **el-Muntazam-Selçuklular**, 85.

³⁰İbnü'l-Esir, Cilt 9, 363,364.

Gazneliler'in Harezm valisi Altuntaş'ın idaresindeki kuvvetleri 1032 yılında Debusiye'de yenilgiye uğrattılar.³¹

Bu savaşta ağır yara alan Harezm valisi Altuntaş kısa zaman sonra ölmüş ve yerine Harezm valisi olan oğlu Harun, Gazneliler Devleti'ne karşı istiklal mücadelesine girmişti. Harezmşah Harun bu isyanında, Ali Tegin ve bölgede önemli bir askeri güç unsuru olan Tuğrul ve Çağrı Bey'ler ile anlaştı. Selçuklular, Harezmşah Harun'un daveti üzerine yeniden Harezm'e göç ettiler.³² Bu arada Selçuklular'ın eski düşmanı Cend Emiri Şah Melik, Gazneliler ile anlaştı. Şah Melik, Kasım 1034 tarihinde zorlu bir çöl yürüyüşü sonucunda kurban bayramı günü Selçuklular'a ani bir baskın yaparak çok ağır kayıplar verdirdi. Selçuklular'dan yedi sekiz bin kişiyi öldürerek pek çok kadın ve çocuğu da esir etmiştir. Dağılan Selçuklular, Harezmşah Harun'un da desteği ile kısa zamanda toparlandılar. Ancak Ali Tekin'in 1034 yılında ölümü ve ardından 1035 yılında Harezmşah Harun'un Gazneliler'in bir suikastı sonucu öldürülmesi neticesinde Selçuklular'ın bu müttefikliği sona erdi.³³

Selçuklular bu dostunu da kaybettikten sonra Harezm'de durmayarak Horasan'a göç ettiler. Ceyhun'u geçerek Merv yolundan Nesa'ya geldiler. Daha önceden buraya gelmiş olan Türkmenler de onlara katıldı ve yeni katılımlar ile iyice kuvvetleri arttı.³⁴ Tuğrul ve Çağrı Bey'ler, Gazneliler Devleti'nin Horasan valisi Suri'ye mektup göndererek kendilerine Nesa ve Ferave'nin yurt verilmesi karşılığında Gazneli Sultanı Mesud'un hizmetine girmeye hazır olduklarını bildirdiler. Sultan Mesud bu isteği reddetti. Daha sonra da Hacib Beytoğdı idaresinde iyi teçhiz edilmiş bir orduyu Selçuklular üzerine gönderdi. Selçuklular, Nesa şehri yakınlarında 29 Haziran 1035 tarihinde yapılan bu savaşta Gazne ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Savaş sonrası yapılan anlaşma neticesinde Sultan Mesud, Musa Yabgu'ya Ferave'yi, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Tuğrul Bey'e de Nesa'yı yurt olarak verdi. Sultan Mesud ayrıca Selçuklu reislerine hilat, menşur, sancak gönderdi ve onlara "Dihkan" unvanı verdi.³⁵

---

³¹ Sevim ve Merçil, 21-22. Pritsak, 251-273. Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler –Makaleler-**,114.

³²İbnü'l-Esir, Cilt 9, 364.Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler – Makaleler-**,115.

³³Özgüdenli, 59-60.Beyhaki, 649.İbnü'l-Esir, Cilt 9, 364. Turan, 79.

³⁴Beyhaki, 654-655.

³⁵Minhac-i Sirac el-Cüzcani, **Tabakat-ı Nasri**, Erkan Göksu (terc.) Ankara: TTK, 2015, 68-69. Turan, 95. İbnü'l-Esir, Cilt 9, 364,365. Köymen, Cilt I, 225,227.

Selçuklular kazanılan bu zafer ile Türkmenler arasında itibarlarını arttırmışlar ve akın akın yeni katılımlar gelmeye başlamıştı. Bu yeni katılımlar ile Selçuklular yeniden akınlara ve yağmalara başladılar. Sultan Mesud, Horasan şehirlerini bu yağmalardan korumak için Sübaşı adındaki kumandanı idaresinde bir ordu sevk etti. Bu arada Selçuklu reisleri yeni katılımlar ile mevcut yurtların yetmediğini ve Merv, Serahs ve Baverd'in kendilerine verilmesini istediler. Sultan Mesud bu isteği kabul etmedi ve Sübaşı'ya Selçuklular ile savaşması için kesin emir verdi. Serahs şehri civarında Ağustos 1038 tarihinde yapılan savaşta Gazne ordusu ağır bir yenilgi aldı ve Selçuklular bu savaşı da kazandılar. Bu zafer ile Selçuklular devlet olma yolunda büyük bir adım attılar.³⁶

Selçuklular, Türk devlet geleneği gereği bir kurultay topladılar ve izlenecek olan yolu belirleyerek ele geçirilmesi planlanan yerleri bölüşüler. Buna göre Tuğrul Bey yeni devletin hükümdarı olarak Nişabur'u, Çağrı Bey Merv'i ve Musa Yabgu'da Serahs'ı aldı. Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi İbrahim Yınal yanında kaldı ve Tuğrul Bey tarafından öncü olarak Nişabur şehrine gönderildi. Nişabur halkı Tuğrul Bey'e itaat ettiğini bildirdi ve Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Daha sonra Tuğrul Bey, Nişabur'a geldi ve Horasan'ın bu önemli şehri Selçuklular'ın merkezi oldu.³⁷

Gazneli Sultanı Mesud devleti için artık en büyük tehlike olan Selçuklular'ı tamamen ortadan kaldırmak için büyük bir ordu hazırladı. Sultan Mesud bizzat kendisinin idare ettiği 300 savaş fili ile destekli 50 bin kişilik ordusu ile başkent Gazne'den hareketle Belh şehrine geldi.³⁸ Sultan Mesud'un Belh'e gelmesinin ardından Selçuklu beyleri Serahs şehrinde toplanarak yapılacak mücadelenin yöntemini belirlediler. Selçuklu beyleri iyi teçhiz edilmiş Gazne ordusu ile savaşmak yerine çöle çekilme taraftarıydılar. Ancak Çağrı Bey geri çekilmeyerek savaş kararı için bütün beyleri ikna etti. İki taraf arasında yapılan ilk çarpışmalarda Gazne ordusu üstün gelerek Selçuklu kuvvetlerini dağıttı. Bu çarpışmaların ardından nihayet asıl büyük savaş Merv yakınlarında bulunan Dandanakan kalesi yakınlarında oldu. Tuğrul ve Çağrı Bey'ler idaresinde olan Selçuklu kuvvetleri, sayıca kendilerinden üstün olan Sultan Mesud idaresindeki Gazne ordusunu 24 Mayıs 1040 tarihinde kesin

---

³⁶Kafesoğlu, Selçuklular, İA, 353-416. Cüzcani, 73. İbnü'l-Esir, Cilt 9, 349.350.

³⁷Turan, 98. Köymen, Cilt I, 264.

³⁸İbnü'l-Esir, Cilt 9, 353.

olarak yenilgiye uğrattı. Sultan Mesud yanında kalan az sayıdaki kuvveti ile önce Gazne'ye oradan da Hindistan'a kaçtı.³⁹

Selçuklular kazanılan bu zaferin ardından savaş meydanında Tuğrul Bey'i tahta çıkararak "Horasan Emiri" ilan ettiler. Dandanakan zaferinin ardından Horasan bölgesi Selçuklu hâkimiyetine geçerken, Horasan'da müstakil bir Selçuklu Devleti kurulmuştur. Kazanılan zaferin ardından dönemin âdeti gereği kazanılan zafer fetihnameler ile çevre hükümdar ve idarecilere bildirildi.⁴⁰ Selçuklu beyleri zaferin ardından Türk devlet anlayışı gereğince Merv şehrinde büyük bir kurultay topladılar. Kurultay da alınan önemli kararlardan biri de Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah'a sadık olduklarını ve Horasan bölgesinde adaleti tesis edeceklerini bildirmek olmuştur. Kurultay da alınan diğer önemli kararlar ise ele geçirilen yerlerin idaresi ve ele geçirilecek bölgelerin hanedan üyeleri arasında paylaşılması olmuştur. Bu paylaşım göre Tuğrul Bey "sultan" sıfatı ile Nişabur şehrini alarak batı yönünde fetihlerle ilgilenecekti. Çağrı Bey "melik" unvanıyla Merv şehri merkez olarak Ceyhun nehri ve Gazne arası toprakların yani devletin doğusunu idare edecekti. Burada dikkat çeken olaylardan biri de Çağrı Bey yaşça büyük olmasına rağmen kardeşi Tuğrul Bey'in sultan olmasını istemiştir. Çağrı Bey idare ettiği bölgede sultan gibi bağımsız hareket etse de dış işlerinde kardeşi Tuğrul Bey'in hâkimiyetini kabul etmiştir.⁴¹

Merv kurultayında hanedanın en büyük üyesi olan Musa Yabgu'ya da Büst, Herat ve Sistan havalisinin yönetimini verildi. Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurt'a Kirman bölgesinin ele geçirilmesi görevi verilirken Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin anne bir kardeşleri İbrahim Yınal ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'a herhangi bir bölgenin idaresi verilmeyerek diğer bazı hanedan üyeleri ile beraber Tuğrul Bey'in yanında batı yönünde yapılacak fetihlerle ilgilenmeleri görevi verilmiştir. Bunların yanında diğer bazı hanedan üyelerine de bazı bölgelerin fethi görevi verildi.⁴²

Büyük Selçuklu Devleti'nin uzantılarından ve Harezmsahlr Devleti ile siyasi ilişkileri konumuz dâhilinde olan diğer bir devlet de Türkiye Selçuklu Devleti'dir.

³⁹Köymen, Cilt I, 336. Turan, 103. M. LongworthDames, Gazneliler, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, 742-748. İbnü'l-Esir, Cilt 9, 368-369.

⁴⁰ Köymen, Cilt I, 344. Turan, 106.

⁴¹ Köymen, Cilt I, 356-359.

⁴² Sevim ve Merçil, 26-27. Köymen, Cilt I, 364.

Selçuklu Devletleri arasında en uzun ömürlüsü olan Türkiye Selçuklu Devleti, Arslan Yabgu'nun torunu Süleymanşah b. Kutalmış tarafından kurulmuştur. Kutalmış'ın 1064 yılında Sultan Alp Arslan ile girdiği taht mücadelesinde hayatını kaybetmesinin ardından Mansur, Süleymanşah, Alp İlig ve Devlet adlarındaki dört oğlu tutuklanmıştır. Tutuklanan bu hanedan üyeleri hakkında Malazgirt zaferi sonrasında yani 1072 yılında Anadolu'da ortaya çıktıkları döneme kadar kaynaklarda bilgi bulunmaması onların bu zaman içerisinde tutuklu olarak kaldıklarını göstermektedir. Sultan Alp Arslan ile Bizans imparatoru Romanos Diogenes arasında yapılan 1071 Malazgirt savaşından sonra imzalanan anlaşma yeni Bizans imparatoru VII.Mikhael tarafından tanınmamıştır. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan beylerine Anadolu'nun fethi görevini verdi. Sultan Alp Arslan'nın bu emrinin ardından Anadolu'da başlayan fetih hareketleri içerisinde Kutalmış oğulları da görülmektedir. Kutalmış oğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri konusu ise tartışmalıdır.⁴³

Sultan Alp Arslan'nın Anadolu'nun fethi konusunda verdiği emrin ardından Anadolu'da başlayan fetih hareketleri içerisinde Güney Doğu Anadolu'da Birecik merkez üssü olarak Kutalmış oğulları da faaliyetlere başlamıştır. Kutalmış oğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri konusuna baktığımızda ise bu konuda araştırmacılar farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. İlk olarak Kutalmış oğulları Sultan Alp Arslan döneminde tutuklu kalmışlardır. Alp Arslan'nın 1072 yılında ölümünün ardından Melikşah amcası Kavurt ile girdiği taht mücadelesi sırasında Kutalmış oğulları bir yolunu bulmuş ve kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu mücadeleler esnasında fırsatını bulup kaçmaları olasılığı yüksektir. Ancak Sultan Melikşah'ın taht mücadelesinden galip çıkmasının ardından kaçan hanedan üyelerini yeni bir tehlike olarak görmemesi ve cezalandırmaması olasılığı bu ihtimali zayıflatmaktadır.⁴⁴

İkinci olarak baktığımızda ise Türk devlet töresi gereği her hanedan üyelerine bir bölgenin yönetimi verilmektedir. Zindanda bulunan Kutalmış oğulları için vezir Nizamü'l Mülk ve Abbasi halifesinin isteği doğrultusunda bu hanedan üyelerinin bu adet gereği Anadolu'ya gönderildikleridir. Ancak vezir Nizamü'l Mülk'ün bu konuda isteği olsa bile siyasi bir etkisi bulunmayan halifenin bir hanedan üyesi için

⁴³ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, 58.

⁴⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Ötüken, 2018, 77. Koca, 59.

ricada bulunması Selçuklu tarihinde hiç örneği görülmemiş bir konudur. Bu istekler üzerine Sultan Melikşah'ın menşuru ile Kutalmış oğullarının Anadolu'ya gelmesi taht mücadeleleri ile uğraştığı bir dönemde Sultan Melikşah'ın hanedana mensup üyeleri bırakarak risk alması anlamına gelmektedir. Sultan Melikşah'ın tahtını tamamen sağlama almadan Kutalmış oğullarını Anadolu'ya göndermesi ihtimali zayıftır. Aksi halde bu durum tahtı için Anadolu'da yeni bir tehlike demektir.⁴⁵

Üçüncü olarak baktığımızda Sultan Alp Arslan Anadolu'nun fetih emrini vermesinin ardından uzun yıllardır zindanda bulunan ve tek suçlarının taht için ayaklanan babalarının yanında olmaları olan Kutalmış oğullarının iyi hallerini görmüştür. Uzun yıllardır zindanda olan bu hanedan üyeleri Sultan Alp Arslan'ın başkenti Rey'den ayrılmasının ardından sultanın muhalifleri tarafından isyan neticesinde devleti için bir tehdit olabilirdi. Sultan Alp Arslan bu ihtimalleri de göz önüne alarak bir menşur ile Kutalmış oğullarını Anadolu'ya göndermiştir. Bu ihtimal kesin olmamakla beraber diğer ihtimallere göre yüksektir. Türk töresi gereği bir hanedan üyesinin ömür boyu zindanda kalması da doğru değildir.⁴⁶

Kutalmış oğulları 1072 yılında yukarıda da bahsettiğimiz gibi Birecik merkez olarak Diyarbakır ve Urfa taraflarında ortaya çıktılar. Hanedan üyeleri olmalarının da etkisiyle bu bölgede bulunan Türkmenler hızla etraflarında toplandılar. Kutalmış oğulları etrafında özellikle Selçuklu idaresine muhalif olan Yabgulu Türkmenleri toplanarak kuvvetlerinin artmasını sağladılar.⁴⁷ Bu bölgede faaliyet gösterdikleri dönemde Sultan Melikşah tarafından Suriye ve Mısır'ın fethi ile görevlendirilen Türkmen beyi Atsız'a karşı isyan eden beylerinden Şökli, hanedan üyesi olan Kutalmış oğullarına mektup yazarak Atsız yerine onlara biat edeceğini bildirmiştir. Kutalmış oğullarından Alp İlig ve Devlet, Şökli'nin davetine uymuşlardır. Ancak bu müttefikler ile Atsız arasında yapılan savaşta Atsız onları yenilgiye uğratmıştır. Atsız, isyancı Şökli'yi öldürürken hanedan üyesi olan bu iki Kutalmış oğlunu esir ederek başkent İsfahan'a Sultan Melikşah'a göndermiştir. Süleymanşah, Atsız'a yazdığı mektubunda kardeşlerini istemiş ancak Atsız onları Sultan Melikşah'a

---

⁴⁵ Turan, *Selçukular Zamanında Türkiye*, 75.

⁴⁶ Koca, 60.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 75.

gönderdiğini bildirmesinin ardından bir faaliyette bulunmamıştır. Bu olayın ardından Kutalmış oğullarının ikisi saf dışı kalmıştır.⁴⁸

Süleymanşah ve Mansur bu arada Halep'i almak için kuşatmışlar ancak Kuzey Suriye'de genişleme siyasetinin tehlikesini görerek kuşatmayı kaldırmışlardır. Anadolu ise bu dönemde faaliyet gösterme açısından daha müsaitti. Bizans bitmek bilmeyen iç karışıklıklar ile uğraştığı için Anadolu'yu kendi haline bırakmak zorunda kalmıştı. Anadolu'da en büyük fetih hareketlerinde bulunan Artuk Bey ise Sultan Melikşah tarafından başkente çağırılmıştı. Sultan Melikşah, Artuk Bey'i amcası Kavurt ile olan taht mücadelesinde kendisine destek olması için İsfahan'a çağırılmıştı. Kavurt'un bertaraf edilmesinin ardından Artuk Bey, Ahsa ve Bahreyn Karmatileri üzerine sefer ile görevlendirildi. Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılmasının ardından Süleymanşah ve Mansur Anadolu'da daha rahat hareket etme fırsatı buldular.⁴⁹

Süleymanşah ve Mansur ilk olarak Antakya'yı kuşatsalar da ele geçiremeyerek Anadolu içlerine yöneldiler. 1074 yılında Konya'da bulunan Gevale kalesini ele geçirerek bölgede fetihlerde bulundular. İç Anadolu bölgesinde fetihlerini tamamlayan Kutalmış oğulları Sakarya havzasına yöneldiler. 1075 yılında Bizans'ın en önemli şehirlerinden olan İznik'i fethederek yeni kurulan devletin başkenti yaptılar ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurdular.⁵⁰ Bizans İmparatorluğu bu olaylar yaşanırken taht için isyan eden Rumeli orduları komutanı Bryennios ve Anadolu orduları komutanı Botaniates'in isyanları ile meşguldü. Kutalmış oğulları Bizans'ın iç işlerine karışmak için büyük bir fırsat yakaladılar. Botaniates tahtı ele geçirebilmek için bölgede önemli bir siyasi güç konumuna gelen Kutalmış oğullarından destek istedi. Süleymanşah ve Mansur ellerine gelen bu fırsatı iyi değerlendirerek Botaniates'in talebini kabul ettiler. Kutalmış oğullarının desteği ile Botaniates, Bizans'ın yeni imparatoru oldu. Bizans İmparatorluğu'nun tahtına yön veren Kutalmış oğulları bu destekleri ile bölgedeki siyasi varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Bunun yanında yeni kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları Üsküdar'a kadar genişlemiş ve boğazın giriş çıkışları kontrol edilir hale gelmişti.⁵¹

---

⁴⁸ Koca, 61.

⁴⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 83.

⁵⁰ Koca, 62. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 84. **Azimi Tarihi**, Ali Sevim, (çev.) Ankara: TTK, 2006, 24. Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, 283.

⁵¹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 85. Koca, 63.

Süleymanşah ve Mansur birlikte hareket ettikleri dönemde yalnız Anadolu'ya değil Bizans'a da yön vermişlerdir. Ancak Kutalmış oğullarının arası liderlik mücadelesi nedeniyle bozulmuştur. Mansur yalnız Süleymanşah'a değil Sultan Melikşah'a karşı da cephe alınca Süleymanşah durumu İsfahan'a bildirmiştir. Bu haber üzerine Sultan Melikşah, Emir Porsuk'u Anadolu'ya gönderdi. Emir Porsuk yapılan mücadele sonunda 1078 yılında Mansur'u öldürdü. Ağabeyi Mansur'un Emir Porsuk tarafından ortadan kaldırılması ve Emir Porsuk'un da Anadolu'dan ayrılmasının ardından Süleymanşah, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hâkimi oldu.⁵²Süleymanşah İznik'te devletini teşkilatlandırarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu tamamladı. Süleymanşah'ın devletinin kuruluşunu tamamladığı dönemde Bizans'ta yeniden taht karışıklıkları başlamıştı. Taht mücadelesinden galip çıkan Aleksios Komnenos yeni Bizans imparatoru oldu. Süleymanşah yeni imparator Aleksios Komnenos ile 1081 yılında Dragos Çayı antlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma ile Süleymanşah boğazlardan biraz geriye çekilse de anlaşmanın asıl önemi yeni kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk anlaşması olması ve Bizans tarafından siyasi olarak tanınması bakımından önemlidir.⁵³

Süleymanşah, Bizans ile imzalamış olduğu anlaşmanın ardından arkasını güvene alarak Anadolu'ya yöneldi. Süleymanşah 1083 yılında Tarsus'u topraklarına kattı. Antakya şehrinin valisinin daveti üzerine Antakya'ya yöneldi. Süleymanşah şehri kuşattı ve kuşatma neticesinde Aralık 1084'de dış kale Ocak 1085 yılında da iç kale alınarak şehir ele geçirildi.⁵⁴ Antakya'nın ele geçirilmesinin ardından Kuzey Suriye'ye yönelen Süleymanşah Halep'i kuşattı. Ancak Halep hâkimi kaleyi teslim etmek için Suriye Meliki Tutuş'a haber gönderdi. Melik Tutuş'un harekete geçtiği haberi üzerine Süleymanşah onu karşılamak için kuşatmayı kaldırdı. Ancak Süleymanşah 1086 yılında Suriye Meliki Tutuş ile yaptığı savaşı ve sonucunda hayatını kaybetti.⁵⁵

---

⁵² Koca, 64.

⁵³ Koca, 67. Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara: TTK, 1988,85.

⁵⁴Azimi Tarihi, 29. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara: TTK, 1983, 108-110. Koca, 70-71.

⁵⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 102-105.Kafesoğlu, Selçuklular, **İA**, 353-416. Azimi Tarihi, 30. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 135,136. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 122-123. Koca, 73-74.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın İznik merkezli 1075 yılında kurduğu devleti onun soyundan gelenler tarafından uzun yıllar Anadolu'da hüküm sürmüştür. Selçuklu devletleri arasında en uzun ömürlüsü olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'nun Türkleşmesinde şüphesiz büyük katkısı olmuştur. Süleymanşah İznik'ten ayrılmadan önce yerine vekâleten veziri Ebu'l Kasım'ı bırakmıştı. Ebu'l Kasım, Süleymanşah'ın ölümü olan 1086 yılından 1092 yılına kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ni idare etmiştir. Süleymanşah'ın ölümünün ardından esir edilen ve İsfahan'a götürülerek hapsedilen oğulları Kılıçarslan ve Kulan Arslan 1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından kaçarak Anadolu'ya geldiler. Süleymanşah'ın büyük oğlu Kılıçarslan 1092 yılında İznik'e gelerek devleti Ebu'l Kasım'dan devraldı ve Türkiye Selçuklu hükümdarı oldu.⁵⁶

I.Kılıçarslan ve ondan sonra tahta çıkan I.Mesud, II.Kılıçarslan, II.Süleymanşah, I.Gıyaseddin Keyhüsrev, I.İzzeddin Keykavus gibi sultanlar gerek Bizans ve Haçlılar gerekse Eyyubiler ve yeri geldiğinde bölgedeki Türk beylikleriyle mücadele ederek Türkiye Selçuklu Devleti hakimiyetini yaymaya ve korumaya çalıştılar. I.Alaaddin Keykubad'ın tahta geçmesiyle birlikte parlak bir dönem yaşayan Türkiye Selçuklu Devleti, yine bu dönemde yukarıda saydığımız rakiplerinin yanı sıra Harezmşahlar ile de mücadele etmek mecburiyetinde kaldı. Nitekim bu çalışmada da Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Harezmşahlar ile olan ilişki ve mücadeleleri izah edilmeye çalışılacaktır.

---

⁵⁶ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 125. Koca, 89-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İDARESİNDE HAREZM BÖLGESİ

1.1. Tuğrul Bey Dönemi ve Harezmi Bölgesi'nin Fethi

Büyük Selçuklu Devleti'nin Harezmi bölgesi ile olan ilişkileri daha devlet kurulmadan önce başlamıştır. Gazneli Sultanı Mahmud, Temmuz 1017 tarihinde Memuniler hanedanına son vererek Harezmi bölgesini topraklarına katmıştır. Sultan Mahmud, Memuni hanedanından kalanları Gazneliler Devleti içerisinde çeşitli kalelerde hapsedmiş ve Harezmi bölgesinin idaresini güvendiği adamlarından Hacıp Altuntaş'a vermiştir.⁵⁷ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1021 yılında Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın büyük han olmasını tanımayarak ona isyan eden Karahanlı hanedanından olan Ali Tegin, Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu ile ittifak kurarak Buhara'da müstakil bir beylik kurmuştur. Ancak Arslan Yabgu'nun Gazneli Sultanı Mahmud tarafından yakalanarak hapsedilmesinden sonra müttelikini kaybeden Karahanlı Ali Tegin, bu defa Tuğrul ve Çağrı Bey'lere elçi göndererek ittifak teklif etti. Tuğrul ve Çağrı Bey'ler Ali Tegin'e güvenmedikleri için bu teklifi kabul etmediler. Bunun üzerine Selçuklular'ı birbirine düşürmek ve onları zayıflatarak daha sonra idaresi altına almak isteyen Ali Tegin, Selçuk Bey'in dördüncü oğlu Yusuf Yınal'a elçi ve hediyeler göndererek onu Yabgu ilan etmek istemiştir. Ancak Yusuf Yınal'da buna yanaşmayınca Ali Tekin, 1029 tarihinde Alp Kara Barani komutasında bir ordu göndererek Yusuf Yınal ile birlikti pek çok Selçuklu'yu öldürmüştür.⁵⁸

Ali Tegin'nin bu saldırısından kurtulan Tuğrul ve Çağrı Bey'ler 1030 tarihinde karşı saldırıya geçerek başta Alp Kara Barani olmak üzere Ali Tegin'in binden fazla askerini öldürerek Yusuf Yınal'ın intikamını almışlardır. Ancak Selçuklular ardı kesilmeyen Ali Tekin'in saldırıları sonucu Gazneliler'e başvurdular. Gazneliler Devleti'nin Harezmi valisi Altuntaş, kuvvetlerinden faydalanabileceği Selçuklular'a

⁵⁷Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara: TTK, 1989, 37. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 296. İbnü'l Esir, Cilt 9, 208-209. Beyhaki, 646.

⁵⁸Turan, 92-93. Köymen, Cilt I, 121-125.

yurt olarak Darhan bölgesini vermiştir. Selçuklular 1032 tarihinde Harezm bölgesine ilk defa gelerek 15 bin çadır halinde Darhan bölgesine yerleşmişlerdir.⁵⁹ Sultan Mahmud'un 1030 tarihinde ölümünün ardından taht mücadelesinden galip çıkan oğlu Sultan Mesud, Gazneliler Devleti tahtına geçti.⁶⁰

Sultan Mesud babasının Karahanlılar Devleti ile sürdürdüğü dostane ilişkileri devam ettirmiştir. İki devletin bu dostane ilişkileri sonucu olarak Maverâünnehir bölgesi için bir tehdit olan Selçuklular ve Ali Tegin'i bertaraf etmek için harekete geçtiler. Selçuklular, Gazneli Devleti'nde yaşanan taht değişikliğinin kendileri için olumsuz bir sonuç olduğunu anlamalarının ardından Gazneliler Devleti idaresinde olan Harezm bölgesinden ayrılarak Maverâünnehir bölgesine geri dönmüşlerdir. Ortaya çıkan bu tehlikenin ardından Ali Tegin ve Selçuklular ittifak kurmuşlardır. Bu arada Sultan Mesud, Harezm valisi Altuntaş'ı Buhara'ya Ali Tegin üzerine bir sefere görevlendirdi. Harezm valisi Altuntaş ve Ali Tegin, 1032 tarihinde Debusiye'de savaşa tutuştular ancak iki tarafta bu savatan bir netice alamadı. Bu savaşta Ali Tegin'in yanında müttefiki Selçuklular'da bulunmaktaydı. Ancak bu savaşta yaralanan Harezmşah Altuntaş fazla yaşamamış ve Harezm'e dönünce ölmüştür. Harezm valisi Altuntaş, Harezm bölgesini Gazneliler Devleti'ne sadakatle bağlı olarak idare etmiştir. Altuntaş'ın ölümünden sonra Sultan Mesud'un da onayıyla Harezm valisi Altuntaş'ın oğlu Harun olmuştur.⁶¹

Harezmşah Harun, Harezm valisi olmasından sonra babasının tam tersi bağımsızlık yolunda Gazneliler Devleti'ne karşı isyan etmiştir. İsyanın görünen nedeni olarak da Gazne sarayında rehin tutulan kardeşinin ölümü olmuştur.⁶² Harun bağımsızlık yolunda bu isyanında kendisine destek olması için Buhara şehrine hâkim olan Ali Tegin ile anlaştı. Harezmşah Harun daha sonra bu ittifaka Tuğrul ve Çağrı Bey'leri de dâhil etti. Harun ile anlaşan Selçuklular tekrar Harezm bölgesine göç ettiler. Ancak müttefikler harekete geçmeden önce ortaya çıkan olaylar Selçuklular'ın Harezm'de kalamayacağını ortaya koymuştur. Selçuklular, Kasım 1034 tarihinde kurban bayramı günü eski düşmanları Cend Emiri Şah Melik'in baskınına uğradılar.

---

⁵⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, 92-93. Pritsak, Karahanlılar, **İA**, 251-273.

⁶⁰İbnü'l Esir, Cilt 9, 308.

⁶¹ Sevim ve Merçil, 21-22. Beyhaki, 306-326.

⁶² Köymen, Cilt I, 145-146. Beyhaki, 647-648.

Cend'den zorlu bir yürüyüşün ardından Kızılkum çölünü geçen Şah Melik, RibatıMaşe, Şurah Han ve Gavhera kanalı kıyılarında bulunan Selçuklular'a ani bir baskın yaparak 7-8 bin kişiyi öldürerek pek çok kadın çocuk ve atı da alarak Cend'e dönmüştür. Selçuklular bu büyük darbenin ardından Harezm'i terk ederek Ribat-ı Nemek'e geldiler. Ancak Selçuklular'ın askeri desteğine ihtiyacı olan Harun, at ve silah yardımını yaparak Selçuklular'ın kısa zamanda toparlanmasını ve Harezm'e geri dönmelerini sağladı. Harezm valisi Harun'un Selçuklular ile bu ittifakı ve Şah Melik ile görüşerek ona yaptığı tehditkâr uyarının ardından Şah Melik, Selçuklular'ı takibe devam etmemiştir.⁶³

Harezmşah Harun'un büyük zorluklarla bir araya getirdiği bu müttefikler harekete geçmeden, Ocak 1035 tarihinde Ali Tegin ölmüş ve kısa bir zaman sonra da Harun'un Gazneliler'in bir suikastı sonucu öldürülmesiyle son bulmuştur. Selçuklular yukarıda da bahsettiğimiz gibi Selçuk Bey'in Cend bölgesine gelerek müslüman olmasının ve gayrimüslim Türkler ile başarılı mücadeleler yapmasının ardından bölgede önemli bir şöhret kazanmışlardır. Kazandıkları bu başarılar ve önemli bir askeri güç olmaları onlara Samaniler Devleti ile anlaşmalarını sağlamıştır. Ancak 999 yılında Samaniler Devleti'ni ortadan kaldırarak Maverâünnehir bölgesine hâkim olan Karahanlılar Devleti, bölgede tam hâkimiyet kurmak için Selçuklu Oğuzları'nı bir tehdit olarak görmüşler ve onları etkisiz hale getirmek için Selçuklular'a saldırılarda bulunmuşlardır. Selçuklular'ın Maverâünnehir bölgesinde önemli bir askeri güce sahip olmaları onlara düşmanın yanında müttefikler de kazandırmıştır. Karahanlı hanedanından olan Ali Tegin ve Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun ittifakı ve Harezmşah Harun'un isyanında kendisine destek olmaları için Ali Tegin'in yanında Tuğrul ve Çağrı Bey'ler idaresindeki Selçuklular'ı da müttefiki yapması bunu göstermektedir. Ancak Selçuklular'ın bu müttefiklikleri bölgenin iki önemli gücü olan Karahanlılar ve Gazneliler Devleti'nin anlaşması sonucu başarısız sonuçlar vermiştir. Bütün bu olayların ardından Maverâünnehir bölgesinde Karahanlılar'ın, Harezm bölgesinde de Gazneliler Devleti'ni metbu tanıyan Cend Emiri Şah Melik'in saldırılarına maruz kalan Selçuklular daha fazla mücadele

---

⁶³Özgüdenli, 59-60. Kafesoğlu, Selçuklular,İA, 353-416. İbnü'l Esir, 208-209. Beyhaki, 649. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,313. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 93-94.

edemeyerek Gazneliler Devleti idaresindeki Horasan bölgesine inmişlerdir. Horasan'a inen Selçuklular, Merv, Serahs ve Ferava bölgelerini yurt tutmuşlardır.⁶⁴

Selçuklular, Gazneliler Devleti ile yapmış oldukları Nesa, Serahs ve 1040 tarihinde kazanılan Dandanakan savaşı sonrası Horasan'da Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Dandanakan zaferinden sonra savaş meydanında Tuğrul Bey tahta çıkarılmış ve Horasan Selçuklu hükümdarı ilan edilmiştir.⁶⁵ Tuğrul Bey, yeni kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak ilk işi kazanılan zaferi fetihnameler ile çevre bölgelerin idarecilerine bildirmek olmuştur. Türkistan Hanlarına, Ali Tegin oğullarına, Börü Tekin'e Aynüddeve'ye ve Abbasi Halifesi Kaaim Biemrillah'a mektuplar gönderilmiştir.⁶⁶ Özellikle Abbasi halifesine gönderilen mektupta Gazneliler ile mücadelenin haklı sebepleri belirtilmiş ve Sünni İslam inançlarına ve halifeye bağlılıkları bildirilmiştir.⁶⁷

Tuğrul Bey sultan olarak başkent Nişabur'da oturarak İran içlerine ve batı yönündeki bölgelerin fethi ile ilgilenmekteydi. Tuğrul Bey'in saltanatının ilk yıllarında eski düşmanları Cend Emiri Şah Melik, Sultan Mesud tarafından kendisine verilen Harezmi üzerine 40 bin kişilik bir ordu ile yürüdü. Şah Melik Şubat 1041 tarihinde Asib ovasında kanlı bir savaştan sonra Altuntaş Harun'un yerine Harezmi valisi olan kardeşi Altuntaş İsmail'i yenilgiye uğrattı. Harezmi'yi ele geçiren Şah Melik, başkent Gürgenç'de Harezmi tahtına çıkarak bu dönemde ölümünden habersiz olduğu Sultan Mesud adına hutbe okuttu. Harezmişah İsmail, Şah Melik'in Harezmi bölgesinin idaresini ele geçirmesinin ardından bölgeden kaçarak Mart 1041 tarihinde eski müttefikleri olan Selçuklular'a sığındı. Altuntaş İsmail, Merv'e gelerek Çağrı Bey'e olanları bildirdi ve yardım istedi.⁶⁸ Bu dönemde Çağrı Bey, Gazneliler Devleti ile mücadele içindeydi. Şah Melik'in Harezmi'yi ele geçirmesi ile ortaya çıkan tehlikeyi gören Çağrı Bey derhal Altuntaş İsmail'i de yanına alarak Şah Melik'e karşı harekete geçti. Çağrı Bey'in Harezmi üzerine yürüdüğü haberi üzerine Şah Melik, Harezmi

---

⁶⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, 94. Beyhaki, 652.

⁶⁵ Sevim ve Merçil, 26. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 106.

⁶⁶ Köymen, Cilt I, 344. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 318. Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, 106.

⁶⁷ Sevim ve Merçil, 27.

⁶⁸ Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, 110. İbnü'l Esir, Cilt 9, 385. Beyhaki, 656-657. Mirhand, **Ravzatu's-Safa**, Erkan Göksu (terc.) Ankara: TTK, 2018, 75

bölgesini terk etmiştir. Ancak Çağrı Bey'in geri dönmesinin ardından Şah Melik de geriye dönerek tekrar Harezmi bölgesine hâkim olmuştur.⁶⁹

Tuğrul Bey bu arada Taberistan ve Cürcan taraflarını Selçuklu topraklarına katmıştı.⁷⁰ Tuğrul Bey bu seferin ardından Harezmi bölgesini ele geçirmek ve Selçuklular'ın amansız düşmanı olan Şah Melik'i ortadan kaldırmak için Çağrı Bey ile birleşerek 1043 baharında Harezmi üzerine yürüdü. Şah Melik, başkent Gürgenç'de kuşatıldı ise de bir fırsatını bulup şehirden kaçmayı başarmıştır. Şah Melik'in kaçmasının ardından Harezmi halkı Tuğrul Bey'e itaatini bildirmiştir. Böylece Harezmi bölgesi Büyük Selçuklu Devleti'nin bir eyaleti durumuna gelmiştir. Şah Melik, Mekran taraflarında kaçarken İbrahim Yınal'ın kardeşi Ertuş tarafından yakalanarak Çağrı Bey'e teslim edilmiştir. Çağrı Bey, Selçuklular'ın bu eski amansız düşmanını hapse atmış ve Şah Melik, Selçuklu zindanlarında ölmüştür. Harezmi bölgesi Tuğrul Bey döneminde Büyük Selçuklu Devleti topraklarına katılmış bölgenin idaresi yerel idareciler tarafından yapılmıştır⁷¹.

1.2. Sultan Alp Arslan Dönemi, Harezmi Bölgesi'nin İdaresi

Tuğrul Bey ölümünden kısa bir süre önce erkek evladı olmadığı için Çağrı Bey'in en küçük oğlu Süleyman'ı veliyet bırakarak Eylül 1063 tarihinde Rey şehrinde 70 yaşında hayatını kaybetti.⁷² Henüz çok küçük yaşta olan Süleyman, vezir AmidülmülkKündüri tarafından tahta çıkarıldı.⁷³ Ancak Süleyman'ın hükümdarlığını ağabeyi olan, Çağrı Bey'in diğer oğlu Alp Arslan ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış tanımayarak taht için harekete geçtiler. Alp Arslan ile Kutalmış Ocak 1064 tarihinde Damegan civarında karşılaştılar. Savaşı Alp Arslan kazanırken Kutalmış bu mücadele sonunda hayatını kaybetti. Alp Arslan'ın bu zaferinin ardından taht yolu

⁶⁹ Sevim ve Merçil, 27. İbnü'l Esir, Cilt 9, 385.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,318.

⁷⁰İbnü'-Esir, Cilt 9, 379.

⁷¹Cüzcani, 75. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 148-149. Mirhand, **Ravzatu's-Safa**,75-76.

⁷² Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, 147. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 41.İbnü'lCevzi, **el-Muntazam-Selçuklular**, 87.

⁷³ Mükrimin Halil Yınanç, Alp Arslan, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, 384-386.

ona açıldı ve zorlukla karşılaşmadan Rey şehrine girerek Ocak 1064 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti sultanı oldu.⁷⁴

Sultan Alp Arslan taht için rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra 1064 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu bölgelerine bir sefer düzenleyerek fetihlerde bulundu. Ağustos 1064 tarihinde Bizans'ın önemli kalelerinden biri olan Ani kalesini fetheden Sultan Alp Arslan'a Abbasi halifesi tarafından "Ebul Feth" lakabı verilmiştir.⁷⁵ Sultan Alp Arslan'ın 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt zaferi Anadolu Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Malazgirt zaferi ve ardından Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethi emrinin ardından Azerbaycan ve diğer Bizans sınırlarında sıkışan Türkmenler Anadolu'da kalıcı olarak fetih hareketlerine başladılar. Anadolu'da fetihler hızla ilerledi ve beyler ele geçirdikleri bölgeleri kılıç hakkı olarak sahiplendiler ve Anadolu'da beylikler kurulmaya başladı. Sultan Alp Arslan'ın beyleri tarafından, Saltuklular, Mengüçükler, Danişmendliler, Sökmenliler ve Artuklular gibi beylikler kuruldu. Şüphesiz bunlar arasında Anadolu'da Malazgirt zaferinin ardından 1075 yılında Kutalmış oğulları tarafından İznik merkezli kurulan Türkiye Selçuklu Devleti en önemlileri olmuştur.⁷⁶

Batı seferlerinde çok büyük başarılar elde eden Sultan Alp Arslan iki kez de devletin doğu bölgesine sefer düzenledi. Bu seferlerinden ilkinde 1065 tarihinde Üst Yurt ve Mangışlak taraflarında ticaret yollarına zarar veren ve tüccarların mallarını yağmalayarak devletin ticaretine zarar veren Kıpçaklar ve Türkmenleri cezalandırmak için yaptı. Sultan Alp Arslan önce Horasan'a oradan da Harezm'e geçti. Sultan buradan hareketle ticaret yollarına zarar veren Kıpçaklar ve Türkmenleri cezalandırdı. Sultan Alp Arslan buradan Cend şehrine giderek dedesi Selçuk Bey'in mezarını ziyaret etti. Cend hâkimi büyük hediyelerle sultanı karşıladı ve sultan onu yerinde bıraktı. Buradan tekrar Harezm'e dönen Sultan Alp Arslan, Gürgenç şehrine geldi ve harap olan şehri imar ettirerek şehirde birde cami yaptırdı. Daha sonra Harezm bölgesinin idaresini oğlu Arslan Argun'a vererek Mayıs 1066

⁷⁴Merçil, **Müslümün Türk Devletleri Tarihi**,59.Özgüdenli, 138. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 48-49.

⁷⁵Özgüdenli, 142.İbnü'l-Esir, Cilt 10, 52. Koca, 31-32. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 156.

⁷⁶Sevim ve Merçil, 72-73. Koca, 46-48.

tarihinde Merv'e döndü.⁷⁷ Sultan Alp Arslan döneminde Harezm bölgesi idari yönden hanedan üyesi olan Arslan Argun tarafından idare edilse de bölgenin asıl idarecisi, Harezm'in ileri gelenleri tarafından ortak kararlarla seçilen idareciler tarafından yürütülmüştür.⁷⁸

1.3. Sultan Melikşah Dönemi ve Harezm'in İdaresi

Sultan Alp Arslan çıktığı Maverâünnehir seferinde 1072 yılında teslim olarak huzuruna çıkarılan Barzam kalesi komutanı Yusuf el-Harezmî tarafından hançerlendikten dört gün sonra hayatını kaybetti.⁷⁹ Sultan Alp Arslan'ın ölümünün ardından veliaht olan oğlu Melikşah vezir Nizamü'l Mülk'ün de yardımı ile Kasım 1072 yılında 18 yaşında Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı oldu.⁸⁰ Sultan Melikşah dönemi devletin zirve dönemi ve en büyük sınırlara ulaşıldığı dönemdir. Sultan Melikşah'ın yirmi yıllık saltanatında devletin sınırları Çin sınırlarından Batı Anadolu'ya kadar ulaşmıştı.⁸¹ Sultan Melikşah tahta geçtikten sonra ilk iş olarak taht için harekete geçen amcası Kavurd ile mücadele ederek onu ortadan kaldırdı. Daha sonra taht değişikliğini fırsat bilerek Selçuklu topraklarına saldıran Karahanlılar ve Gazneliler'e karşı yürüyen Sultan Melikşah onları yenilgiye uğratarak bölgede yeniden hâkimiyeti tesis etti.⁸²

Sultan Melikşah döneminde Harezm bölgesinin idaresine baktığımızda ise bu dönemde Harezm bölgesi ve Harezmşahlar Devleti'nin tarihi açısından en önemli olaylardan birisi gerçekleşmiştir. Harezm bölgesinin idaresi bu döneme kadar Horasan bölgesine bağlıydı. Ancak idari yönden Horasan bölgesine bağlı olan bölgenin yönetimi yine Harezm ileri gelenleri tarafından seçilen yerel beyler tarafından yapılmaktaydı. Sultan Melikşah Harezm bölgesinin idaresini doğrudan saray teşkilatına bağladı. Harezm bölgesinin gelirlerinin bir kısmı ile sarayın "taşdarlık" masrafları karşılanacaktı. Sultanın leğen ve ibrikçisi olan taşdarlık

⁷⁷ Köymen, Cilt III, 41. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 159. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 58.

⁷⁸ Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 36.

⁷⁹ Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, 190. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 78-79. İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam-Selçuklular**, 110.

⁸⁰ Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken, 2019, 49.

⁸¹ Özgüdenli, 191. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 225.

⁸² Erkan Göksu, **Selçuklular**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 140.

makamına gelenler en güvenilir ve en sadık gulamlar arasından seçilirdi. Sultan Melikşah, Harez m bölgesinin idaresini 1077 yılında Taştardı Anuştekin Garce'ye verdi.⁸³

Sultan Melikşah tarafından Harez m bölgesinin idaresinin Harez mşahlar Devleti hanedanının atası olan Anuştekin'e verilmesinin ardından çalışmamıza konu olan Harez mşahlar hanedanının temelleri atılmış oldu. Ancak Anuştekin Harez m valisi olsa da saraydan ayrılmamış ve Harez m bölgesine gitmeyerek bölgeyi naipler vasıtası ile idare etmiştir. Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından başlayan taht kavgaları döneminde Harez m bölgesinin idaresine baktığımızda Kıpçak Türklerinden Ekinci b.Koçkar'ın ele geçirdiği görülmektedir.⁸⁴Sultan Melikşah döneminde Harez m bölgesinin idaresi ne kadar saray teşkilatına bağlanmış ve Anuştekin'e verilmiş olsa da daha önce ki dönemlerde olduğu gibi naipler ve yerel idarecilerce bölgenin idaresinin sürdürüldüğü görülmektedir. Harez m bölgesinin tam anlamda idaresinin Anuştekin hanedanına geçti dönem ise 1097 yılında Anuştekin'in oğlu Kudbüddin Muhammed'in Harez m valisi olduğu dönem olmuştur.

1.4. Sultan Melikşah'ın Ölümü ve Taht Kavgaları Döneminde Harez m Bölgesi

Sultan Melikşah'ın yirmi yıllık saltanatı dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin zirve dönemidir. Sultan Melikşah Bağdat'da Kasım 1092 tarihinde çıktığı avda rahatsızlanmış ve kısa bir süre sonrada hayatını kaybetmiştir. Sultanın ölümünden bir ay önce de Büyük Selçuklu Devleti'nin en kudretli devlet adamı olan veziri Nizamü'l Mülk, Bağdat yolunda iken Bâtnilerin suikastı sonucu öldürüldü. Sultan Melikşah'ın ölümü konusu aydınlatılamamıştır. Kaynaklarda farklı rivayetler belirtilmiş ancak zehirlenerek öldürüldüğü ihtimali tarihçiler tarafından ortak görüş olarak kabul edilmekle birlikte sultanın kimler tarafından zehirlendiği konusu aydınlatılamamıştır.⁸⁵

⁸³Kafesoğlu, **Harez mşahlar Devleti Tarihi**, 36.

⁸⁴Kafesoğlu, 36.

⁸⁵Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, 207. Özgüdenli, 190. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 181.

Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Büyük Selçuklu Devleti'nde taht için büyük bir mücadele başladı. Melikşah'ın ölümünden kısa bir süre önce eşi Terken Hatun oğlu Mahmud'u veliyaht tayin ettirmeyi başarmıştı. Henüz küçük yaşta olan Mahmud 1092 tarihinde Terken Hatun'un büyük gayreti ile Büyük Selçuklu Devleti sultanı ilan edildi.⁸⁶Nizamü'l Mülk'ün adamları tarafından desteklenen Sultan Melikşah'ın en büyük oğlu Berkyaruk kardeşinin saltanatını tanımayarak Rey şehrinde sultanlığını ilan etti. Melikşah'ın kardeşi Suriye Meliki Tutuş'da sultanlığını ilan ederek başkent İsfahan'a yürümüştür. Diğer yandan Melikşah'ın bir diğer kardeşi Arslan Argun, Horasan'ın büyük kısmını ele geçirmiş ve sultanlığını ilan etmişti. Büyük Selçuklu Devleti içerisinde karışıklıklar artmış ve merkezi otorite kaybolmuştur. Hanedan üyeleri yönettikleri bölgelerde sultanlıklarını ilan etmişler devlet hazinesi boşaltılmış ve ordu da dağılmıştır.⁸⁷

Bu taht mücadeleleri sonunda Nizamü'l Mülk'ün adamlarının da desteğini alan Melik Berkyaruk önce 1094 tarihinde Terken Hatun ve kardeşi Mahmud'u daha sonrada Şubat 1095 tarihinde amcası Tutuş'u bertaraf ederek Büyük Selçuklu Devleti sultanı oldu.⁸⁸ Sultan Berkyaruk amcası Tutuş ile ittifak yapan ve Belh'de ayaklanan diğer amcası Tekiş'i de boğdurmak suretiyle ortadan kaldırmıştır. Berkyaruk kazandığı bu başarılar ile devleti büyük ölçüde toparlamıştı. Bu taht mücadeleleri devam ederken Horasan bölgesine hâkim olan ve sultanlığını ilan eden Melik Arslan Argun hala bölgeyi elinde tutmaktaydı. Sultan Berkyaruk amcası Arslan Argun'u bertaraf etmek için onun üzerine kardeşi Melik Sancar'ı gönderdi. Melik Sancar kendisine Atabeg tayin edilen Emir Kamac ile beraber Horasan'a doğru yola çıktı.⁸⁹Melik Sancar, Sultan Melikşah'ın hayatta olan en küçük oğluydu. Melik Sancar 1097 tarihinde kendisine Atabeg tayin edilen Emir Kamac ile Horasan'a yaklaştığı sırada amcası Arslan Argun'un Merv'de bir kölesi tarafından öldürüldüğü haberini aldı. Sancar, Horasan'a geldikten kısa bir süre sonra arkasından Sultan Berkyaruk'da Horasan'a geldi. Sultan Berkyaruk, Horasan bölgesinin idaresini kardeşi Melik Sancar'a vererek aynı yıl Irak'a geri döndü. Böylece uzun yıllar

⁸⁶ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 226.

⁸⁷Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**,211.

⁸⁸Kafesoğlu, **Selçuklular**, **İA**,353-416.

⁸⁹ Sevim ve Merçil, 149-150. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 221. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 227.

Horasan bölgesinde hüküm sürecek olan Sancar'ın 1117 tarihine kadar sürecek olan Horasan Melikliği dönemi başlamış oldu.⁹⁰

Arslan Argun'un öldürülmesinin ardından ona önemli kuvvet sağlayan ve Belh ile Tirmiz kalelerini ele geçirmesinde büyük desteği olan Emir Kodan ve Emir Yaruktaş, Melik Sancar'ın Horasan'a yaklaşmasının ardından cezalandırılmaktan korkmaktaydılar. Melik Sancar ve ardından Sultan Berkyaruk, Merv şehrine geldiğinde bu iki emir sultana itaatini sundular. Sultan Berkyaruk bu emirleri cezalandırmadı ve kardeşi Muhammed Tapar ile devam eden taht mücadelelerinde kendisine destek olmalarını buyurdu. Bu dönemde Harezmi bölgesinin idaresine baktığımızda yukarıda da belirttiğimiz gibi Kıpçak Türklerinden Ekinci b. Koçkar'ın idaresindeydi. Sultan Berkyaruk, Ekinci b. Koçkar'ı da taht mücadelesinde kendisine destek olması için çağırdı. Ekinci b. Koçkar 10 bin kişilik kuvvetle Sultan Berkyaruk'a destek için 1097 tarihinde Harezmi'den Horasan'a indi. Ekinci b. Koçkar'ın bu gelişini öğrenen Emir Kodan ve Yaruktaş, Sultan Berkyaruk'un kendilerini cezalandırmak için gönderdiği korkusuna kapılmışlardır. Ekinci kuvvetlerinden önce üç yüz seçme adamı ile önden Merv şehrine gelmiştir. Bu durumu değerlendiren Emir Kodan ve Emir Yaruktaş topladıkları beş yüz süvari ile bir akşam eğlenmekte olan Ekinci b. Koçkar'a saldırarak onu ortadan kaldırmışlar ve kuvvetlerini dağıtmışlardır. Bu iki emir daha sonra Harezmi'ye giderek bölgenin idaresinin Sultan Berkyaruk tarafından kendilerine verildiğini söyleyerek Harezmi bölgesinin idaresini ele geçirmişlerdir.⁹¹

Sultan Berkyaruk bu olayları öğrendiğinde Emir Üner ve Müeyyedü'l-Mülk'ün isyanları ile uğraşmaktaydı. Sultan derhal Emir-i Dad Habeşi b. Altuntak'ı Horasan valiliğine tayin ederek bu asileri cezalandırmasını buyurdu. Habeşi, Herat'dan hızla 15 bin kişilik kuvvet toplayarak harekete geçti. Yolda kendisine katılan kuvvetlerle Ceyhun nehrini geçen Habeşi b. Altuntak, Harezmi bölgesine kaçmakta olan Emir Yaruktaş'ı yolda yakalayıp kuvvetlerini bozguna uğratmış ve Emir Yaruktaş'ı da esir etmiştir. Bu haberi öğrenen Emir Kodan'ın askerleri isyan etmiş ve hazinelerini yağmalamıştır. Emir Kodan zor da olsa Harezmi'den kaçmayı başarmış ve Horasan'a

⁹⁰Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 24. Sevim ve Merçil, 149-150. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 219-221.

⁹¹Özgedenli, 212. Sevim ve Merçil, 151. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 222.

dönerek Melik Sancar'ın hizmetine girmiştir. Horasan işlerini yoluna koyan Emir Habeşi b. Altuntak, Harezm bölgesinde de düzeni sağlamış ve Harezm bölgesinin idaresini Sultan Melikşah'ın taştarı Anuştekin Garce'nin oğlu Kudbüddin Muhammed'e vermiştir. Böylece çalışmamıza konu olan Harezmşahlar Devleti dönemi Kudbüddin Muhammed'in 1097 yılında Harezm'e vali tayin edilmesi ile başlamıştır.⁹²

Sultan Berkyaruk, taht mücadeleleri ile geçen saltanatı sonunda 1104 yılında hayatını kaybetti. Sultan Berkyaruk'un ölümünün ardından Büyük Selçuklu Devleti tahtına kardeşi Muhammed Tapar geçti. Sultan Muhammed Tapar zamanında Melik Sancar, Horasan bölgesindeki hâkimiyetini kuvvetlendirdi.⁹³ Sultan Muhammed Tapar'ın 1117 tarihinde ölümünün ardından devlet adamları tarafından oğlu Mugisüddin Mahmud tahta çıkarıldı. Ancak amcası Horasan Meliki Sancar yeğenini saltanatını tanımayarak harekete geçti. İki taraf arasında Ağustos 1119 tarihinde yapılan Save savaşının ardından Sancar, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıktı.⁹⁴

---

⁹²Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 37-38. Özgüdenli, 212. Aydın Taneri, **Harezmşahlar**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 9. Togan, 240-257. Köprülü, 265-296. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 223.

⁹³Özgüdenli, 235. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 24-25.

⁹⁴Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 25. Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, 234.

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ İLE İLİŞKİSİ

2.1. ANUŞTEKİNOĞULLARI HAREZMŞAHLARI'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE KUDBÜDDİN MUHAMMED

Harezmşahlar Devleti hanedanının atası olan Anuştegin, Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Bilge Tekin tarafından Garcistan'lı bir köle tacirinden alınmıştır. Anuştekin, Garcistan'dan alındığı için AnuştekinGarca adı ile de kaydedilmiştir. Bilge Tekin'in kölesi olarak saraya gelen Anuştekin zamanla zekâsı ve becerisiyle devlet içinde yükselmiştir.⁹⁵ Anuştekin daha sonra sultanın en güvenilir köleleri arasından seçilen taştardlık⁹⁶ görevine getirilmiştir. Bilindiği gibi Sultan Melikşah'ın taştardlığı görevine gelen Anuştekin'e 1077 yılında sultan tarafından taştardlık makamının giderlerini karşılaması için Harezm Bölgesi'nin valiliği verilmiştir. Ancak Anuştekin, başkent İsfahan'dan ayrılmamış ve Harezm bölgesine gitmeyerek naipler vasıtası ile bölgeyi idare etmiştir.⁹⁷

Harezmşahlar Devleti'nin soyu meselesine baktığımızda kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. F.Köprülü, Reşüdidin'e dayanarak bu hanedanı Oğuzlar'ın Beğdili boyundan olduğunu aktarır.⁹⁸ Bunun yanında Garcistan'dan köle olarak satın alınan Anuştekin'in Karluk, Halaç, Yağma, Çiğil veya Kıpçak Türklerinden de olabileceği muhtemeldir. Türk olduğu kesin olan bu hanedanın Türklerin hangi kolundan olabileceği konusu kaynaklarda tam olarak net değildir.⁹⁹

---

⁹⁵Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i CihanGüşa**, Cilt II, Mürsel Öztürk, (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988, 5.İbnü'l-Esir, Cilt 10, 223. Hamdullah Müstevfi-yiKazvini, **Tarih-i Güzide**, Mürsel Öztürk (çev.) Ankara: TTK, 2018,384. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 339-340.

⁹⁶Merçil, **Selçuklular (Makaleler)**,İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, 208-209.

⁹⁷Köprülü, 265-296.Cüveyni, Cilt II, 5.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 340. Özaydın, KudbüddinHarizmşah, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 484-485.Kazvini, **Tarih-i Güzide**,384.

⁹⁸ Köprülü, 265-296.

⁹⁹Kafesoğlu, **Harizmşahlar Devleti Tarihi**, 40-41. Taneri, 15. Özaydın, KudbüddinHarizmşah, **İA**,484-485.

Sultan Berkyaruk döneminde Harezmi bölgesine baktığımızda bölgenin idaresi Kıpçak Türklerinden olan İkinci b. Koçkar'ın idaresindeydi. Sultan Berkyaruk Horasan'da taht için isyan eden amcası Arslan Argun'u bertaraf etmek için daha önce de ifade ettiğimiz gibi kardeşi Melik Sancar'ı görevlendirdi. Melik Sancar, Atabeg Emir Kamaç ile Damegan'a geldiğinde Arslan Argun'un Merv'de bir kölesi tarafından öldürüldüğü haberi geldi.¹⁰⁰ Melik Sancar'ın ardından Horasan'a gelen Sultan Berkyaruk bölgenin idaresini kardeşi Melik Sancar'a verdi. Arslan Argun'a isyanında destek veren Emir Kodan ve Emir Yaruktaş, Sultan Berkyaruk tarafından cezalandırılmaktan korkmaktaydılar. Ancak sultan bu iki güçlü emiri cezalandırmadı ve taht kavgalarında kendisine destek olmalarını bildirdi.¹⁰¹

Sultan Berkyaruk taht kavgaları sırasında Emir Kodan ve Emir Yaruktaş'ın yanında Harezmi bölgesinin idarecisi olan İkinci b. Koçkar'ı da kuvvetleri ile beraber desteğe çağırmişti. İkinci b. Koçkar, 10 bin kişilik bir kuvvetle Sultan Berkyaruk'a destek için Harezmi'den Horasan'a indi. İkinci b. Koçkar'ın bu gelişini Sultan Berkyaruk'un kendilerini cezalandırmak için gönderdiğini düşünen Emir Kodan ve Emir Yaruktaş, 300 seçme adamı ile Merv'e önden gelen ve eğlenmekte olan İkinci b. Koçkar'a baskın vererek onu ortadan kaldırdılar ve kuvvetlerini de dağıttılar. Daha sonra Harezmi'ye giderek sultan tarafından görevlendirildiklerini söyleyerek Harezmi idaresine hâkim oldular.¹⁰² Bu olaylar üzerine Sultan Berkyaruk, Horasan valisi Habeşi b. Altuntak'ı asi emirleri cezalandırmakla görevlendirdi. Habeşi b. Altuntak, Emir Yaruktaş'ı yakalayıp ortadan kaldırdı. Emir Kodan ise kaçarak Melik Sancar'a sığındı ve onun hizmetine girdi.¹⁰³ Habeşi b. Altuntak daha sonra 1097 yılında Harezmi bölgesinin idaresini Anuştekin'in oğlu Kudbüddin Muhammed'e verdi.¹⁰⁴ Kudbüddin Muhammed'in Harezmi valisi olması ile Harezmişahlar Devleti tarihteki yerini almıştır.¹⁰⁵

Kudbüddin Muhammed bölgeyi Büyük Selçuklu Devleti adına fiilen idare eden Anuştekin hanedanının ilk üyesidir. Babasının sağlığında Merv'de çok iyi eğitim

---

¹⁰⁰İbnü'l Esir, Cilt 10, 221.

¹⁰¹Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 37.İbnü'l Esir, Cilt 10, 222.

¹⁰²İbnü'l Esir, Cilt 10, 222. Özaydın, KudbüddinHarizmşah, **IA**, 484-485.

¹⁰³İbnü'l Esir, Cilt 10, 223.

¹⁰⁴Cüveyni, Cilt II, 6. Kafesoğlu, **Harizmşahlar Devleti Tarihi**, 37-38.İbnü'l Esir, Cilt 10, 223.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 340.

¹⁰⁵Kafesoğlu, **Harizmşahlar Devleti Tarihi**, 38. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 223.

görmüş siyaset ve ilim sahibi yetenekli bir devlet adamıydı. Kudbüddin Muhammed Harezmsah, Harez m bölgesinde idareciliği döneminde her zaman Büyük Selçuklu Devleti'ne sadakatle bağlı kalmıştır.¹⁰⁶ Melik Sancar, Habeşi b. Altuntak'ın isyanının ardından Habeşi'yi ortadan kaldırdığı ve Horasan bölgesine tamamen hâkim olduğu dönemde sadakatinden emin olduğu Kudbüddin Muhammed'i Harez m valiliğinde yerinde bırakmıştır. Harezmsah Muhammed otuz yıllık idaresinde (1097-1128) Harez m bölgesinde iyi bir yönetim sergilemiştir. Melik Sancar'ın 1118 tarihinde yeğeni Mahmud b. Muhammed ile yaptığı ve Büyük Selçuklu Devleti sultanı olduğu Save savaşında Sancar'ın ordusunda yer almıştır. Ayrıca Semerkand Hanı Muhammed Arslan, Sultan Sancar'ın kendisini cezalandırmak için hazırlandığı seferden sultanı vazgeçirmek için Harezmsah Kudbüddin Muhammed'den şefaati olmasını istemiştir. Bu durum Kudbüddin Muhammed'in Sultan Sancar katındaki itibarını göstermektedir.¹⁰⁷

Harezmsah Muhammed, Harez m bölgesinde Ekinci b.Koçkar'ın oğlu Tuğrul b. Ekinci ile mücadele etmiş ve onu yenilgiye uğratarak bölgeden uzaklaştırmıştır. Bu mücadelesinde Sancar'dan yardım istemiş ancak yardım gelmeden Tuğrul b. Ekinci'yi bertaraf etmeyi başarmıştır. Kudbüddin Muhammed idareciği döneminde Sultan Sancar'ın sarayına Merv'e bir yıl kendisi bir yıl büyük oğlu Alaaddin Atsız'ı Harez m vergilerini ve hediyeleri sunmak için göndermiştir. Harez m'de otuz yıllık idareciliğinde iyi bir idare ortaya koyan Kudbüddin Muhammed hanedanının burada tutunması ve gelecekteki faaliyetleri için iyi bir zemin hazırlamıştır. Adına yazılan eserde, "Kudbü'd-din ve'd-dünya, Ebu'l-Feth Münüemirü'l-mümünin" lakaplarıyla anılması onun nüfuz ve kudretini göstermektedir.¹⁰⁸

2.2. Sultan Sancar-Harezmsah Atsız Mücadelesi

Kudbüddin Muhammed Harezmsah'ın 1128 yılında ölümünün ardından oğlu Alaaddin Atsız babasının yerine geçerek Harezmsah oldu. Sultan Sancar babası Kudbüddin Muhammed'in kendisine sadakatle bağlı kalarak Harez m bölgesini idare

¹⁰⁶Cüveyni, Cilt II, 6. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 385.

¹⁰⁷Taneri, 16. Özaydın, KudbüddinHarizmşah, **İA**,484-485. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 224.

¹⁰⁸ Köprülü, 265-296.İbnü'l-Esir, Cilt, 10, 224. Taneri, 17.

etmesinden dolayı Atsız'ın babasının yerine Harezmşah olmasını onayladı.¹⁰⁹ 1097 yılında doğan Atsız, bilgisi ve cesareti ile başarılı bir devlet adamı olup yazdığı Farsça şiirler ile de devlet adamlığı yanında edebi yönünün de olduğu görülmektedir.¹¹⁰ Harezmşah Atsız, Sultan Sancar döneminde Büyük Selçuklu Devleti başkenti olan Merv'de yetmiş ve eğitimini burada almıştır. Gençlik yıllarından itibaren Sultan Sancar'ın yanında itibar kazanmıştır. Atsız babasının sağlığında Harezm vergilerini götürmek ve Sultan Sancar'a hediyeler sunmak için iki yılda bir Merv'e Sultan Sancar'ın huzuruna giderdi. Atsız babası Kudbüddin Muhammed ile beraber Sultan Sancar'ın 1118 yılında yeğeni Irak sultanı Mahmud'a karşı kazandığı ve Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçtiği Save savaşında da Sultan Sancar'ın yanında yer almıştır.¹¹¹ Harezmşah Atsız'ın Sultan Sancar katında itibar kazandığı en önemli olay, Sultan Sancar'ın 1129-30 yılında isyan eden Karahanlı Tamgaç Han üzerine yaptığı Maverâünnehir seferi sırasında Buhara yakınlarında Sultan Sancar'a bir av esnasında tertib edilen suikast girişiminden Sultan Sancar, Atsız'ın yardımı ile kurtulmuştur. Atsız'ın Sultan Sancar'ın hayatını kurtardığı bu olay onun Sultan Sancar katında büyük itibar kazanmasını sağlamıştır.¹¹²

Harezmşah Atsız'ın idaresinin ilk yılları Sultan Sancar'a karşı sadakatle geçmiştir. Atsız bu dönemde Sultan Sancar'ın 1130 yılındaki Maverâünnehir seferine, 1132 yılında yeğeni Irak Sultanı Mesud'a karşı yaptığı sefere katılmış ve Horasan ordularının sağ cenahında bulunmuştur. Bu iki savaşta büyük yararlılıklar gösteren Harezmşah Atsız için Cüveyni, “şehamet ve kahramanlıkta mümtaz ve akranlarından üstün” olarak ifade etmiştir. Harezmşah Atsız'ın, Sultan Sancar katında büyük itibar görmesi diğer devlet adamlarının onu kıskanmasına neden olmuştur. Cüveyni, bu devlet adamlarının Atsız'a karşı suikast girişiminde bulduklarını belirtir. Usta bir devlet adamı olan Atsız durumu anlamada gecikmemiş ve bu suikast girişiminden kurtulmuştur.¹¹³

---

¹⁰⁹ Köymen, Cilt II, 311. İbnü'l-Esir, Cilt 10, 224.

¹¹⁰ Cüveyni, Cilt II, 6. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 44. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 179.

¹¹¹ Sümer, Atsız b. Muhammed, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 91-92.

¹¹² Cüveyni, Cilt II, 6. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 45.

¹¹³ Cüveyni, Cilt II, 6.

Sultan Sancar'ın 1135 yılında isyan eden Gazneli Sultanı Behramşah üzerine yaptığı Gazne seferinde Harezmsah Atsız sultanın yanında yer alıyordu. Harezmsah Atsız bu sefer sırasında devlet adamlarının Sultan Sancar'ı kendi aleyhinde etkilediğini ve sultanın kendisine soğuk davrandığını fark etmede gecikmemiştir. Hayatından endişe eden Harezmsah Atsız, Belh şehrinde buldukları sırada Sultan Sancar'dan izin alarak Harezm'e döndü¹¹⁴. Sultan Sancar, Harezmsah Atsız'ın dönmesinin ardından o artık bizden uzaklaştı, bir daha yüzünü görmeyeceğiz demiştir. Bunun üzerine Atsız'ın gitmesine neden izin verdiğini soran devlet adamlarına Sancar, onun hizmetlerinden dolayı üzerinde hakkı olduğunu ona kötü davranmanın kendi sultanlığına yakışmayacağını söylemiştir.¹¹⁵

Devlet adamlarının ve komutanların devletin bir eyaletinin valisi olan Atsız'ı bu kadar kıskanması ve sultanı ona karşı doldurmasına karşılık Sultan Sancar, Harezmsah Atsız aleyhine karşı sert bir tavır almamıştır. Aksine Sultan Sancar onu idaresi olan Harezm bölgesine göndererek Atsız'dan yana tavır almış ve devlet adamlarının Atsız'ın bertaraf edilmesi konusundaki girişimleri neticesiz kalmıştır. Nitekim Sultan Sancar 1138 yılındaki birinci Harezm seferine kadar Harezmsah Atsız'ı takip etmemiştir.¹¹⁶

2.2.1. Sultan Sancar'ın I. Harezm Seferi

Harezmsah Atsız, Barthold'a göre Harezmsahlar Devleti'nin gerçek kurucusudur.¹¹⁷ Atsız, Harezmsahlar Devleti'nin temellerine atmış ve bu girişimlerini de devrin en büyük idarecisi olan Sultan Sancar'a karşı yaptığı mücadeleler ile yapması onun ne kadar yetenekli bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.¹¹⁸ Sultan Sancar'ın izni ile Harezm'e dönen Atsız, kendisine karşı yapılanların ardından Harezm bölgesinde iç ve dış siyasette Büyük Selçuklu Devleti ve Sultan Sancar'a karşı cephe almıştır. Harezmsah Atsız, "harezmsah" unvanı taşımasına rağmen Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu sınırında bulunan Harezm eyaletinin umumi valisidir. Yani Atsız, Karahanlılar ve Gazneliler Devleti gibi tabi devlet statüsüne sahip değildi. Babasının

¹¹⁴Cüveyni, Cilt II, 7.

¹¹⁵Köymen, Cilt II, 312. Cüveyni, Cilt II, 7. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 46.

¹¹⁶ Köymen, Cilt II, 313.

¹¹⁷Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 340.

¹¹⁸Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 44.

yerine Harezmi valisi olması da daha bir hanedanın kurulduğunu göstermemektedir. Harezmsah Atsız'ın çevre Türk ülkelerine seferler yapması elçi göndermesi ve kabul etmesi de Sultan Sancar'ın emrine bağlıdır. Atsız bu faaliyetleri yaparak bir umumi vali gibi değil tabii bir devletin hükümdarı gibi hareket etmiştir. Harezmsah Atsız müstakil bir devletin temellerini atmak için çalışmış ve halka kendisini meşru bir hanedanın reisi gibi göstermiştir. Nitekim babasının Harezmi'deki başarılı idaresinin halkı memnun etmesinin de yardımıyla Harezmsahlar Devleti'nin bağımsızlık yolunda en büyük faaliyetlerini yürütmüştür.¹¹⁹

Harezmsah Atsız, Harezmi'ye döndükten sonra kendi idaresinin sınırlarını genişletmekte ve gücünü arttırmaktaydı. Atsız, 1132-1133 yıllarında aşağı Seyhun boylarında bulunan Cend şehrini gayrimüslim idarecisinin elinden almıştır. Atsız'ın komşu Türk ülkelerine yaptığı seferlerin asıl amacı bol ganimetin yanında Türk bozkırındaki insan gücünden ordusunda faydalanmaktır. Bu politikası daha sonra gelen Harezmsahlar tarafından da takip edilmiştir. Takip edilen bu politika başarılı sonuçlar doğurmuş ve Kıpçaklar ile onların akrabaları olan Kanglılar, Harezmsahlar Devleti'ne tabii hale getirilmiş ve özellikle orduda hizmet etmişlerdir. Kazanılan bu taze kuvvetler Harezmsahlar Devleti'nin kuvvetlenmesi ve büyük bir güç haline gelmesinde büyük hizmet etmişlerdir.¹²⁰

Harezmsah Atsız daha sonra Türkmenler tarafından önemli bir yurt olan Mangışlak¹²¹ bölgesini ele geçirdi ve karşı gelenleri kılıçtan geçirdi. Atsız'ın Cend ve Mangışlak'da yaptığı bu tahribat ve müslüman kanı akıtması Sultan Sancar'ın öfkesini üzerine çekmede gecikmedi. Sultan Sancar bu arada Abbasi veziri Nuşirevan'a yazdığı mektupta Cend şehrinin Atsız tarafından ele geçirilmesini tabilerinden birinin başarısı olarak göstermiştir. Sultan Sancar'ın gayrimüslim göçebelere karşı tahkim ettiği ve teşkilatlandığı İslam'ın sınır bölgeleri olan Cend ve Mangışlak'ın Harezmsah Atsız tarafından zorla ele geçirilmesi ve burada gaza eden gazileri öldürmesi sultanın öfkesine neden oldu.¹²² Diğer taraftan umumi bir valinin tabii devlet hükümdarı gibi hareket etmesi, tabii devletler olan Karahanlılar

---

¹¹⁹ Köymen, Cilt II, 313.

¹²⁰ Özgüdenli, 267.

¹²¹ Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan ve dağlarla kaplı olan yarımada. Ahmet Taşağıl, Mangışlak, İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 569-570.

¹²² Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 239.

ve Gazneliler Devletleri üzerinde yapacağı etki de isyan etme ve bağımsızlık yolunda harekete geçirebilirdi.¹²³

Sultan Sancar isyan hareketi içinde olan valisini cezalandırmak için hazırlıklara başladı. Sancar bu seferin haklı sebeplerini belirttiği fetihnamede seferin sebeplerini sayarken en fazla Atsız'ın sınır bölgelerde izni olmadan ve haklı bir sebep yokken müslüman kanı akıtması üzerinde durmuştur. Sultan Sancar, fetihnamesinde Atsız'ı nankörlükle suçlamakta ve kendi müsaadesi ile Harezmsah olduğunu ancak isyan yoluna gittiğini ve Cend ve Mangışlak'da müslüman kanı dökmekle suçlamıştır. Yine fetihname de Atsız'ın Selçuklu memurlarını yakalatarak hapsettiği birini öldürdüğü ve memurlarının mallarını müsadere ederek türlü fenalıklar yaptığı belirtilmektedir.¹²⁴

Sultan Sancar zulüm gören tebaasının hakkını korumak için metbu hükümdarlıktan doğan hakkını kullanarak hazırlıklara başladı. Diğer yandan daha önce Atsız'a karşı kıskançlık ve kin duygularını gördüğümüz devlet adamları ve komutanlar sultana daha önce onu bırakarak Harezme göndermesinin yanlış olduğunu ve Atsız'ın bertaraf edilmesi gerektiğini kabul ettirmişlerdir. Daha önceki nüfuz mücadelesinde Sultan Sancar, Atsız'dan yana karara varırken bu sefer devlet adamları görüşlerini sultana kabul ettirerek bu nüfuz mücadelesini kazanmışlardır. Sultan Sancar otuz yıldır hâkimiyeti altında bulunan Harezm bölgesine ilk defa sefer yapmaktaydı. Daha sonrasında ise Harezm bölgesi Sultan Sancar'ın üst üste en fazla sefer düzenlediği bölge olma özelliğini taşımıştır. Harezm bölgesi imparatorluğun doğu sınırlarını korumak için elde tutulması gereken bir bölgedir.¹²⁵

Sultan Sancar, valisi olan Harezmsah Atsız'ı cezalandırmak için ordusu ile başkent Merv'den yola çıkarak Eylül 1138 yılında ordusu ile Belh şehrine geldi. Atsız, Sultan Sancar'ın yola çıktığını haber alınca savaş hazırlıklarına başladı. Harezm idarecilerinin en çok başvurduğu yolu uyguladı ve su bendlerini açarak Selçuklu ordusunun geçebileceği yerleri bataklığa çevirdi. Diğer taraftan da ordusu ile başkent Gürgenç'ten yola çıkarak daha güneyde olan Hazaresb kalesi önüne ordugâhını kurdu. Hazaresb kalesi oldukça müstahkem bir kaleydi. Harezmsah Atsız bölgenin

---

¹²³ Köymen, Cilt II, 314.

¹²⁴ Köymen, Cilt II, 315. Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, Seniha Sami Moralı (çev.) Gülnar Kara (hazr.), Ankara: TTK, 2020, 322.

¹²⁵ Köymen, Cilt II, 317.

etrafına hendekler kazdırarak içlerini su ile doldurdu ve duvarlar inşa ettirdi. Diğer yandan kale surlarının etrafında çok geniş alanları sular altında bıraktı. Sultan Sancar bu arada Irak, Sistan, Horasan ve Mazenderan askerleri ile Belh'den Harezmi'ye yürüdü. Sultanın ordusu Ceyhun nehri kıyısını takip ederek yoluna devam ediyordu. Sultan Sancar bölgenin su verilerek bataklığa çevrilmesi nedeniyle yavaş hareket ediyordu.¹²⁶

Harezmişah Atsız, Sultan Sancar'ın ordusunun sayı ve teçhizat üstünlüğünü taktik üstünlüğü ile dengeleyeceğini düşünüyordu. Sultan Sancar zorlu bir çöl yürüyüşünün ardından Hazaresb kalesi önüne geldi. Kasım 1138 tarihinde Harezmi ordusu ve Selçuklu ordusu Hazaresb kalesi önünde savaşa başladılar. Atsız'ın ordusunda çok sayıda gayrimüslim Türk askeri de bulunmaktaydı. Savaşın daha başında Harezmi ordusu kısa sürede dağıldı. Ordusunu toparlayamayan Atsız savaş meydanını terk etti. Harezmi ordusu on bine yakın ölü ve esir verdi. Esirler arasında bulunan Atsız'ın oğlu Atlıg, Sultan Sancar'ın emri ile derhal idam edildi ve başı Maveraünnehir'e Karahanlı hükümdarına gönderildi. Oğlunun öldürülmesine çok üzülen Harezmişah Atsız bu olayın ardından Selçuklular'a karşı ilişkilerde tamiri olmayan bir yara aldı.¹²⁷

Harezmi ordusunun esir edilen ve dağılan askerleri sultanın emri ile affedilerek Selçuklu ordusuna alındılar. Sultan Sancar bir hafta savaş meydanında kaldı ve Atsız'ın ordusundan pek çok asker sultanın ordusuna katıldılar. Sultan Sancar bu savaşın ardından savaşta büyük yararlılık göstermiş olan ordusunun sağ cenah kumandanı Feleküd-din Ali'ye zaferi müjdeleyen bir fetihname yazarak birer nüshalarını Irak Selçukluları Devleti'ne, Bağdad'a, Irak, Fars ve Huzistan'da bulunan devlet adamlarına gönderilmesi görevini vermiştir.¹²⁸ Sultan Sancar daha sonra bir direnişle karşılaşmadan Harezmi bölgesinin tamamına hâkim oldu. Ancak Sultan Sancar bu zaferi yeterli görerek Harezmişah Atsız'ı takip ettirmemiştir. Sultan

---

¹²⁶ Köymen, Cilt II, 318. Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 323. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 48.

¹²⁷ Köymen, Cilt II, 318: İbnü'l-Esir, Cilt 11, 67. Özgüdenli, 268. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 240.

¹²⁸ Köymen, Cilt II, 319.

Sancar'ın bu seferi ile Atsız'ın kurmuş olduğu teşkilat ve topladığı ordusu yok edilmiş ancak Atsız'ın yakalanamaması seferi kesin olarak neticelendirmemiştir.¹²⁹

Sultan Sancar, Harezmi bölgesinin idaresini kardeşi Muhammed Tapar'ın oğlu olan yeğeni Melik Süleyman'a bırakarak Şubat 1139 tarihinde başkent Merv'e döndü. Melik Süleyman'ın yanına devrin gereği olarak vezir, atabey, hacip gibi devlet adamları tayin edildi. Ancak Harezmi halkı Melik Süleyman ve Selçuklu devlet adamlarından memnun olmadı. Sultan Sancar'ın Atsız'ı yenilgiye uğratmayı başarı olarak görerek geriye dönmesi ve Atsız bertaraf edilmeden Melik Süleyman'a Harezmi idaresini vermesi sağlam temellerle dayanmamaktaydı. Atsız kısa süre sonra gelerek halkında desteği ile Melik Süleyman ve maiyetini Harezmi'den uzaklaştırdı. Melik Süleyman adamları ile beraber Sultan Sancar'ın yanına Merv'e döndü.¹³⁰

Harezmişah Atsız, Harezmi bölgesinde hâkimiyetini tekrar sağladıktan sonra 1140 tarihinde Buhara üzerine intikam seferine çıktı. Buhara şehrini ele geçiren Atsız, Sultan Sancar'a tabii olan şehrin valisi Zengi b. Ali'yi öldürdü ve şehrin surlarını yıktırdı. Atsız'ın Buhara seferi onun Hazaresb kalesi önünde aldığı yenilginin yaralarını sardığını uğradığı kayıpları telafi ettiğini ve gücünü topladığını göstermektedir. Usta bir devlet adamı olan Atsız, Buhara saldırısının cezasız kalmayacağını biliyordu. Fakat aradan çok geçmeden Harezmişah Atsız, Sultan Sancar'a Mayıs 1141 yılında bir sadakat yemini ederek tabiiyetine girdi. Harezmişah Atsız'ın neden böyle bir sadakat yemini yaptığına bakıldığında, bu arada Sultan Sancar'ın büyük bir sefer hazırlığında olduğu görülmektedir. Sultan Sancar, Maverâünnehir bölgesini tehdit eden Karahıtaylar Devleti'ne karşı büyük bir sefer hazırlığındaydı. Atsız bu olayı görerek Sultan Sancar'ın Karahıtay seferinden önce arkasını güvene almak adına önce Harezmi üzerine gelebileceği endişesine kapılarak sultanın gazabını üstüne çekmemek için Sultan Sancar'ın yüksek hâkimiyetini bir yemin metni ile kabul etmiştir. Harezmişah Atsız'ın Sultan Sancar'a yaptığı bu önemli yemin metni tam olarak günümüze kadar gelmiştir.¹³¹

Harezmişah Atsız'ın günümüze kadar gelen sevgend-name de denilen bu yemin metnine baktığımızda;

¹²⁹Barthold, **Moğol İstilasası Devrinde Türkistan**, 323.Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 48-49.

¹³⁰Köymen, Cilt II, 320. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 67.Özgüdenli, 268-269. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 385

¹³¹Köymen, Cilt II, 321.Özgüdenli, 269. Barthold, **Moğol İstilasası Devrinde Türkistan**, 323-324.

“Herkesten daha doğru söyleyen Ulu Tanrı şöyle buyuruyor: “Ahdinizi ifa ediniz, çünkü ahd mesuliyetlidir. Tanrı ile ahitleştiğiniz zaman ahdinizi yerine getiriniz, çünkü bu zaman siz, Tanrıyı kendinize kefil yapmış oluyorsunuz.”

“Ben ki, Atsız b. Mehmed'im aziz ve celil olan Tanrı'dan tevfiik istiyor ve onun rahmetine sığıyorum. İşte Tanrı'ya karşı bağlandığım bu ahde nasıl vefa ediyorsam, din ve dünyanın salahını, kendisinden bildiğim âlemin efendisi İslam Sultanına itaat etmeyi de bu cümleden addediyorum. Tanrı herkesi doğruluğa muvafakat edici ve olgunluğa götürücüdür. Ben ki Atsız b. Mehmed Harezmsah'ım aziz ve celil olan Tanrı'ya ve Resulü Muhammed'e selam üzerine olsun ahdettim ki, ben ben oldukça âlemin efendisi Sancar b. Melikşah b. Mehmed'e ömrü uzun olsun muti olayım ve emirlerine itaat edeyim. Hiçbir zaman ona itaatsizlik göstermeyeyim. Türkten ve Tacikten dost veya düşmandan, kadından, erkekten, kâfir ve müslümandan, devletinin fenalığını isteyen ve ona muhalif olanlardan hiç birisiyle dost olmayayım. Onları himaye de etmeyeyim. Velhasıl hiçbir surette onun devletinin muhalifi bulunmayayım. Ona dost olanlarla dost düşman olanlarla düşman olayım. Eğer onun muhaliflerinden bir kimse, devletinin aleyhinde bir şey yazarsa ve yanlış bir haber verir veyahut da gizli bir komplo tedbiri hazırlarsa zatiâlilerini haberdar edeyim. Bu hususta imkân dâhilinde gücümün yettiği kadar can ve gönülden çalışayım. Bu suretle devletin fena kasıtlı muhalifleri sinsin ve bende dolayısıyla ona kulluğumu göstermiş olayım. Hiçbir özür ve bahaneye tutunmayayım. Şüphede göstermeyeyim. Âlemi ve insanları yaratan Ulu Tanrı'ya niyaz ve itaatten sonra o mutlu padişahın emirlerini yerine getirmeyi kendime farz-ı ayn sayayım. Aynı zamanda bu ahidnamede zikredilmiş olan bütün şeylere sadık olayım. Aziz ve celil, rahman, rahim ve her şeyden büyük kendinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan her şeyi müdrik ve her şeyi helak edici olan ve hiç ölmeyen o diri Tanrı'ya bu ahidnamede zikredilen şeylere sadakat göstermek için yemin ettim:

“Vallahi, Billahi, Tallahi.”

“Yedi kat göğün ve yerin Tanrısı olan ve kendinden başka Tanrı olmayan o Tanrı'ya yemin ettim ki ona Sultan Sancar'a asla muhalif olmayayım. Eğer bunda ahidname de söylediğim gibi hareket etmezsem Ulu Tanrı benden bizar olur bende ondan bizar olurum. Ona Sultan Sancar'a herhangi bir şekilde muhalefet edecek olursam yaya gitmek şartıyla on defa hac etmek, on sene daimi oruç tutmak borcum olsun. Bütün

malımı mülkümü Mekke ve Medine fakirlerine sadaka edeyim. Aldığım ve alacağım her nikâhlı kadın benden boş düşmüş olsun. Yaptığım bu ahid tuttuğum bu niyet ve ettiğim bu yeminlerin hiçbirisine, istisna, tevil ve hile karıştırmadım. Âlemin efendisi ömrü uzun olsun Sultan Sancar'a kölelik ve itaatten başka bir şekilde diğer bir ahitte bulundumsa aziz ve celil olan Tanrı'nın Resulü Muhammed'in selam ve salât üzerine olsun söylediklerini ve bütün Peygamberlerin selam üzerlerine olsun insanlara getirmiş oldukları şeylerin hepsini inkar ederek Tanrı'nın Kur'an da bahsettiği 'Onlar üzerlerinde Tanrı laneti olan kimselerden. Onlar için fena akıbet ve cehennem vardır' kimselerden olayım. Aziz ve celil olan Tanrı'yı Resulü Muhammed'i selam üzerinde olsun, bütün Peygamber ve Melekleri selam üzerlerine olsun, hazır olan maruf, emin ve muteber kimseleri bu ahid ve yeminler üzerine, isteyerek, dileyerek şahit gösteriyorum.”¹³² Şeklinde kaleme alınmıştır.

2.2.2.Karahıtaylar Devleti ve 1141 Katavan Savaşı

Çin'in kuzeyinde Liao¹³³ adıyla hüküm sürmekte olan Kitan Devleti'ne 1125 yılında Moğol asıllı Cürcetler tarafından son verilmiştir. Kitan ya da Kıtaylar'ın büyük kısmı Cürcetler'e tabi olarak yerlerinde kalmışlardır. Kitanlar'ın küçük bir kısmı ise son Kitan hükümdarının kardeşi Çin kaynaklarında Yeh-lü Ta-shih, İslam kaynaklarında ise Gürhan olarak kaydedilen hanedan üyesi etrafında toplanarak batıya kaçtılar. Kuzey Türkistan dağlarında bir süre göçebe olarak yaşam sürmelerinin ardından Cürcet takibinden kurtuldular.¹³⁴Cüzcani, Kitanlar için “Tamgaç hükümdarına yüz çevirip İslam hudutlarını kendilerine mesken ve otlak yaptılar. Afrasiyab meliklerine bozkır ve meralar için vergi vermeyi kabul ettiler. Zamanla sayıları arttı fitne fesat çıkardılar,”¹³⁵ diye aktarmaktadır. Kitanlar, İslam sınırlarına ilk geldikleri zaman Karahanlı hanedanından idarecilere vergi vererek yurt tutmuşlardır. Ancak zamanla Karahanlı idarecilerden memnun olmayan boyların Gürhan'ın etrafında toplanması ile kuvvetleri arttı. Gürhan idaresindeki Kitanlar daha sonra Uygur ve Kırgız topraklarını geçerek Tarbagatay dağlarına geldiler. Burada İmil şehrini kurdular ve

---

¹³² Köymen, 321-323.

¹³³ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara: TTK, 2019, 241.

¹³⁴Özgüdenli, 271.

¹³⁵Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı Moğol İstilasına Dair Kayıtlar**, Mustafa Uyar (çev.) İstanbul: Ötüken, 2016, 42.

İslam kaynaklarında Karahıtay, Çin kaynaklarında Batı Liao adıyla kaydedilen devleti kurmuşlardır.¹³⁶

İslam kaynaklarında Gürhan olarak ifade edilen Karahıtay hükümdarı İmil şehrinde kendisine katılan Türk boyları ile kısa zamanda kuvvetlerini arttırarak sağlam bir idare kurdu. Karahıtay Devleti'nin yapısına bakıldığında ise yönetim kesiminde bulunan Kitan idarecilerinin yanında Kitanlar küçük bir tabakadırlar. Devletin asıl yapısını ve nüfus yoğunluğunu Karahıtay devletinin kurulmasında ve kuvvetlenmesinde büyük katkısı olan yerli Türk unsurlar oluşturmaktaydı. Zamanla bu Türk unsuru ve Türk kültürü Karahıtay Devleti'nin yapısına hâkim olmuştur.¹³⁷

Kara Hıtay hükümdarı Gürhan, kendisine katılan Türk boyları ile kuvvetlerini iyice arttırarak sağlam bir hâkimiyet kurmuştur. İbnü'l-Esir, Karahanlı Arslan Han Muhammed'in yönetiminden memnun olmayan Türklerin oldukça kalabalık olup bunların sayısının 16 bin çadır halkı olduğu ve Karahanlı Devleti'nin doğu sınırını korumakla görevli olarak buraya yerleştirildiğini belirtir. Ancak baskıdan bunalan bu halk Karahanlı idaresinden ayrılarak Gürhan'a sığınmıştır. Karahıtay hükümdarı Gürhan kuvvetlerinin artmasının ardından 1130 yılında Doğu Karahanlı Devleti'ne ait olan ilk olarak Balasagun daha sonra Hoten ve Kaşgar şehirlerine hâkim olarak Doğu Karahanlı Devleti'ni hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra Beş Balıg Uygurları'nın da hâkimiyet altına alınmasıyla Karahıtay Devleti'nin sınırları oldukça genişlemiştir.¹³⁸

Gürhan daha sonra Karahanlılar'dan bir sülalenin idaresinde olan Fergana bölgesini ele geçirerek, Batı Karahanlı Devleti'ni tehdit etmeye başladı. Karahıtaylar Devleti'nin bu tehdidi üzerine Sultan Sancar tarafından tahta çıkarılan Batı Karahanlı Hükümdarı II. Mahmud b. Muhammed Han harekete geçti. II. Mahmud Han, Mayıs 1137 tarihinde Hucend'de Kara Hıtaylar ile yaptığı savaşta ağır bir yenilgi alması Batı Karahanlı Devleti üzerindeki Karahıtay Devleti tehdidini iyiden iyiye arttırdı. Bu yenilgi Maverâünnehir'de büyük bir korkuya neden oldu. II. Mahmud Han, yaşanan bu olayları Sultan Sancar'a bildirerek Karlukları şikâyet etti. Sultan Sancar

¹³⁶Özgüdenli, 271. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 70.

¹³⁷Eberhard, 243.

¹³⁸Özgüdenli, 271. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 82.

olası bir Maveräünnehir seferinden önce bu dönemde ardını güvene almak için Harezmsah Atsız ile mücadelesi Maveräünnehir seferini birkaç yıl geciktirmiştir.¹³⁹

Sultan Sancar'ı Karahıtaylar Devleti ile karşı karşıya getiren olay Karahanlılar Devleti'nin bir iç sorunu olmuştur. Hucend yenilgisinin ardından Karahanlı Devleti'nde iç karışıklıklar baş göstermişti. 1141 yılında Karluklar, Semerkand Hanı II. Mahmud Han'a karşı ayaklandılar. Meliklik döneminden beri doğudaki gelişmeleri dikkatle takip eden Sultan Sancar olayın ciddiyetini anlayarak derhal hareket etmiştir. Bu dönemde Harezmsah Atsız'da Mayıs 1141 tarihinde Sevgend-name ile sultana bağlılığını bildirdi. Sultan Sancar artık ardını güvene alarak Gazne, Gur, Mazenderan ve Sistan gibi kendine bağlı idarelerden de aldığı kuvvetler ile 100 bin kişiyi bulan ordusuyla Temmuz 1141 tarihinde Maveräünnehir'e hareket etti.¹⁴⁰

Sultan Sancar karışıklık çıkararak Karluklar'ı cezalandırmak için harekete geçeceği zaman Karluklar'dan bir grup kaçarak Karahıtay hükümdarı Gürhan'a sığınmış ve onu Sultan Sancar'a karşı harekete geçmeye teşvik etmişlerdir. Gürhan, Maveräünnehir işlerine karışmak için eline geçen bu fırsatı kaçırmamıştır. Gürhan, Sultan Sancar'a yazdığı mektubunda Karluklar'a dokunmamasını ve onları takibi bırakmasını istemiştir. Ancak Sultan Sancar'ın buna cevabı sert ve tehditkâr olmuştur. Sultan askerlerinin çokluğundan okçularının ustalığından bahsetmiş ve Gürhan'ı İslam'a davet etmiştir. İki ordu Eylül 1141 tarihinde Semerkand yakınlarında Katavan bozkırında karşılaşmış ve Sultan Sancar'ın ordusu Karahıtay ordusu tarafından çevrilerek ağır bir mağlubiyete uğramıştır.¹⁴¹ İbnü'l-Esir'in aktardığı bilgilere göre bu savaşta Karahıtaylar safında canla başla savaşan Karluklar'ın savaşın sonucuna etkisi büyük olmuştur. Sultan Sancar savaş meydanını terk ederek Tirmiz şehrine kaçarken Mahmud Han'da memleketini terk etmiştir. Maveräünnehir bölgesini istila eden Karahıtaylar, Harezmsahlar Devleti Sultanı Alaaddin Muhammed'in 1211 yılında Maveräünnehir bölgesini ele geçirmesine kadar burayı ellerinde tutmuşlardır.¹⁴²

---

¹³⁹Özgüdenli, 272.

¹⁴⁰Özgüdenli, 272. Köymen, Cilt II, 327.

¹⁴¹Barthold, **Moğol İstilası Devrinde Türkistan**, 324. Köymen, Cilt II, 330-331.

¹⁴²İbnü'l-Esir, Cilt 11, 84. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 241.

Selçuklu ordusunun Katavan savaşında kayıpları on binleri bulmakta ve ölenler arasında pek çok âlim ve din adamı da yer almaktaydı. Bunun yanında başta Sultan Sancar'ın eşi Terken Hatun ve Atabeg Emir Kamac, Ebu'l Fazl Nasr gibi daha birçok devlet adamı da esir düşmüştü. Bu esirler ancak bir yıl sonra yüklü fidyeler ile kurtarılabilirler. 1141 Katavan savaşının ardından Maverâünnehir, Karahıtay ordusu tarafından istila edildi. Ordusu dağılan ve itibarı sarsılan Sultan Sancar bir yıl başkente dönemedi.¹⁴³

2.2.3.Harezmsah Atsız'ın Horasan'ı İstilas

Harezmsah Atsız'ın en kuvvetli bulunduğu dönemde Sultan Sancar'a tabiiyetini arza lüzum görmesi sultanın bu büyük hazırlığını Maverâünnehir'den önce kendi üzerine çekmemek için olabileceği muhtemeldir. İbnü'l-Esir ve bazı kaynakların aktırdığı bilgiye göre Karahıtaylar Devleti'ni, Maverâünnehir'e ve Sultan Sancar'a karşı, 1138 yılında yapılan Harezm muharebesinin ve oğlu Atlığ'ın intikamını almak isteyen Harezmsah Atsız'ın teşvik ettiği aktarılmaktadır. Ancak Karahıtaylar Harezmsah topraklarına karşı da istila hareketinde bulunmuş ve ahalisinden bir kısım insanları öldürmüştür. Bunun yanında Harezmsah Atsız hediyelerden ayrı yıllık 30 bin dinar altın vergi ödediği göz önüne alınırsa bu rivayetin asılsız olduğu görülür.¹⁴⁴

Karahıtaylar Devleti'nin ortaya çıkması Türk-İslam tarihi açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Karahıtaylar Devleti, Asya içlerine doğru ilerlemekte olan İslamiyet'in burada ilerlemesini bir süre engellemiştir. Barthold'un dikkat çektiği üzere bir İslam devletini ilk olarak hükmü altına alan Ön Moğol menşeli kavimdir. Karahıtaylar'ın ardından Naymanlar ufak çapta etki yapsalar da daha sonra geriden gelen Moğollar ölçüsüz şekilde İslam coğrafyasında büyük tahribat yaratmışlardır. İşte bütün bu Moğol akınlarının öncülüğünü yapanlar ise Karahıtaylar Devleti olmuştur. Maverâünnehir'de seksen sene kadar hüküm süren

¹⁴³Özgüdenli, 274-275. Köymen, Cilt II, 334.

¹⁴⁴İbnü'l-Esir, Cilt 11, 80. Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 325. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 242. Köymen, Cilt II, 338. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 50.

Karahıtaylar Devleti en güçlü oldukları dönemde bile Harezmsahlar Devleti'ni baskı altında tutmuş ve yıllık vergi almışlardır.¹⁴⁵

Katavan savaşının Harezmsahlar bakımından en önemli neticesi Atsız'ın içten içe benimsemekte olduğu bağımsızlık duygusunu açığa vurması olmuştur. Sultan Sancar'a beş ay önce büyük yemin eden Atsız'ın Katavan savaşından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi Horasan'ı istilaya girişmiştir. 1141 Ekim ayında Serahs'a yürüyen Atsız'ı şehir adına âlim Ebu Muhammed Zeyyadı karşıladı ve ikramlarda bulundu. Harezmsah Atsız vakit kaybetmeden Sultan Sancar'ın başkenti Merv'e yürüdü. Atsız'ı karşılamaya şehir halkı imam Ahmedü'l-Baherzi'yi elçi olarak gönderdiler. Atsız şehir dışında karargâh kurarak taleplerini bildirdi. Daha sonra Harezmsah Atsız şehre göndereceği adamlara karşı çıkılmaması şartıyla şehre aman vermeyi kabul etti. Ancak Harezmsah Atsız'ın Merv'in ileri gelenleri ile görüştüğü bir sırada şehirde bir hareketlilik oldu ve Atsız'ın şehre gönderdiği memurları öldürüldü ve kale kapıları kapatıldı. Merv şehri savunmaya hazırlandı ancak Harezmsah Atsız şehre zorla girerek acı bir intikam aldı. Ekim 1141 tarihinde muhalefetin lideri Şerif Ali b.İshak ve şehirden daha pek çok kişi kılıçtan geçirildi. Şehir yağmalandı ve Sultan Sancar'ın hazinesi ile saray kütüphanesi de yağmalananlar arasındaydı. Şehirde katledilenler arasında âlimler de bulunmaktaydı bunun yanında Harezmsah Atsız, Ebul Fazıl Kirmani, Ebu Mansuri'l Abbadi'l Mervezi, Bahaüddin Ebu Muhammedi'l Hiraki, gibi değerli şahsiyetleri beraberinde Harezmsah'ın manevi itibarını arttırmak için götürmüştür.¹⁴⁶

1142 yılının Mayıs ayında Nişabur önlerine gelen Harezmsah Atsız kendisini karşılamaya gelen fakihlerden ve zahidlerden, Merv şehrinde yaşananların yaşanmamasını istedi. İstedikleri kabul edilen Atsız, Nişabur halkına hitaben bir beyanname yayınladı. Beyannamede Sultan Sancar'ın, kendisinin ve babasının hukukunu hiçe saymak suretiyle gösterdiği nankörlüğün Sultan Sancar'ı felakete sürüklediğini bu konuda pişman olup olmadığını bilmediğini ancak bir daha Harezmsah gibi bir destek bulamayacağını bildirmiştir. Nişabur halkından şehrin

---

¹⁴⁵Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 325. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 50-51.

¹⁴⁶İbnü'l-Esir, Cilt 11, 85. Özgüdenli, 275-276. Köymen, Cilt II, 337. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 54-55.

tahribine ve halkın öldürülmesine sebep olmamaları için tavsiyede bulundu. İstilasını bu şekilde haklı gösteren Atsız, Nişabur'da kan dökmedi ve çoğu sultanın adamlarından olmak üzere büyük gelir topladı. Mayıs 1142 Cuma günü hutbeyi kendi adına okuttu bunun üzerine şehirde Sultan Sancar'ın adını hutbede duymayan halk arasında bir ayaklanma olmuş ve güçlkle bastırılmıştır. Bu hutbe beş hafta kadar Harezmşah Atsız adına okunmuş ve beş haftanın sonunda Temmuz 1142 tarihindedtekrar Sultan Sancar'ın adı okunmaya başlamıştır. Harezmşah Atsız Nişabur'da bulunduğu sürede kardeşi Yınal Tigin emrinde gönderdiği kuvvetleri, Beyhak ve Feryumez havalisini yağmalamıştır.¹⁴⁷

Sultan Sancar'ın Maverâünnehir'den Tirmiz'e geliş tarihi bilinmemektedir. Atsız'ın Horasan'daki faaliyetleri esnasında sultan, Tirmiz'de bulunmakta ve yeni kuvvetler hazırlamakla meşguldü. İbnü'l-Esir'in de aktarmış olduğu bilgiye göre Sancar Tirmiz'de kuvvet toplamakla meşguldü. Ancak Karahıtay ordusunun Maverâünnehir'de bulunması Sultan Sancar'ın Harezmşah Atsız ile muharebeden çekinmesine neden olmaktaydı. Karahıtaylar, Ceyhun sahillerine kadar Maverâünnehir bölgesini işgal etmişlerdi. Sultan Sancar ordusunu yeniden toparlayarak başkent Merv ve daha sonra bütün Horasan'a hâkim oldu. Karahıtay ordusunun Maverâünnehir'de vergi memurları bırakarak çekilmesinin ardından Harezmşah Atsız'a karşı intikam seferi hazırlıklarına başladı.¹⁴⁸

2.2.4. Sultan Sancar'ın II. Harezm Seferi

Harezmşah Atsız'ın Horasan'ı istila ettiği dönemde yanında bulunan saray şairi Reşidüddin Vatvat, “*Melik Atsız, ülke tahtına oturunca Selçuklu Devleti ve hanedanı son buldu*”, şeklinde bir kaside yazarak Harezmşah Atsız'a sunmuştur.¹⁴⁹ Sultan Sancar, Katavan yenilgisini ve Horasan'ın Atsız tarafından yağmalanmasını üzerinden atarak ve ordusunu yeniden toparlayarak 1143 yılının Temmuz ayında Gürgenç kapısına dayandı. Atsız, Sultan Sancar'a karşı bir meydan muharebesi cesareti gösteremeyerek şehre kapanırken Selçuklu ordusu şehri mancınıklarla tahrip

¹⁴⁷İbnü'l-Esir, Cilt 11, 85. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 242. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 56.

¹⁴⁸İbnü'l-Esir, Cilt 11, 85. Özgüdenli, 276. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 56.

¹⁴⁹Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 385.

etmekteydi. Emir Sungur komutasındaki Selçuklu kuvvetleri doğu tarafından şehre girdilerse de Harezmi kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüler. Bu arada batı tarafında emir Miskatü'l Tacî komutasındaki Selçuklu birlikleri de Harezmi kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldılar. Ancak bütün bu saldırılar Harezmi kuvvetlerini de yorgun düşürdü. Atsız siyasi becerisini kullandı ve olası güçlü bir saldırının sonu olacağını bildiğinden Sultan Sancar'a barış için elçiler gönderdi.¹⁵⁰

Harezmişah Atsız elçiler vasıtası ile Sultan Sancar'a hediyeler gönderdi ve aman diledi. Sultan Sancar, Atsız'ın affını kabul etti. Buna karşılık Atsız, Horasan'da ele geçirdiği ganimetleri ve Sultan Sancar'ın hazinelerini teslim edecek ve sultana bağlı olarak hizmete hazır bulunacaktı. Atsız, Merv şehrinde sultanın hazinesinden ele geçirdiği altın ve değerli taşlarla dolu sandıkları Sancar'ın mührü bozulmadan geri iade etmiştir. Sultan Sancar, Atsız'ın bu yaptıklarını yeterli görerek seferi sona erdirmiştir. Bunun sebebi de Sultan Sancar'ın Katavan yenilgisinden sonra çıktığı bu seferde henüz eski kuvvetine ulaşamamış olması muhtemeldir. Sultan, Harezmi seferi ile meşgulken başka bir kuvvetin Horasan'ı istila edebilme ihtimalini de düşünmüş olabilir. Nitekim sultanın bu düşüncesini doğrulayacak olaylara baktığımızda Sultan Sancar, Harezmi seferi ile meşgulken Mart 1144 tarihinde Oğuzlar, Buhara'ya inerek şehri yağma ve surlarını yıkarak tahrip etmişlerdir. Diğer taraftan Gurlular harekete geçerek Herat şehrini işgal etmişlerdi. Sultan Sancar bu olayları da göz önüne alarak Harezmişah Atsız'ın itaatini kabul ederek Harezmi seferinden kesin bir netice alamadan Horasan işlerini yoluna koymak için Harezmi seferine son vererek Horasan'a döndü.¹⁵¹

2.2.5. Sultan Sancar'ın III. Harezmi Seferi

Sultan Sancar, Merv'e döndükten sonra Harezmişah Atsız, itaatsizlik ve meydan okumalara devam etmiştir. Sultan Sancar, Harezmişah Atsız'ı tam olarak itaat altına almadığını ve Atsız'ın bu şekilde tutum takınmaya devam edeceğini biliyordu. Bunun için Sultan Sancar, Harezmişah Atsız'ı yola getirmek amacıyla sarayında bulunan devrin tanınmış şairlerinden Edip Sabir'i elçi olarak Harezmi'e gönderdi.

¹⁵⁰İbnü'l-Esir, Cilt 11, 92. Özgüdenli, 277. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 57.

¹⁵¹İbnü'l-Esir, Cilt 11, 92. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 343.

Atsız, Edip Sabir’i yanında alıkoydu ve onun telkinlerini dinliyor gibi yapmaktaydı. Bu arada Atsız gizlice tuttuğu iki Bâtını fedaisini Sultan Sancar’a suikast için Merv’e gönderdi. Bu olayları öğrenen Edip Sabir süratle durumu sultana bildirdi ve bu fedailerin eşkâllerini çizdirdi. Yaşlı bir kadının ayakkabısının altına gizlenerek gönderilen mektup sonrasında tarif edilen eşkâllerdeki iki suikastçı Merv’in kenar mahallelerinde bir meyhanede yakalandılar ve sorgularının ardından idam edildiler. Bu olaydan anlaşıldığı üzere Bâtını fedailerini kendi amaç ve görüşleri haricinde bu dönemde siyaset adamları tarafından da kullanılmaktaydılar. Durumu öğrenen ve teşebbüsünün boşa çıktığını öğrenen Atsız, Edip Sabir tarafından sultana bilgi verildiğini öğrenince o öfke ile Edip Sabir’i Ceyhun nehrine attırmıştır.¹⁵²

Sultan Sancar bu suikast girişimi ve elçisinin öldürülmesi üzerine Kasım 1147 yılında üçüncü defa Harezmi üzerine yürüdü. Sultan Sancar’ın Harezmi’ye yaptığı bu sefer onun saltanatı boyunca bir bölgeye ve idareci üzerine en çok sefer yaptığı yer özelliği taşımaktadır. Selçuklu ordusu ilk olarak Hasaresb kalesini kuşattı. Bu kuşatma sırasında Selçuklu ordusu içinde bulunan dönemin meşhur şairlerinden Enveri, yazmış olduğu iki beyiti bir okun ucuna takarak şehre attı.

“Ey şah (Sancar) bütün yeryüzü senindir,
Devletin ve ikbalin dolayısıyla cihan senin kazancındır;
Bugün bir hücumla Harazesb’i al,
Yarın Harezmi ve yüz Hazaresb senindir.”¹⁵³

Enveri’nin bu beyitine karşılık Hazaresb kalesinde bulunan Atsız’ın saray şairi Reşüdüddin Vatvat bir beyit ile karşılık vermiş ve okun ucuna takarak şehirden dışarı atmıştır.

“ Ey şah (Atsız) düşmanın Rüstem pehlivan da olsa,
Senin Hazaresb’den bir eşek bile götüremez.”¹⁵⁴

¹⁵²Özgüdenli, 277.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 386. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,344. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 58.

¹⁵³ Köymen, Cilt II, 347.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 386.

¹⁵⁴Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 387. Köymen, Cilt II, 347.

Saray şairlerinin yapmış olduğu bu edebi mücadele de savaşın tarafları hakkında fikir vermektedir. Diğer yandan bu savaş İran edebiyatı içinde meşhur olmuştur. Enveri, Sultan Sancar'a şah diye hitap ederken Reşidüddin Vatvat da Harezmsah Atsız'a şah diye hitap ederek iki lideri de eşit göstermiştir. Buradan görünüyor ki Atsız metbu bulunduğu Sultan Sancar ile kendisini eşit statüde görmektedir.¹⁵⁵

Hazaresb kalesi iki ay süren şiddetli kuşatmanın ardından Selçuklu ordusu tarafından ele geçirdi. Sultan Sancar, Reşidüddin Vatvat'a söylemlerinden dolayı çok kızmış ve bulunması için emir vererek bulunduğu yedi parçaya ayrılmasını istemiştir. Kaçamayacağını anlayan Reşidüddin Vatvat, Sancar'ın devlet adamlarından Müntecebüddin'den şefaathçi olmasını istemiştir. Müntecebüddin, Sultan Sancar ile yalnız kaldığı bir gün Vatvat'ın zayıf bir kuşa benzediğini ve yakalandığında yedi parçaya değil de iki parçaya ayrılmasını sultandan istemiştir. Sultan Sancar bu söze gülerek Reşidüddin Vatvat'ı affetmiştir. Bu dönemde şairlere duyulan hürmet neticesinde bu şair sultan tarafından affedilmiştir.¹⁵⁶

Sultan Sancar, Hazaresb kalesini ele geçirdikten sonra Harezmsah Atsız'ın başkenti Gürgenç kapılarına dayandı. Atsız, sultanın ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğinin farkındaydı. Bunun üzerine boyun eğdi ve üçüncü defa Sultan Sancar'dan af diledi. Ayrıca halk nazarında nüfuzlu Ahupuş adlı sadece ceylan eti yiyen ve ceylan derisinden elbise giyen bir dervişi Sultan Sancar'a göndererek şefaatte bulunmasını istemiştir. Atsız'ın göndermiş olduğu elçiler ve hediyelerin yanı sıra dervişin şefaatte bulunması Sultan Sancar'ı yumuşatmıştır. Buradan da görülüyor ki bu dönemde zahid ve dervişler sultanlar tarafından itibar görüyor ve söyledikleri önem taşıyordu.¹⁵⁷

Harezmsah Atsız'ı üçüncü defa affeden Sultan Sancar halka dokunmayacağını, Atsız'ı da Ceyhun kenarına gelerek bizzat sultana sadakatini bildirmesi ve sadakat yemini etmesi şartıyla affedeceğini ilan etti. Atsız bunun üzerine 2 Haziran 1148 günü Ceyhun kenarında Sultan Sancar'ın huzuruna geldi. Ancak Atsız tabiiyet merasimini yerine getirmedi ve Sultan Sancar'ı atından inmeden başı ile

¹⁵⁵ Köymen, Cilt II, 348.Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 58.

¹⁵⁶ Köymen, Cilt II, 349.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 387.

¹⁵⁷Özgüdenli, 277.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 387. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 59.

selamlamakla yetindi. Atsız'ın tabii bulunduğu hükümdara karşı eşit bir hükümdar gibi yaptığı bu hareket ve buluşma yerinden Sultan Sancar ayrılmadan ayrılması savaşın yeniden başlamasını göze alma pahasına da olsa tam anlamıyla biat etmediğini göstermektedir. Sultan Sancar ordusu ile beraber hala Harezm'de bulunduğu bu dönemde Atsız'ın yaptığı bu saygısızlığa çok kızmasına rağmen ona verdiği sözünü tuttu ve savaşı yenilemeden Harezm'den ayrıldı.¹⁵⁸

Sultan Sancar üç defa isyan eden valisini her defasında hezimete uğratmış ancak onu affederek yerinde bırakmıştır. Sultanın bu hareketi Harezmşah Atsız'ın bu inatçılığını görüp Katavan yenilgisi sonrası Büyük Selçuklu Devleti'nin bu sınır bölgesinde böyle başarılı bir idarecinin bulunmasını istediğinden olabilir. Sultan Sancar, Horasan'a döndükten sonra Atsız'ın bu isyankâr tutumunun değişmeyeceğinin farkındaydı. Sancar, Horasan'a dönünce Atsız'a hilat ve hediyelerle bir elçi göndermiştir. Harezmşah Atsız sultanın gönderdiği bu elçi heyetine büyük hürmet göstermiş ve onları aynı şekilde büyük hediyelerle Horasan'a geri göndermiştir. Ancak Atsız, Sultan Sancar'a kendi elçi heyetini göndermemiştir. Sultan Sancar'ın bütün iyi niyetlerine karşılık iki liderin hala arasının açık olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Sancar'ın Harezm bölgesine üst üste yaptığı seferlerde ki en önemli netice Atsız'ın her girişeceği isyan hareketinde sultanın bu hareketi bastıracağını anlamış olmasıdır.¹⁵⁹

Müstakil bir devlet kurmak isteyen Atsız bu olaylardan sonra Büyük Selçuklu Devleti'ne ve Sultan Sancar'a karşı açıkça bir isyan hareketi içine girmemiştir. Bu tarihten sonra idaresini doğuya ve kuzeye doğru genişletme siyasetine başlamıştır. Harezmşah Atsız ilk olarak daha önce ele geçirdiği ancak Sultan Sancar ile mücadelesi sırasında elinden çıkan Cend üzerine yürüdü. Cend şehri Karahanlılar hanedanından Kemalüddin tarafından ele geçirilmişti. Atsız, Kıpçaklar'ın merkezi Sıgnak şehri üzerini beraber sefer yapmak bahanesi ile Kemalüddin ile dostluk kurdu. Ancak Cend şehrine geldiğinde Kemalüddin'i yakalatarak hapse attı ve şehre hâkim oldu. Cend şehrine hâkim olan Atsız buranın idaresini büyük oğlu İl Arslan'a

¹⁵⁸ Özgüdenli, 278. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 387. Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 326.

¹⁵⁹ Köymen, Cilt II, 351. Özgüdenli, 278. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 60.

verdi. Cend şehri bu dönemden sonra Harezmsahlar Devleti'nde en önemli şehirlerden biri olmuş ve veliaht şehzadenin sancağı olma özelliğini taşımıştır.¹⁶⁰

Harezmsah Atsız'ın Cend şehrini ilk olarak ele geçirdiği dönemde Sultan Sancar bu olayı savaş sebebi saymış ve Harezm üzerine sefer düzenlemişti. Ancak ikinci defa ele geçirdiği dönemde ise sultan bu harekete ses çıkarmamıştır. Harezmsah Atsız'a baktığımızda ise Kemalüddin'e verdiği sözü tutmayarak onu zindana atmıştır. Atsız'ın Kamelüddin'e ve Sultan Sancar'a karşı verdiği sözleri tutmayarak menfaati doğrultusunda hareket etmesi bu sözlerin kıymetsiz olduğu görülmektedir. Ancak diğer taraftan Sultan Sancar, devleti ve itibarı aleyhinde bile olsa Atsız'a karşı verdiği sözlerinden dönmemiştir.¹⁶¹

2.3. SULTAN SANCAR'IN ÖLÜMÜ VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DURUMU

Tarihi kaynaklarda Sancar ya da Sencer olarak ifade edilen Sancar, Sultan Melikşah'ın oğludur. Sancar, 5 Kasım 1086 yılında babası Sultan Melikşah'ın Suriye seferi sırasında Sincar'da doğmuştur. Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından hanedan üyeleri arasında taht kavgalarının olduğu sıralarda Sancar henüz altı yaşındadır. Sultan Berkyaruk tahtı ele geçirdikten sonra 1096 yılında Horasan'da isyan eden amcası Arslan Argun'a karşı üvey kardeşi Melik Sancar'ı Atabeg Emir Kamaç idaresindeki ordu ile Horasan'a gönderdi. Sancar, Damgan'a geldiğinde amcasının bir kölesi tarafından öldürüldüğü haberini almıştır.¹⁶²

Bu seferin ardından Sultan Berkyaruk, Merv merkez olmak üzere Gazne sınırına kadar olan Horasan topraklarını Sancar'ın idaresine verdi. Emir Kamaç'ı da ona Atabey tayin etmiştir. Ancak devam eden taht kavgaları sırasında Melik Sancar ile Sultan Berkyaruk'un arası açılmıştır. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında devam eden taht kavgalarında Melik Sancar aynı anneden kardeşi Muhammed Tapar'ı desteklemiştir. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında

¹⁶⁰Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,344.

¹⁶¹Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 59-61.

¹⁶² Özaydın, Harizm, **İA**, 217-220. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 187. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 234.

1103 tarihinde yapılan beşinci savaş sonucu taraflar anlaşmaya varmıştır. Sancar'ın bu anlaşma sonrası Horasan ve Maveraünnehir hâkimiyetinde bir değişiklik olmamış ve Muhammed Tapar'ımetbu tanımıştır.¹⁶³

Sancar uzun yıllar Merv merkezli idare ettiği Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarında çok önemli işler yapmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde devam eden taht kavgalarından faydalanmak ve Maveraünnehir ile Horasan'ı istila etmek isteyen Karahanlı Kadir Han'ı mağlup ve esir etmiştir. Daha sonra Kadir Han idam edilmiş ve Melik Sancar tarafından 1102 yılında Batı Karahanlı tahtına Arslan Han unvanıyla, II. Muhammed b. Süleyman Han getirilmiştir. Melik Sancar böylece Batı Karahanlı Devleti'ni Büyük Selçuklu Devleti'ne tabii kıldı. Sancar bu tabiliği evlilik yolu ile de kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan Gazneliler Devleti de Horasan emellerinden vazgeçmemiş ve Horasan'a akınları devam etmiştir. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Gazneliler Devleti'nde de hanedan üyeleri arasında taht kavgaları yaşanmaktaydı. Gazneli hükümdarı Arslanşah b. III. Mesud tahtı ele geçirip kardeşlerini hapsedirmiştir. Ancak hapisten kaçan Gazneli şehzadesi Behramşah önce Kirman'a oradan da Horasan'a gelerek Melik Sancar'a sığındı ve yardım istedi.¹⁶⁴

Melik Sancar, 1117 yılında Behramşah ile beraber Gazneli Sultanı Arslanşah üzerini hareket etti ve Şehrabad ovasında yapılan savaşı sayıca üstün olan Melik Sancar'ın ordusu kazandı. Sancar tarafından Gazneli Devleti tahtına Behramşah getirildi ve Gazneliler Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne tabii hale getirildi. Hutbede önce Abbasi halifesinin sonra Sultan Muhammed Tapar'ın sonra Melik Sancar'ın ve en son Behramşah'ın adının okutulması ve Gazneli Devleti'nin her yıl düzenli vergi vermesi konusunda anlaşma yapılmıştır. Bu sefer sonucunda Melik Sancar, Sultan Melikşah döneminde bile gerçekleştirilemeyen başarılar elde etmiştir.¹⁶⁵

Sultan Muhammed Tapar, Nisan 1118 tarihinde hayatını kaybetmiş ve devlet erkânı tarafından Büyük Selçuklu Devleti tahtına 14 yaşında bulunan oğlu Mahmud

---

¹⁶³Özgüdenli, 78.

¹⁶⁴Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 236-237.Özaydın, Sencer, **İA**,Cilt 36, İstanbul: Diyanet Vakfı, 2009, 507-511.

¹⁶⁵Özgüdenli, 236.Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 237.

çıkartılmıştır. Abbasi halifesi Müstazhir-Billah, Bağdat'da yeni Sultan Mahmud adına hutbe okutmuştur. Ancak Melik Sancar yeğeninin saltanatını tanımayarak Haziran 1118 tarihinde sultanlığını ilan etti. Sancar daha sonra yeğenini bertaraf etmek için Horasan ordusu ile Merv'den hareket etti. Harezmşah Atsız'da babası Kudbüddin Muhammed ile beraber Melik Sancar'ın yanında Horasan ordularında bulunuyordu. Amcasının yola çıktığı haberini alan Sultan Mahmud savaş hazırlıklarına başladı. Eylül 1119'da Save civarında yapılan savaşı Sancar kazandı. Sancar daha sonra İsfahan'a çekilen yeğeni Mahmud'u yanına çağırdı. Huzuruna gelen yeğenini bağışlayan Sancar onu yeni tahsis ettiği Irak Selçuklu Devleti tahtına oturttu. Sultan Sancar erkek evladı olmadığı için yeğeni Mahmud'u kızı ile evlendirdi ve kendisine veliaht tayin etti.¹⁶⁶

Kasım 1119 tarihinde yapılan anlaşmaya göre Sancar "es-sultanül azam" yani büyük sultan unvanını kullanacak yeğeni Mahmud ise "es-sultanü'l muazzam" unvanı ile Irak tahtında oturacaktı. Bu olayın ardından Abbasi halifesi de Bağdat'da Sultan Sancar adına hutbe okumaya başlamıştır. Sultan Sancar diğer yeğenlerine de ülkenin çeşitli yerlerinde idareler vermiştir. Sultan Sancar zaman zaman Batı hadiseleri olarak da aktarılan Irak Selçukluları Devleti'nde yaşanan şehzadeler arasındaki taht mücadelelerine müdahalelerde bulunmuştur.¹⁶⁷

Sultan Sancar, Büyük Selçuklu Devleti sultanı olduktan sonra devletin başkentini İsfahan'dan Merv'e taşımıştır. Sultan Sancar dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nde ikinci imparatorluk dönemi olarak da adlandırılır. Sultan Sancar döneminde yukarıda değindiğimiz gibi Gazneliler Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi hale getirildi. Behramşah bir dönem göndermesi gereken vergiyi göndermeyerek isyan hareketi içine girince Sultan Sancar 1129 tarihinde ordusu ile Gazne'ye geldi ve Behramşah'ı tekrar itaate aldı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Karahanlılar Devleti idaresinde ortaya çıkan isyan sonrası Batı Karahanlı Hükümdarı Ahmed Han, Sultan Sancar'dan yardım istemiştir. 1130 tarihinde Maverünnehir seferine çıkan Sultan Sancar

---

¹⁶⁶İbnü'l-Esir, Cilt 10, 437-439. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 234-235. Özgüdenli, 236-237.

¹⁶⁷Özgüdenli, 297. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 238. Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 72.

bölgenin tamamını hâkimiyeti altına aldı ve Batı Karahanlı tahtına yeğeni II. Mahmud b. Muhammed'i tayin etti.¹⁶⁸

Sultan Sancar'ı başarılı idaresi süresince en çok uğraştıran şüphesiz Harezmşah Atsız olmuştur. Ancak Sultan Sancar, idaresi döneminde en büyük darbeyi yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1141 yılında meydana gelen Katavan savaşında, Karahıtaylar Devleti karşısında aldığı ağır mağlubiyet olmuştur. Sultan Sancar bu ağır yenilginin ardından tekrar toparlanabilmiştir. Bu dönemde Sultan Sancar'a tabii Behramşah, Gurlular ile giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve Gazne'yi terk etmiştir. Gazne'ye hâkim olan Gurlu hükümdarı Alaaddin Hüseyin şehirde yaptığı zulümlerden dolayı "Cihansuz" lakabı ile anılmıştır. Bu haberi alan Sultan Sancar, Gurlular üzerine 1152 yılında ordusu ile hareket etmiş yapılan savaşta Gurlular yenilmiş ve Alaaddin Hüseyin esir edilmiştir. Alaaddin Hüseyin daha sonra Sultan Sancar tarafından affedildi ve Gur topraklarının idaresi ona verildi. Bu zaferden sonra Sultan Sancar, Katavan savaşından sonra sarsılan itibarını tekrar kazanmıştır.¹⁶⁹

Sultan Sancar'ı idaresi döneminde sarsan ikinci olayda Oğuz isyanı olmuştur. Oğuzlar, Belh valisi Kamaç'ın gönderdiği vergi tahsildarını öldürmesi sonrası Büyük Selçuklu Devleti ile Oğuzların arasını bozmuştur. Bu olaya kızan Belh valisi Emir Kamaç, Oğuzlar üzerine yürümüş ancak yenilerek oğlu ile beraber hayatını kaybetmiştir. Bu olayın ardından Sultan Sancar ordusu ile Oğuzların üzerine yürüdü. Oğuzlar, Sultan Sancar'dan af dilediler sultan da Oğuzlara acımıştır ancak bazı emirlerin karşı çıkması sonucu Sultan Sancar savaşa ikna oldu. Nisan 1153 yılında meydana gelen savaşta Sultan Sancar'ın ordusu mağlup oldu ve Sultan Sancar'da Oğuzların eline esir düştü.¹⁷⁰

Bu olay hem Sultan Sancar'ın hem de Büyük Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Oğuzlar, Sultan Sancar'a hürmet etmişler ancak geceleri kaçmaması için demirden kafese koymuşlardır. Sultan Sancar'ın esir düşmesi sonucu boş kalan Büyük Selçuklu Devleti tahtına Aralık 1154 tarihinde vekâleten Sultan Sancar'ın

¹⁶⁸Özgüdenli,265. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 36.

¹⁶⁹Barthold,**Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,176.İbnü'l-Esir, Cilt 11, 144-145.Vural Öntürk, **Gurlular (1157-1216)**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020, 45-46

¹⁷⁰İbnü'l-Esir Cilt 11, 156,157. Özgüdenli, 282. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 245-246.

yeğeni Karahanlı Hanedanından Arslan Han Muhammed'in oğlu Mahmud Han çıkarılmıştır. Oğuzların elinde üç yıl esir kalan Sultan Sancar, Nisan 1156 tarihinde Emir MüeyyedAyaba tarafından kurtarılmıştır. Sultan Sancar'ın kurtulduğunu haber alan tabii devletlerden bazıları Sultan Sancar'a tebrik mektupları yazarak emirlerine hazır olduklarını bildirdiler. Bunlar arasında Harezmsah Atsız'da bulunmaktadır.¹⁷¹

Sultan Sancar, devleti yeniden toparlamaya çalışsa da ordusu dağılmış, hazineleri boşaltılmış ve Horasan şehirleri de Oğuzlar tarafından istila edilmiş olduğundan bunda muvaffak olamadı. Büyük Sultan Sancar'ın ömrü de buna yetmedi ve kurtulduktan altı ay sonra, Nisan 1157 yılında vefat etti. Merv'de yaptırdığı Darü'l ahiret türbesine defnedildi. Sultan Sancar'ın ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti de tarih sahnesinden çekilmiş oldu.¹⁷² Büyük Selçuklu Devleti'ne ikinci imparatorluk dönemini yaşatan Sultan Sancar'ın 1157 tarihinde ölümü ile bu büyük devlet tarihe karışmıştır. Çin sınırlarından Bizans'a kadar büyük bir sahaya hükmetmiş olan bu kutlu devletin ortadan kalkması ile bünyesinde mahalli idarelerin yanı sıra büyük devletler de ortaya çıkmıştır. Daha devlet siyasi olarak ortadan kalkmadan hanedan üyeleri tarafından kurulan Kirman, Irak, Suriye ve Türkiye Selçukluları bu idarelerden en önemlileridir. Bunların yanında devletin doğu da kalan topraklarında ise iki önemli güç olarak karşımıza Harezmsahlara Devleti ve Gurlular Devleti çıkmaktadır.¹⁷³

Büyük Selçuklu Devleti idaresindeki topraklarda hanedan üyeleri tarafından kurulan devletlere baktığımızda Güney İran ve Kirman bölgesine hâkim olan Kirman Selçukluları Devleti idaresini devam ettirmekteydi. Kirman Selçukluları, Çağrı Bey'in oğlu ve Sultan Alparslan'ın ağabeyi olan Kavur Bey tarafından 1048 yılında kurulmuştur. Kavurt Bey'in ölümünün ardından onun soyundan gelenler bu devleti idare etmişlerdir. Sultan Sancar tarafından 1118 yılında kurulan ve idaresine yine Sultan Sancar tarafından yeğeni Mahmud b. Muhammed Tapar'ın getirildiği Irak Selçukluları Devleti, Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgesine hâkim olarak varlığını devam ettirmekteydi. Irak Selçukluları Devleti son Selçuklu Sultanı II.Tuğrul'un

¹⁷¹Kafesoğlu, **Harezmsahlara Devleti Tarihi**,30. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 180. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,346.

¹⁷²Sevimve Merçil, 58. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 187.

¹⁷³Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 246. Göksu, 220. Özeydin, Sencer, **İA**, 507-511.

Harezmşah Alaaddin Tekiş tarafından 1194 yılında ortadan kaldırılmasının ardından tarihe karışmıştır. Suriye Selçukluları Devleti, Sultan Alparslan'ın oğlu ve Sultan Melikşah'ın kardeşi Melik Tutuş tarafından 1079 yılında kurulmuştur. Daha sonra Tutuş'un ölümünün ardından Halep ve Dımaşk Selçukluları adıyla ikiye bölünerek varlığını devam ettirmiştir.¹⁷⁴

Selçuklu hanedanının en uzun ömürlü kolu ise Türkiye Selçukluları kolu olmuştur. Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından 1075 yılında kurulan devlet 1243 Köseadağ savaşı ile İlhanlı Devleti hâkimiyetine girse de varlığını 1300'lere kadar devam ettirmiştir.¹⁷⁵ Anadolu'ya baktığımızda sadece Türkiye Selçukluları Devleti değil onun yanında 1071 Malazgirt zaferinin ardından kurulan beylikler de varlığını devam ettirmektedirler. Selçuklu beyleri tarafından kurulan Saltuklular, Mengücekler, Sökmenliler, Artuklular, Anadolu'da siyasi varlığını devam ettirmektedirler.¹⁷⁶

Azerbaycan bölgesinin idaresine baktığımızda ise İldenizliler hanedanı hüküm sürmekteydi. Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un (1134-1152) Emirlerinden olan Atabey İldeniz ve onun ardından oğulları bu bölgeyi idare etmekteydiler. Son Atabey Özbek bölgeyi Celaleddin Harezmşah'ın 1225 yılında Azerbaycan'a gelerek hâkimiyeti ele geçirmesine kadar idare etmiştir.¹⁷⁷ İran'ın kuzey kesimleri ve Taberistan bölgesine baktığımızda bölgenin idaresi Alamut kalesi merkez olarak Batıniler'in hâkimiyeti altındaydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarının batı kısımları bu şekilde siyasi bir şekil alırken Sultan Sancar'ın merkezi Horasan'da ölümünün ardından karışıklıklar artarak devam etti. Oğuzlar önemli Horasan şehirlerini yağma ve tahrip ettiler. Selçuklu emirleri ve beyleri hâkimiyet sahası ele geçirerek buraları koruma ve genişletme mücadelesine giriştiler. Bu olaylar ise Horasan'da dağılan siyasi birliği iyice arttırmaktaydı.¹⁷⁸

Oğuz beyleri her türlü birliğini kaybeden Horasan bölgesinin bu dönemdeki mutlak hâkimi konumundaydılar. Oğuz beyleri kendi başına buyruk hareket ediyorlardı.

---

¹⁷⁴ Göksu, 220. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 247-256.

¹⁷⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 32.

¹⁷⁶ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 213. Sevim ve Merçil, 72.

¹⁷⁷ Merçil, 183.

¹⁷⁸ Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Ankara: TTK, 85. Özaydın, Harizm, **İA**, 217-220.

Horasan'ın önemli şehirleri Belh, Nişabur ve Sultan Sancar'ın başkenti Merv, Oğuzlar tarafından yağma ve büyük tahribata uğratıldılar. Bu tahribatlar öyle büyüktü ki bu şehirler bir daha Selçuklu döneminde olduğu değerlere gelememişlerdir. Sultan Sancar'ın ölümünün ardından devlet adamları Büyük Selçuklu Devleti tahtına sultanın yeğeni Karahanlı Mahmud b. Muhammed'i çıkardılar. Ancak bu uzun sürmedi ve Mahmud Han, Sultan Sancar'ın emirlerinden Müeyyed Ayaba tarafından tahttan indirildi. Mahmud Han gözlerine mil çekilerek zindana atıldı ve orada öldü. Emir Müeyyed Ayaba, Horasan'da hâkim olduğu bölgede durumunu kuvvetlendirmek ve hâkimiyet sahasını genişletmek için faaliyetlerde bulunuyordu. Bu siyasi buhran döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin doğuda hâkim olduğu topraklarda iki büyük güç ortaya çıkmıştı. Bunlar Gazneliler Devleti'ne son veren ve bu devletin topraklarına hâkim olan Gurlular Devleti¹⁷⁹ ile Harezmsahlar Devleti'dir. Harezmsahlar Devleti aşağıda da değineceğimiz gibi kısa zamanda bölgede en etkin güç konumuna geldi ve anarşiye son vererek siyasi birliği yeniden sağladı.

2.4. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ TOPRAKLARINA HÂKİM OLMASI

Kudbeddin Muhammed b. Anuştekin'in 1097 yılında Harezm valisi olmasıyla Harezmsahlar Devleti kurulmuştur. Kaynakların hemfikir olduğu bu konunun yanında Barthold'a göre Kudbeddin Muhammed dönemi ne kadar devletin kuruluşu olsa da Harezmsah Atsız bağımsızlık yolunda verdiği mücadele ile devletin esas kurucusudur.¹⁸⁰ Harezmsah Atsız, Büyük Selçuklu Devleti'ne sadakitle hizmet eden babası Kudbeddin Muhammed'in aksine kendi devletini kurma yolunda mücadele vermiştir. Harezmsah Atsız bağımsızlık yolunda Harezmsahlar Devleti'nin temellerini atmaya gayret etmesi ve üstelik bunu Sultan Sancar gibi tarihinin en büyük hükümdarlarından birine karşı yapması bakımından dikkate şayandır. Ancak Harezmsah Atsız bütün gayretlerine rağmen devletin tam bağımsız bir duruma gelmesini görememiştir. Harezmsah Atsız 1156 Temmuz ayında geçirdiği felç

¹⁷⁹Ontürk, 13.

¹⁸⁰Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 340.

sonrası hayatını kaybetmiştir.¹⁸¹ Atsız'ın ölümünün ardından saray şairi Reşüdidin Vatvat şu beyiti okumuştur;

“Ey Şah, Felek senin siyasetinden titriyordu; Senin önünde kulluk tabiatına giriyordu.

Gönül sahibi nerededir? Baktığın zaman onca saltanatın buna mı değecekti?”¹⁸²

Bitmek bilmeyen enerjisi ile Harezmsah Atsız mücadelesini hep sürdürmüş ve başarısızlıktan asla yılgınlık göstermemiştir. Atsız başarılı idaresiyle de Harezm halkı tarafından sevilen birisiydi. Hâkimiyet sahasını genişletmek için gayrimüslim Türkler ile sınır bölgesi olan Cend bölgesini fetheden Atsız buranın idaresini oğlu İl Arslan'a vermiştir. Harezmsah Atsız'ın Cend şehrinin idaresini veliaht şehzadesi İl Arslan'a vermesinin ardından bu dönemden sonra Cend şehri Harezmsahlar Devleti'nin veliaht şehzadelerinin sancak şehri konumuna gelmiştir. Ayrıca Atsız, bozkırdaki gayrimüslim göçebe Türk boylarından ordusunda faydalanmak için onları kazanma yoluna gitmiştir. Bu siyasetinde başarılı olan Atsız taze kuvvetler ile ordusunu kuvvetlendirmiştir. Atsız'ın gayrimüslim Türklerden ordusunda faydalanma siyasetini halefleri de takip etmiştir. Bu sayede Kıpçak ve onların akrabaları olan Kanglılar, Harezmsahlar ordusunda önemli yer tutmuşlardır. Devletin büyümesinde ve kuvvetlenmesinde önemli katkısı olan bu Kanglı kuvvetleri aşağıda da değineceğimiz gibi devletin çöküşünde de önemli rol oynamışlardır. Harezmsahlar Devleti ilk defa Harezm bölgesine hâkim olan idareler arasında sınırları Harezm bölgesini aşan mahalli olmaktan öte geçen ve imparatorluk seviyesinde bir devlet kurmuşlardır.¹⁸³

Cend valisi olan veliaht şehzade İl Arslan, babası Alaaddin Atsız'ın ölüm haberi üzerine derhal harekete geçerek 1156 yılında başkent Gürgeç'e gelerek Harezmsahlar Devleti tahtına geçti. Harezmsah İl Arslan ilk iş olarak amcaları İnal Tekin ve Yusuf ile kardeşleri Hitay ve Süleymanşah'ı öldürttü.¹⁸⁴ Hanedan üyelerini ortadan kaldıran Harezmsah İl Arslan böylece taht için olabilecek olası isyanları başlamadan bitirmiştir. Sultan Sancar, İl Arslan'ın tahta çıkmasını ve “Harezmsah”

¹⁸¹ Özaydın, Harizm, **İA**, 217-220. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 179.

¹⁸² Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 387.

¹⁸³ Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 74. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 347.

¹⁸⁴ Taneri, 22. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 179.

olmasını bir ferman ile onaylamış ve bu olaydan kısa bir süre sonra Nisan 1157 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁵ Sultan Sancar'ın ölüm haberi Harezm'de de büyük bir üzüntüyle karşılandı. Harezmsah İl Arslan, Sultan Sancar'ın ölüm haberi üzerine başkent Gürgenç'de üç gün yas ilan etti. Sultan Sancar'ın ölümünün ardından Horasan bölgesinde en kuvvetli hükümdar olarak Harezmsah İl Arslan ortaya çıktı. Sultan Sancar'ın ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasıyla bölgede en önemli siyasi otorite olarak da Harezmsahlar Devleti karşımıza çıkmaktadır. Bu arada Sultan Sancar'ın Oğuzlara esir düşmesinin ardından tahta çıkarılan yeğeni Karahanlı Mahmud b. Muhammed Han, Sancar'ın ölümünün ardından devlet adamları tarafından tekrar Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarılmış ancak Horasan Emiri Müeyyed Ayaba tarafından tahttan indirilerek ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁶

Harezmsah İl Arslan döneminde Harezmsahlar Devleti, Atsız'ın hayalini kurduğu gibi mahalli bir idare olmaktan öteye geçerek müstakil bir devlet konumuna gelmiştir. Ancak bu dönemde Karahıtaylar Devleti'ne vergi verilmeye devam etmesi devletin tam bağımsız bir konuma gelmediğinin göstergesidir. İl Arslan hükümdarlığı döneminde Horasan'da hâkimiyet mücadelesi içinde olan Oğuz beyleri ve Selçuklu emirlerini kendi çıkarları konusunda destekleyerek Horasan'da ki hâkimiyet mücadelelerine müdahalede bulunmuştur. Harezmsah İl Arslan babasının siyasetini takip ederek Cend ve Mangışlak bölgelerinde tam itaati sağlamıştır. İl Arslan, Irak Selçukluları Devleti ile dostane ilişkiler kurmuştur. Bu arada Sultan Sancar'ın emirlerinden olan ve Oğuzlar'a esir düştüğü zaman Sultan Sancar'ı kurtaran Emir Müeyyed Ayaba, Horasan'da kendisine bir hâkimiyet sahası kurmuştur. Emir Müeyyed Ayaba ele geçirdiği bölgelerde hâkimiyet kurarak Irak Selçuklu Devleti'ni metbu tanımıştır. İl Arslan, Horasan hâkimiyeti için Emir Müeyyed Ayaba ile giriştiği mücadeleler sonunda Dihistan'ı ele geçirmiştir. Bu dönemde Dihistan'ın ele geçirilmesi dışında Horasan bölgesinde büyük bir başarı sağlanamamıştır.¹⁸⁷

Harezmsah İl Arslan döneminde Horasan bölgesi için verilen mücadelelerde büyük başarı kazanılamamasının nedenleri arasında Harezm üzerinde devam eden

¹⁸⁵İbnü'l-Esir, Cilt 11, 179. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,347.

¹⁸⁶Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,347.

¹⁸⁷Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 388. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 351.

Karahıtay Devleti'nin etkisi de göz ardı edilmemelidir. 1141 Katavan savaşının ardından Karahıtay Devleti'ne her yıl düzenli olarak vergi vermeye başlayan ve bu devletin tâbi konumuna gelen Harezmsahlar Devleti'nde İl Arslan döneminde de bu vergi tahsil işlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. 1172 yılında Harezmsah İl Arslan'ın Karahıtay Devleti'ne vergiyi zamanında göndermemesi üzerine bir Karahıtay ordusu harekete geçmiştir. Karahıtay ordusunun harekete geçtiği haberini alan İl Arslan derhal komutanlarından Ayyar Beg adlı bir komutanının idaresinde bir orduyu öncü olarak Karahıtay ordusunu karşılamaya gönderdi. İl Arslan asıl ordu ile arkadan yola çıktı. Karahıtay ordusu ile Ayyar Beg idaresindeki öncü Harezm ordusu Amuyye civarında karşılaştı, Harezm ordusu Karahıtay ordusu karşısında mağlup oldu. Bu arada İl Arslan ordusu ile yola çıkmasının ardından hastalanarak başkent Gürgenç'e geri döndü. Hastalıktan kurtulamayan Harezmsah İl Arslan 1172 yılında Gürgenç'te hayatını kaybetti.¹⁸⁸ Harezmsah İl Arslan on altı yıl boyunca Harezmsahlar Devleti'ni idare etti. Bu dönemde bölgenin en kudretli hükümdarlarından bir olan İl Arslan, Horasan bölgesinde ve Selçuklu topraklarında hâkimiyet kuramamış ve Dihistan'ı ele geçirmesinin dışında büyük başarı elde edememiştir. İbrahim Kafesoğlu, İl Arslan'ın babası Atsız'dan devraldığı devleti oğlu Alaaddin Tekiş'e geliştirmeye ve genişlemeye müsait siyasi zemin hazırlayarak bıraktığını aktarır.¹⁸⁹

Harezmsah İl Arslan'ın 1172 yılında ölümünün ardından veliaht olan küçük oğlu şehzade Sultanşah, Harezmsahlar Devleti tahtına oturdu. Ancak İl Arslan'ın Cend valisi olan büyük oğlu Alaaddin Tekiş kardeşinin saltanatını tanımadı ve sultanlığını ilan etti. Harezm tahtını ele geçirmek için harekete geçen Alaaddin Tekiş, Karahıtay Devleti'nden aldığı kuvvetler ile Harezm'e yürüdü. Başkent Gürgenç'te bulunan Sultanşah ağabeyine karşı koyamayacağını anlayınca Harezm bölgesini terk ederek Irak Selçuklu Devleti'ni metbu tanıyan Horasan Emiri Müeyyed Ayaba'nın yanına gitti. Kardeşinin Gürgenç'ten ayrılmasının ardından Alaaddin Tekiş hiçbir direnişle karşılaşmadan 1172 yılında Harezmsahlar Devleti tahtına geçti.¹⁹⁰

¹⁸⁸Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 112. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 301. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 352.

¹⁸⁹Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 83.

¹⁹⁰İbnü'l-Esir, Cilt 11, 303. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 352. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 84.

Harezmşah Alaaddin Tekiş, Harezmşahlar Devleti'nin en büyük idarecilerinden birisidir. Harezmşah Tekiş dönemi Harezmşahlar Devleti'nin yükselmeye ve kudretini arttırmaya başladığı dönemdir. Tekiş, Harezmşah olmasının ardından ilk iş olarak taht için bir tehlike olan kardeşi Sultanşah'ı bertaraf etmek için harekete geçti. Bu arada Sultanşah, Emir Müeyyed Ayaba'dan sağladığı askeri destek ile Harezm tahtını geri almak için harekete geçmişti. Bu haber üzerine Harezmşah Tekiş harekete geçti. Harezmşah Tekiş ile Sultanşah'ın kuvvetleri 1174 yılında karşı karşıya geldiler. Savaş Harezmşah Tekiş'in mutlak zaferi ile sonuçlanırken Emir Müeyyed Ayaba savaş meydanında öldürüldü. Emir Müeyyed Ayaba'nın öldürülmesi Horasan bölgesinde Harezmşahlar Devleti'ne karşı önemli bir gücün ortadan kaldırılması anlamında önemlidir. Savaşın ardından Dihistan yeniden Harezmşahlar Devleti tarafından ele geçirilirken şehzade Sultanşah kaçarak Gurlular Devleti'ne sığındı. Sultanşah'ın, Gurlular Devleti'ne sığınması Horasan bölgesi hâkimiyeti için zaten mücadele halinde olan Gurlular Devleti ve Harezmşahlar Devleti'nin mücadelesine yeni bir boyut getirmiştir.¹⁹¹

Harezmşah Tekiş dönemi Harezmşah Devleti'nin mücadele ettiği devletlerden birisi de Karahıtaylar Devleti'dir. Harezmşah Tekiş kardeşi Sultanşah'a karşı Harezmşahlar Devleti'ne hakim olabilmek için Karahıtaylar Devleti'nden ordu desteği almış ve bu mücadelesinde de başarılı olmuştur. Karahıtaylar Devleti bu yardım karşılığında Harezmşah Tekiş'ten her yıl düzenli olarak ödenmekte olan verginin miktarının arttırılmasını istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu dönemde Karahıtay Devleti eski kudretinden çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. 1141 Katavan savaşından bu yana her yıl düzenli olarak Karahıtaylar Devleti'ne ödenmekte olan vergileri almaya gelen elçinin Harezmşah Tekiş'in huzurunda sarf ettiği sözler üzerine elçi öldürülmüştür. Karahıtay elçisinin öldürülmesi bu dönemde Harezmşah Devleti'in bu devlet ile savaşı göze alacak kudrette olduğunu göstermektedir. Nitekim öylede olmuş ve elçinin öldürülmesi üzerine kuvvetli bir Karahıtay ordusu Harezm üzerine yürümüştür. Harezmşah Tekiş yaptığı başarılı savunma ve her saldırıda başvurulan su bendlerini açarak yolları su altında bırakma taktiği ile bu kuvvetli Karahıtay ordusunu püskürtmeye muvaffak olmuştur.¹⁹²

¹⁹¹Taneri, 26. İbnü'l-Esir, Cilt 11, 303. Öntürk, 62.

¹⁹²İbnü'l-Esir, Cilt 11, 304.

Sultanşah, ağabeyi Harezşah Tekiş'e karşı uzun yıllar verdiği mücadelelerden netice alamamıştır. Bu mücadelelerin ardından Tekiş'e biat ederek, Merv, Serahs ve Tus bölgelerinde bir emirlik kurarak ağabeyine tâbi olarak idare etmiştir. Kardeşinin bu tâbiliği Harezşah Tekiş tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bu tâbiliğin neticesinde Harezşahlar Devleti'nin sınırları Horasan bölgesinde genişlemiştir.¹⁹³ Harezşah Tekiş 1187 yılında Horasan'ın önemli şehirlerinden olan Nişabur'u ele geçirdi. Harezşah, Nişabur şehrinin idaresini oğlu Nasırüddin Melikşah'a verdi. 1193 yılında Sultanşah'ın ölümünün ardından onun idaresinde olan bölgeler Harezşah Tekiş'in hâkimiyeti altına girdi. Tekiş, böylece Horasan bölgesinin mutlak hâkimi konumuna geldi.¹⁹⁴

Harezşah Tekiş, Horasan bölgesinde işleri yoluna koymasının ardından Irak-ı Acem bölgesine yöneldi. Irak Selçukluları Devleti hakimiyetinde olan Irak-ı Acem bölgesi bu dönemde son Irak Selçuklu Sultanı II.Tuğrul tarafından idare edilmekteydi. Bu arada II.Tuğrul ile Halife Nasır ve Emir Kutlug İnanç arasında mücadeleler önlenemez bir hale gelmişti. Emir Kutlug İnanç'ın daveti üzerine bölgenin hakimiyeti için fırsat yakalayan Tekiş, derhal bu davete olumlu yanıt verdi. Irak-ı Acem bölgesine gelen Harezşah Tekiş, Irak Selçuklu Sultanı II.Tuğrul'a karşı Emir Kutlug İnanç ile birleşti. Rey civarında 1194 yılında yapılan savaşı Harezşah Tekiş ve müttefikleri kazandı. Son Irak Selçuklu Sultanı II.Tuğrul savaş meydanında öldürüldü ve başı Bağdat'a gönderildi. Sultan II.Tuğrul'un öldürülmesinin ardından 1118 yılında Sultan Sancar tarafından kurulan Irak Selçuklu Devleti, Harezşahlar Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin ortadan kaldırılmasının ardından Irak-ı Acem bölgesi Harezşahlar Devleti topraklarına katıldı. Bu devletin ortadan kalkması ve Sultan II.Tuğrul'un öldürülmesinin ardından Harezşah Tekiş, "sultan" unvanı kullanmaya başladı.¹⁹⁵

Sultan Tekiş, İran coğrafyasında Sultan Sancar'ın ölümünün ardından parçalanmış siyasi birliği yeniden sağladı. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin hükmettiği toprakların merkezi olan İran coğrafyası artık Harezşahlar Devleti'nin hakimiyeti

¹⁹³Taneri, 27. Kafesoğlu, **Harezşahlar Devleti Tarihi**, 99.

¹⁹⁴Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 389.

¹⁹⁵İbnü'l-Esir, Cilt 12, 92-93.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 390. Kafesoğlu, **Harezşahlar Devleti Tarihi**, 125-126.

altına alındı. Irak-ı Acem bölgesinin Harezmsahlar tarafından ele geçirilmesinin ardından Irak Selçuklu Devleti sultanlarına karşı siyasi hakimiyet mücadelesi veren Halife Nasır Lidinillah bu faaliyetlerine Harezmsahlar Devleti karşısında da devam etmiştir. Sultan Tekiş'in Bağdat halifesi konusundaki düşünceleri Büyük Selçuklu Devleti sultanları gibi halifeyi siyasetten uzak tutarak sadece ruhani bir lider olarak bırakma niyetindeydi. Ancak Halife Nasır, Sultan Tekiş'in bu düşüncesini anlamada gecikmemiştir. Halife Nasır Lidinilah siyasi hakimiyet elde etme yolundaki faaliyetlerine asla son vermemiştir. Sultan Tekiş, Irak-ı Acem bölgesinde yaşanan olaylar nedeniyle ölümüne kadar bu bölgenin olayları ile uğraşmıştır.¹⁹⁶

Harezmsahlar Devleti'nin en büyük şahsiyetlerinden olan Sultan Tekiş, dedesi Harezmsah Atsız'ın Kanglı ve Kıpçak Türklerinden ordusunda yararlanma siyasetini devam ettirmiştir. Sultan Tekiş bu siyaseti biraz daha ileriye götürerek önde gelen bir Kanglı beyinin kızı olan Terken Hatun ile evlenerek evlilik bağıyla bu ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Sultan Tekiş babası Harezmsah İl Arslan'dan devraldığı devletin sınırlarını Horasan, İran coğrafyasının tamamı ve Irak-ı Acem bölgesini hakimiyeti altına alarak büyük bir coğrafyaya yaymıştır. 1141 Katavan savaşından bu yana Harezmsah üzerinde devam etmekte olan Karahıtay Devleti tehlikesi bu dönemde ortadan kaldırılmıştır. Böylece Sultan Tekiş dönemi Harezmsahlar Devleti'nin tam bağımsızlığa ulaştığı dönem olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Başarılı mücadeleler vererek Harezmsahlar Devleti'ni devraldığı konumdan çok daha ileriye taşıyan ve döneminin en kudretli devleti konumuna gelmesinde büyük mücadele veren Sultan Tekiş 1200 yılında Gürgeç'te öldü.¹⁹⁷

---

¹⁹⁶Taneri, 29.Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 131.

¹⁹⁷İbnü'l-Esir, Cilt 12, 133.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 391. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,363. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 30-31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ-TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLİŞKİLERİ

3.1. ALAADDİN MUHAMMED HAREZMŞAH DÖNEMİ

Harezmsah Tekiş'in ölümünün ardından 1200 yılında veliaht olan oğlu Muhammed, başkent Gürgeç'te hiçbir direnişle karşılaşmadan Alaaddin lakabıyla tahta çıktı.¹⁹⁸ Alaaddin Muhammed dönemi devletin zirve dönemi ve bunun yanında Harezmsahlar Devleti'nin çöküş dönemi olması bakımından önemlidir. Sultan Muhammed hâkimiyeti eline almasının ardından ilk iş olarak Horasan bölgesi hâkimiyeti için babasının da büyük mücadele verdiği Gurlular üzerine yürüdü. Bu seferinde tam başarı sağlayabilmek için Gurlular'a karşı Karahıtaylar ile anlaştı. Harezmsah ordusu Sultan Muhammed'in idaresinde 1204 yılında Gurlular'ı kesin olarak mağlup etti. Gurlular'ın mağlup edilerek Horasan'dan tamamen çıkarılmalarının ardından bölgeye Harezmsahlar Devleti hâkim oldu.¹⁹⁹ Horasan bölgesinde hâkimiyeti sağlayan Sultan Muhammed yönünü Maverâünnehir bölgesine çevirdi. Maverâünnehir bölgesi 1141 Katavan savaşından beri Karahıtay Devleti hâkimiyeti altındaydı. Harezmsahlar Devleti bu devlete 1141 yılından bu yana yıllık vergi ödemekteydi. Ancak Karahıtay Devleti artık eski kudretinden çok uzaktı. Sultan Muhammed 1207 yılında Maverâünnehir seferine çıktı. Harezmsah ordusu aynı yıl kendilerini karşılamaya gelen Karahıtay ordusunu mağlup ederek Buhara'ya girdi. Sultan Muhammed başarı ile neticelenen Maverâünnehir seferinin ardından "İskender-i Sani" ve "Sancar" lakaplarını aldı. Almış olduğu bu lakaplar onun cihan hâkimiyeti emelini ve Büyük Selçuklu Devleti'nin varisliğini savunduğunu göstermektedir.²⁰⁰

¹⁹⁸Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,130. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 133. **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 147.

¹⁹⁹Barthold, **Moğol İstilası Devrinde Türkistan**, Seniha Sami Moralı (çev.) Gülnar Kara (hazr.), Ankara: TTK, 2020 347.Taneri, 33. Öntürk, 100. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 185-186.

²⁰⁰Barthold, **Moğol İstilası Devrinde Türkistan**, 360.Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**,Ragıp Hulusi Özdem, (terc.) K.YaşarKoprıman, İsmail Aka (hazr.) Ankara: TTK, 125.Taneri, 35.Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri** s,132. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 212-220.

Sultan Muhammed'in başarılı Maverâünnehir seferinin ardından büyük darbe alan ve zaten eski gücünden çok uzak olan Karahıtay Devleti yeni bir tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Cengiz Han ile mücadelesinde yenilerek batıya kaçan Naymanlar'ın lideri Küçlük zaten zayıflamış bir duruma gelen Karahıtay Devleti'ni kolayca ele geçirdi. Sultan Muhammed Karahıtay Devleti bu konular ile meşgul durumdayken 1212 yılında Maverâünnehir bölgesinin diğer bir önemli şehri Semerkand'ı ele geçirdi. Karahıtay Devleti'nde olup bitenleri takip eden Sultan Muhammed bir süre Maverâünnehir bölgesinden ayrılmayarak devleti için doğudan gelebilecek tehlikeleri takip etti.²⁰¹ Sultan Muhammed daha sonra 1215 yazında Gurlular Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak için Gazne üzerine yürüdü. Bu sefer ile Gurlular Devleti'ne son verilirken Sultan Muhammed, Gazne merkezli bölgenin idaresini oğlu Celaledin'e verdi.²⁰²

Bu dönemde İslam dünyasında en kudretli hükümdar olan Sultan Muhammed'in hedeflerinden biri de Bağdat Abbasi halifesini nüfuzu altına almaktı. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul beyin 1050 ve 1055 yıllarında Bağdat'a gelerek yaptığı gibi Abbasi halifesini siyasetten uzak tutarak sadece dini vazifesinde bırakmak niyetindeydi.²⁰³ Ancak Bağdat Abbasi halifeleri Irak Selçuklu Devleti döneminde tekrar siyasi bir güç olarak hâkimiyetlerini genişletmek için mücadelelerde bulunmuşlardı. Harezşahlar Devleti Sultan Tekiş döneminde de bu düşüncede faaliyette bulunsalar da başarı sağlayamamışlardı. Sultan Muhammed bütün gayretine rağmen halifeleri hâkimiyeti altına alamamıştır. Sultan ile halifeler arasında gidip gelen elçiler de sultanın isteklerini halifeye kabul ettirememişlerdir.²⁰⁴

3.1.1. Azerbaycan Bölgesinin Harezşahlar Devleti Hâkimiyetine alınması

Sultan Muhammed'in Abbasi halifesini hâkimiyeti altına alarak onu siyasetten uzaklaştırma ve sadece dini bir lider olarak bırakma girişimi neticesiz kalmıştı. Siyasi alanda etkisini arttırmak ve söz sahibi olmak isteyen Abbasi Halifesi Nasır

²⁰¹Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,133. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 256.

²⁰²Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 134. Taneri, 37. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 261-262.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 394. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 69.

²⁰³İbnü'l-Cevzi, **El-Muntazam- Selçuklular**, 19-20. Özgüdenli, 247.

²⁰⁴Taneri, 37. Mustafa Alican, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, 61.

Lidinillah kendisine karşı olan idarecileri ortadan kaldırmak için bu dönem idarecileri tarafından çok fazla başvurulan bir yol olan Bâtnileri kullanmaktaydı. Ancak halifenin Bâtnileri kullanması ve onlar ile iyi ilişkiler içinde olması Sünni âlimlerce iyi karşılanan bir durum değildi. Sultan Alaaddin'nin 1215 yılında Gazne şehrini ele geçirdiği dönemde evraklar arasında halifenin Harezmsahlar Devleti'ne karşı Gurlu hükümdarlarını kışkırttığı yönünde bulunan evrak sultanın öfkesini arttırmıştı. Sultan Muhammed ulemadan fetva alarak Abbasi halifesinin adını hutbelerden çıkardı. Sultan Muhammed daha sonra Seyyid Ala Tirmizi'yi halife ilan etti. Bu hareketleri ile Sultan Muhammed, Bağdat üzerine çıkmayı planladığı seferine meşru dayanaklar yaratmıştı.²⁰⁵

Harezmsahlar Devleti Sultan Muhammed döneminde büyük askeri başarılar elde ederek Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sancar döneminde ki sınırlara ulaşmıştı. Bu dönemde ele geçirilen önemli bölgelerden birisi de hiç şüphesiz Azerbaycan bölgesiydi. Azerbaycan bölgesi uzun yıllardır Atabegler hanedanı yani İldenizliler tarafından idare edilmekteydi.²⁰⁶ 1211 yılında Atabeg Özbek, Irak-ı Acem bölgesine hâkim olmaya çalışan Nasırüddin Mengli ile mücadele halindeydi. Irak Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde ve 1194 tarihinde ortadan kalkmasının ardından bölgedeki güçlü emirler ve idareciler arasında amansız bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştı. Abbasi halifeleri yöneticiler arasındaki bu mücadeleleri kendi siyasi çıkarları doğrultusunda desteklemekteydi. Bu dönemde Irak-ı Acem bölgesinin idaresine hâkim olan ve halifenin müttefiki olan Aydoğmuş diğer bir emir olan Nasırüddin Mengli tarafından ortadan kaldırıldı. Aydoğmuş'u ortadan kaldırarak bölgeye hâkim olan Mengli, Rey, İsfahan ve Hemedan gibi önemli bölgeleri ele geçirebilmek için akınlar yapmaktaydı.²⁰⁷

Abbasi halifesi Nasır müttefiki olan Aydoğmuş'u ortadan kaldıran Mengli'yi ortadan kaldırmak için Atabeg Özbek ve Batıniler'in lideri Celaleddin Hasan ile anlaştı. Mengli ise bölgede hâkimiyetini genişletmek için Atabeg Özbek'in idaresindeki topraklara ve Batıniler'e ait bazı kalelere karşı saldırılarda bulunmaktaydı. Mengli'nin bu saldırgan tutumu kendinse karşı üçlü bir ittifak kurulmasına neden

²⁰⁵Barthold, **Moğol İstilasası Devrinde Türkistan**, 348-370-371.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 394.

²⁰⁶İldenizliler hanedanı 1146-1225 yılları arasında Azerbaycan'ın büyük kısmı ile Kuzeybatı İran'ı idare etmiş olan bir Türk hanedanıdır.Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**,183.Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,106.İbnü'l-Esir, Cilt 11, 312.

²⁰⁷Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**,199.İbnü'l-Esir, Cilt 12, 249-253.

oldu. Bâtîni lideri olan Celaleddin Hasan bu dönemde önemli bir adım atmış Sünni görüşleri benimseyerek halife ve Sultan Muhammed ile iyi ilişkilerde bulunmuştur.²⁰⁸ Müttefik kuvvetler Hemedan'a gelerek Kerec bölgesinde Mengli'yi mağlup etmiş ve onu savaş meydanında öldürerek başını halifeye göndermişlerdir. Mengli'nin ortadan kaldırılmasının ardından mücadeleden en karlı Atabeg Özbek çıkmış ve Irak-ı Acem bölgesinin önemli bir kısmına hâkim olmuştur. Atabeg Özbek bölgenin idaresini emirlerinden Seyfeddin Oğlınışı'a verdi. Cüveyni ve İbnü'l Esir'in verdiği bilgilere göre Oğlınışı daha önce Sultan Muhammed'in hizmetinde bulunmuştu. Irak-ı Acem bölgesinin hâkimi olan Oğlınışı tekrar Sultan Muhammed'in itibarını kazanabilmek için hutbeyi onun adında okuttu.²⁰⁹ Bu duruma karşı Halife Nasır ve Atabek Özbek, Sultan Muhammed'den çekindikleri için açıktan bir girişimde bulunamadılar. Ancak Oğlınışı, Halife ve Bâtîni liderinin anlaşması neticesinde bir suikast ile ortadan kaldırıldı.²¹⁰

Irak-ı Acem bölgesinde Oğlınışı'nın hutbeyi Sultan Muhammed adına okutmasının ardından Harezmsahlar Devleti'nin sınırları Bagdad önlerine kadar ulaşmıştır. Sultan Muhammed halife ile arasında ki mücadelelerin yaşandığı bu dönemde bölgede hutbenin kendi adına okunmasından çok memnun kalmıştır. Ancak bu olay uzun sürmemiş ve Oğlınışı bir suikast sonucu ortadan kaldırılmıştır. Sultan Muhammed idarecisi Oğlınışı'nın öldürüldüğü haberini Semerkand'da bulunduğu sırada almış ve derhal harekete geçerek, Nesevi'ye göre 100 bin kişilik bir ordu ile Irak-ı Acem bölgesine hareket etmiştir.²¹¹ Bu arada Irak-ı Acem bölgesinin boşluğundan ve Sultan Muhammed'in uzak olmasından yararlanan Azerbaycan Atabegi Özbek kalabalık bir ordu ile Irak-ı Acem bölgesine gelerek bölgeyi ele geçirdi. Bu bölge için harekete geçen bir diğer idarece de Fars Atabegi Sa'd olmuştur.²¹²

Sultan Alaaddin Muhammed bölgeye yaklaştığında ilk olarak İsfahan yakınlarında karşılaştığı Fars Atabegi Sa'd'ın kuvvetlerini mağlup etti ve Sa'd'da esir edildi.²¹³ Sultanın yaklaştığını haber alan Atabeg Özbek ordusu ile beraber hızla Azerbaycan'a

²⁰⁸Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**,201.

²⁰⁹İbnü'l-Esir, Cilt 12, 259-260.

²¹⁰İbnü'l-Esir, Cilt 12, 268.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,386-387. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**,201.

²¹¹Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**,201.

²¹²Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı**,107.İbnü'l-Esir, Cilt 12, 268.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 394. Nesevi, **CelalüttinHarezmsah**, Necip Asım, (terc.), İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, 16.

²¹³İbnü'l-Esir, Cilt 12, 269.

hareket etti. Ancak Tebriz yakınlarında, Harezmi ordusu Azerbaycan ordusuna yetişti. Atabeg Özbek yanında kalan az sayıdaki kuvvetleri ile canını zor kurtararak Azerbaycan'a ulaştı ise de ordusu onun kadar şanslı değildi. Harezmi ordusu Azerbaycan ordusunun büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi ve Atabeg Özbek'in hazinesi ele geçirilirken pek çok komutanı ile veziri Rebübiddin de esir edildi.²¹⁴

Ordusunu ve hazinesini kaybeden Atabeg Özbek, elçi göndererek Sultan Muhammed'in tabiiyetini kabul ettiğini bildirdi. Azerbaycan bölgesinde hutbe Sultan Alaaddin Muhammed ve dolayısı ile Harezmişahlar Devleti adına okunmaya başladı. Bu tabiiyete kanıt olarak da Kazvin kalesi Harezmişahlar Devleti'ne bırakıldı. Bu arada Atabeg Özbek'in içinde bulunduğu fırsattan yararlanan Gürcüler, Azerbaycan bölgesine saldırılarda bulunmaktaydılar. Gürcüler'in bu saldırısı sonrası Sultan Alaaddin Muhammed, Gürcü kralına yazdığı tehdit dolu mektupta Azerbaycan bölgesinin artık Harezmişahlar Devleti toprağı olduğunu bildirmiştir.²¹⁵

Sultan Aladdin Muhammed, Irak-ı Acem bölgesinin idaresini oğullarından Rükneddin Gursançtı'ya verdi ve Yığan Taysı'yı da ona Atabeg olarak görevlendirdi. İbrahim Kafesoğlu, muasır kaynaklardan aktardığı bilgilerde Sultan Alaaddin Muhammed'in Gürcistan ve Anadolu topraklarına akınlar yapmak için Tiflis'e yürüme isteğinde olduğunu bildirir. Ancak devletin doğusunda beliren tehlike ve sonrasında ortaya çıkan olaylar Sultan Muhammed'e bu düşüncesini hayata geçirme fırsatı vermemiştir. Bu olaylar sonunda Azerbaycan bölgesinin Harezmişahlar Devleti topraklarına katılmasıyla Harezmişahlar Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti sınır komşusu olmuştur. Ancak bu iki Türk devletinin siyasi ilişkileri Sultan Alaaddin Muhammed döneminde gerçekteşmemiş ve Celaleddin Harezmişah'ın Azerbaycan'a gelerek hâkim olduğu döneme kadar kaynaklarda siyasi bir ilişkiye dair bilgiye rastlanmamıştır.²¹⁶

²¹⁴Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,133. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 203. Nesevi, 17.

²¹⁵Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,107. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 269.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 394. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 203-204. Nesevi, 18-19.

²¹⁶Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**,134. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 270. Kafesoğlu, **Harezmişahlar Devleti Tarihi**, 204-205.

3.1.2. Moğol İstilasası ve Harezmsahlr Devleti'nin Yıkılması

Sultan Alaaddin Muhammed'in başarılar ile geçen saltanatına en büyük darbe ve devletinin yıkılmasına sebep olan hadiseler devletinin doğu sınırında ortaya çıktı. Bu dönemde İslam dünyasının en kudretli devleti olan Harezmsahlr Devleti dışa karşı ihtişam ve kuvvetini korusa da içten içe kendisini yiyip bitirmişti. Sultan Alaaddin Muhammed ve annesi Terken Hatun ile onun nüfuzu altında bulunan devlet adamları ve komutanlar arasında büyük bir siyasi çekişme mevcuttu. Kanglı ve Kıpçak kuvvetleri yukarıda daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Harezmsah Atsız döneminde Harezmsahlr ordusunda kullanılmaya başlanmıştı. Harezmsah Atsız'ın bu siyaseti oğlu İl Arslan döneminde de devam ettirildi. Sultan Tekiş bu siyaseti bir adım öteye taşımış ve önemli Kanglı beylerinden birinin kızı olan Terken Hatun ile evlenmişti. Terken Hatun oğlu Sultan Muhammed döneminde devlet içerisinde önemli bir nüfuz sahibiydi. Özellikle Kanglı ve Kıpçak asıllı olan devlet adamları ve komutanlar üzerinde Terken Hatun önemli nüfuza sahipti.²¹⁷

Sultan Muhammed devlet içerisinde annesi Terken Hatun ile nüfuz mücadelesi içinde iken diğer yandan da devletinin doğu sınırında yaşanmakta olan siyasi olayları takip etmekteydi. Sultan Muhammed'in takip içinde olduğu bu siyasi hareketlilik sadece onun devleti için değil bütün dünya da derin izler bırakacak olan siyasi ve askeri alanda yeni bir kuvvet olan Moğol Devleti'dir. Cengiz Han tarafından bozkırdaki Moğol kabilelerinin bir araya getirilmesi ile kurulan Moğol Devleti ile Harezmsahlr Devleti ilk defa Sultan Alaaddin Muhammed'in 1215-16 yıllarında çıktığı Kıpçak seferi esnasında tesadüfen karşılaşmışlar ve Sultan Muhammed burada yapılan çarpışmada Moğollar'ın savaş kabiliyetini görmüştür.²¹⁸

Sultan Muhammed, devletinin doğu sınırlarında yaşanmakta olan bu olaylardan Cengiz Han ve Moğollar hakkında bilgi edinmek için Cengiz Han'a hediyelerle bir elçi heyeti göndermiştir. Bu hareketten memnun olan Cengiz Han'da Sultan Muhammed'e bir elçi heyeti gönderdi. 1218 yılında Maveräünnehir'de Moğol elçilerini kabul eden Sultan Muhammed'e elçiler Cengiz Han'ın iki devlet arasında

²¹⁷Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*,390-391. Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, 210.

²¹⁸Taneri,,40. Barthold, *Orta Asya Tarihi Hakkında Dersler*, 133. Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, 135. Barthold, *Moğol İstilasası Devrinde Türkistan*, 367. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 318-319.

dostluk ve ticari ilişkiler kurma niyetinde olduğunu bildirdiler. Sultan Muhammed iki devlet arasında dostluk ve ticari ilişkileri uygun bulmasının ardından anlaşmalar yapılmış oldu.²¹⁹

Harezmşahlar ve Moğollar arasında yapılan bu anlaşmaların ardından ilk ticaret kervanı Moğollar tarafından 450-500 kişi kadar bir kervan ile Harezmşahlar Devleti'ne gönderildi. Moğol ticaret kervanı Harezmşahlar Devleti'nin sınır şehri Otrar'a geldiklerinde şehrin valisi Kayır Han lakaplı İnalçık tarafından casusluk gerekçesiyle tutuklanarak mallarına el konuldu. Otrar valisi İnalçık daha sonra mallarına el koyduğu Moğol kafilesinin tamamını idam etti.²²⁰ Ancak Moğol kervanından kurtulan bir kişi kaçarak yaşananları ve İnalçık'ın yaptıklarını Cengiz Han'a anlattı. Tüccarlarının öldürülmesine çok kızan Cengiz Han, Sultan Muhammed'e bir elçi göndererek İnalçık'ın kendisine teslim edilmesini ve tüccarlarının el konulan mallarının iadesini istedi. Ancak Sultan Muhammed, ne Terken Hatun'un yakını olan İnalçık'ı teslim etti ne de tüccarların mallarını iade etti. Cengiz Han bütün isteklerinin reddedilmesi üzerine büyük bir batı seferi için hazırlıklara başladı.²²¹

Cengiz Han bütün bu isteklerinin reddedilmesinin ardından Harezmşahlar Devleti ile savaş hazırlıklarına başladı. Otrar şehrinde yaşanan olay yalnız Harezmşahlar Devleti'nin büyük yıkım ile ortadan kalkması ile kalmayarak İslam dünyasında uzun yıllar akacak kan ve binlerce insanın ölümü ve onlarca şehrin harap olması sonucunu ortaya çıkaracaktır.²²² Cengiz Han, İrtiş nehri kenarında 1219 yılında savaş için büyük hazırlıklara başladı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1220 yılı başında İslam tarihçilerinin aktardıklarına göre sayısı 200 bine yaklaşan ordusu ile harekete geçti.²²³ Cengiz Han ilk önce önemli komutanlarından Cebe'yi Moğollar'ın önünden kaçan ve Karahıtay Devleti'ne hâkim olan Nayman lideri Küçlük'ü yakalaması için Kaşgar'a gönderdi. Cebe, Bedahşan yakınlarında yetiştiği Küçlük'ü yakalayarak

---

²¹⁹Taneri, 40, Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 53. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,407-410. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 233-234.

²²⁰Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 394. Alican, 60. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 316. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 395. Nesevi, 29.

²²¹Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, 131. Alican, 60-61.Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 395.Cüzcani, 53. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 395.

²²²Taneri, 41

²²³Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 396. Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, 248.

öldürdü. Küçlük'ün öldürülmesinin ardından takip edilen Naymanlar imha edildiler ve böylece Karahıtay Devleti tarihe karışmış oldu.²²⁴

Sultan Muhammed, Karahıtay Devleti'ne hâkim olan Nayman lideri Küçlük ile yaptığı başarısız mücadelelerin ardından Küçlük'ün bu şekilde Moğollar tarafından kısa zamanda ortadan kaldırılması sonrası endişeye kapıldı. Cengiz Han'ın ordusu ile harekete geçtiği haberinin ardından Sultan Muhammed'in topladığı savaş meclisi Seyhun nehri kıyısında Moğollar'ı meydan savaşında karşılama fikri olsa da Sultan Muhammed bu fikri kabul etmemiştir. Cengiz Han'ın sahip olduğu kuvvetleri kadar hatta daha fazlasına sahip olan Sultan Alaaddin Muhammed ordusunu küçük guruplara bölerek şehirlere savunma için dağıtmıştır. Sultan Muhammed'in bu stratejisinin de nedeni Moğollar'ın surları aşamayacağını ve şehirleri kuşatmada başarısız ve yetersiz olacaklarını düşünmüş olması muhtemeldir. Ancak Moğollar surları aşma ve şehirler alma konusunda Çin seferinde tecrübe kazanmışlardı. Sultan Alaaddin Muhammed ordusunu şehirlere böldükten sonra Horasan bölgesine geçti. Sultan Muhammed'in Moğollar'a karşı meydan savaşını kabul etmemesinin nedenlerinden birisi de annesi Terken Hatun'un nüfuzu altında olan Kanglı kumandanlarına ve askerlerine güvenmemesiydi. Sultanın bu güvenmemesinin nedeni de kendisine karşı yapılan bir suikastı önceden haber alarak kurtulması olayı etkili olmuştur.²²⁵

Harezmşahlar Devleti ve şehirleri hakkında yeterli bilgi toplayan ve hazırlık yapan Cengiz Han şehirleri bir bir ele geçirerek ilerlemekteydi. İlk olarak Otrar şehri ele geçirildi ve İnalçık öldürüldü ardından şehirde büyük bir katliam yapıldı. Ordusunu parçalara ayıran Cengiz Han Maveräünnehir'de bulunan şehirleri birer birer ele geçirmekteydi. Moğollar direnen şehirlerde korkunç katliamlar yapmaktaydı. Maveräünnehir bölgesinin en önemli iki şehri Buhara ve Semerkand'da Moğollar tarafından ele geçirildi ve bu şehirlerde büyük katliamlar yapıldı. Bunların yanında Otrar, Sıgnak, Barçınlğ-Kent, Cend ve Hocend gibi şehirlerinde akıbeti aynı oldu.²²⁶

Harezmşahlar Devleti toprakları Moğollar tarafından yakılırken Sultan Alaaddin Muhammed, Belh şehrinde bulunmaktaydı. Cengiz Han, Sultan Muhammed'i

²²⁴Taneri, 41. Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**,399.

²²⁵Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 138. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 317. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,416.

²²⁶Taneri, 42. Cüzcani, 56-58, Alican, 70. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 345.

yakalaması için komutanlarından Cebe Noyan'ı görevlendirdi. Sultan Muhammed kendisini takip eden Moğollar'dan kurtulmak için Irak-ı Acem bölgesine oğlu Rükneddin Gursançtı'nın yanına doğru yola çıktı. Sultan Muhammed Hemedan civarında geldiğinde oğlu Rükneddin 30 bine yakın kuvveti ile babasını karşıladı. Ancak Sultan Muhammed ülkesinde yaşanan olaylardan dolayı moral olarak çökmüş vaziyette bulunmaktaydı.²²⁷ Bu arada Moğollar yetişerek Rey şehri civarında Devletabad yakınlarında Sultan Muhammed ve kuvvetlerini sıkıştırdılar. Sultan Muhammed'in yanında bulunan kuvvetleri Moğollar tarafından ağır bir mağlubiyete uğrattıldı. Sultan Muhammed yanında kalan az sayıda ki kuvveti ile korkarak ve telaş içinde Mazenderan yolu üzerinden Hazar Denizi'nde bulunan Abiskun adasına geçti. Burada hastalığı iyice artan Sultan Muhammed Harezmşah 1220 yılında Abiskun adasında hayatını kaybetti.²²⁸

3.2. ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ (1220-1237)

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en kudretli sultanlarından biri olan Alaaddin Keykubad, Sultan I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu ve ağabeyi Sultan I.İzzeddin Keykavus'un halefidir. Alaaddin Keykubad babasının İstanbul'da bulunduğu dönemde ağabeyi İzzeddin ile beraber babasının yanında İstanbul'da bulunmuştur. Babası Sultan I.Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci defa tahta çıktığında Alaaddin Keykubad, melik olarak Tokat'a ağabeyi İzzeddin'de Malatya'ya gönderildiler. Alaaddin Keykubad yaklaşık altı yıl burada meliklik görevinde bulundu. Babasının ölümü üzerine ağabeyi İzzeddin Keykavus, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı oldu.²²⁹

Alaaddin Keykubad bu olay üzerine kendi saltanatı için mücadeleye başladı. Bu mücadelesi için amcası Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul, eski uç beylerinden Zahireddin ve Ermeni kralı Leon ile ittifak kurdu. Ancak ağabeyi Sultan I.İzzeddin

²²⁷Barthold, *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, 417.

²²⁸Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, 138,139, Taneri, 43. Barthold, *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, 421. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 324-325. Kazvini, *Tarih-i Güzide*, 396.

²²⁹Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 347. Koca, 305. İbn Bibi, *ElEvamirü'l-Ala'ıyeFî'lUmuri'l-Ala'ıye*, Cilt I, Mürsel Öztürk (haz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, 133-160.

Keykavus'a karşı Kayseri'de giriştiği mücadeleyi kaybederek Ankara kalesine sığındı. Sultan I.İzzeddin Keykavus, Ankara kalesini alarak kardeşi Alaaddin Keykubad'ı esir etti. Sultan kardeşi Alaaddin'i öldürmek istediye de hocası buna engel oldu ve Alaaddin Keykubad, 1212 yılında Malatya yakınlarında bulunan Masara ya da Minşar kalesine hapsedildi.²³⁰ Sultan I.İzzeddin Keykavus'un 1220 yılında ani ölümü üzerine devlet adamları taht için Erzurum Meliki Tuğrulşah, zindanda bulunan Melik Alaaddin Keykubad ve onun küçük kardeşi Koyluhisar Meliki Celaleddin Keyferudun arasında tahta kimin çıkacağını tespit için bir araya geldiler.Bunun sonucunda tahta en uygun ve en vasıflı olarak Alaaddin Keykubad'ı sultanlığa layık gördüler.²³¹

Sultan I.Alaaddin Keykubad 1220 yılında tahta çıktığı dönemde Moğol istilası bütün İslam dünyasını yakıp yıkmaktaydı.Sultan ilk iş olarak komşusu olan Eyyubiler ile ittifak kurma yoluna gitti. Bu amaçla Melik Eşref'e elçiler gönderdi ve dostluk kuruldu. Daha sonra bu dostluk evlilik ve akrabalık yolu ile de kuvvetlendirildi. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen ilim insanları, âlim, sanatkâr, şair ve daha niceleri Sultan I.Alaaddin Keykubad tarafından büyük itibar gördüler. Sultan I.Alaaddin Keykubad, Moğol istilasına karşı Anadolu'da Sivas, Konya, Kayseri gibi şehirlerin surlarını onardı ve yeni surlar ile burçlar yaptırdı. Diğer yandan usta bir devlet adamı olan Sultan Keykubad, Moğollar ile dostane ilişkiler kurmayı daha uygun buluyordu. Dünyayı kasıp kavuran Moğollar'a karşı tedbirli olarak iyi ilişki kurmayı devletin selameti için daha uygun görüyordu.²³²

Sultan I.Alaaddin Keykubad. Moğollar'a karşı tedbir alırken diğer yandan da devletin hâkimiyetini genişletmekteydi. Bu sebeple Alaiye üzerine yürüyen sultan, Akdeniz'de önemli bir liman şehri olan bu şehri kuşattı. Alaiye kalesi hâkimi olan Kyr Vart bu kuşatmadan kurtulamayacağını anlayınca barış yolu ile kaleyi Sultan I.Alaaddin Keykubad'a teslim etti.²³³ Alaiye şehri ele geçirildikten sonra yeniden imar edildi ve bir de tersane kurularak denizcilik alanında önemli bir adım atıldı.²³⁴ Bu dönemde denizcilik alanında yapılan diğer bir önemli olay da Türkiye Selçuklu

---

²³⁰Koca,306-307. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**,348. İbn Bibi, Cilt I, 134-135.

²³¹Merçil ve Sevim, 459. İbn Bibi, Cilt I, 221-222.

²³²Merçil ve Sevim, 459.

²³³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**,358.

²³⁴Merçil ve Sevim, 460. İbn Bibi, Cilt I, 262-264.

Devleti tarihinde ilk defa deniz aşırı sefer yapılmıştır. Karadeniz’de yapılan bu deniz aşırı sefer ile Kırım’da bulunan Suğdak ele geçirildi.²³⁵

Sultan Alaaddin Keykubad, bu dış meseleler ile uğraşırken diğer yandan devlet içerisinde beylerin gücünün hızla artmakta olduğunu görüyordu. Bu beylerin arasında Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarizüddin Behramşah Bahahaddin Kutlucu en güçlü olanlarıydı. Bu beyler Sultan Alaaddin Keykubad’ı ortadan kaldırarak yerine kardeşi Koyluhisar Melik’i Celaleddin Keyferudun’u tahta çıkarmak için sultana karşı bir suikast tertip ettiler. Bu suikastı önceden haber alan Sultan Alaaddin Keykubad suikasttan kurtuldu. Daha sonra harekete geçen sultan kendisine muhalif bütün emirler ve beyleri ortadan kaldırdı. Yerlerine daha liyakatli ve sadık beyler ile emirler atayarak devlet içerisinde olası bir boşluğu da böylece doldürmüştür.²³⁶

Sultan I.Alaaddin Keykubad, Türkiye Selçuklu Devleti topraklarına her fırsatta saldıran ve ticaret kervanlarını yağmalayan Çukurova Ermeni Krallığı’nı cezalandırmak için 1225 yılında bu bölgeye sefer düzenledi. Denizden de desteklenen bu seferde Ermeniler’in ele geçirdiği yerler geri alındı. Ermeniler’in yıllık vergisi iki katına çıkarılarak gerektiğinde de asker gönderme şartı ile sefer başarı ile sonuçlandı.²³⁷ Sultan I.Alaaddin Keykubad bu olaylarla meşgulken Türkiye Selçuklu Devleti’ne bağlı olan Diyarbakır Artuklular’ı hutbeyi Eyyübiler Devleti adına okutmaya başlamıştı. Artuklu hükümdarı bu arada Azerbaycan’a gelerek yerleşen Celaleddin Harezmsah ile de ittifak kurmuştu. Bu olaylar üzerine Diyarbakır Artuklular’ı üzerine sefere çıkan Sultan Alaaddin Keykubad karşısına çıkan bir Eyyübi ordusunu mağlup etti. Adıyaman bölgesi ve Çemişgezek bölgeleri Türkiye Selçuklu topraklarına katıldı. Sultan Alaaddin Keykubad, Erzincan’ı ele geçirerek Divriğ kolu hariç Mengücek beyliğine son verdi. Sultan Keykubad Erzincan bölgesinin idaresini oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’e verdi.²³⁸

Sultan Alaaddin Keykubad, Erzincan’ın ardından 1228 yılında Rumlar tarafından ele geçirilen Sinop, Samsun ve Ordu bölgelerini Rumlar’dan geri aldı ve Trabzon’u

---

²³⁵Merçil ve Sevim, 463. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 379.

²³⁶ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 361-362.İbnBibi, Cilt I, 289.

²³⁷Merçil ve Sevim, 461.

²³⁸Merçil ve Sevim, 462-463. Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul:Ötüken, 2017, 81.İbnü’l-Esir, Cilt 12, 437-438.

kuşattı. Ancak yoğun yağmurlar ve kış şartlarının elverişsizliği yüzünden Trabzon alınamadı. Bu seferin ardından Trabzon Rum İmparatorluğu, Sultan Alaaddin Keykubad'ın yerine Celaleddin Harezmsah'ı metbu tanıdı. Rumların bu davranışının ardından Sultan Alaaddin Keykubad 1230 Yassı Çimen savaşında Celaleddin Harezmsah'ı kesin olarak mağlup etmesinin ardından Trabzon Rumları'nı tekrar sıkı olarak itaate almıştır. Sultan Alaaddin Keykubad, Anadolu'da birliği sağlama ve Moğollar'a karşı birlik olmak için bir yandan yeni yerleri topraklarına katarken bir yandan da komşu devlet liderleri ile ittifak ve dostluk kurmak çabasındaydı. Eyyubiler Devleti ile yerine göre dostluk ve mücadeleler devam ederken bu dönemde Azerbaycan'a gelerek yerleşen Celaleddin Harezmsah, Doğu Anadolu bölgesinde siyasette etkin rol almaya başlamıştı.²³⁹

3.3. CELALEDDİN HAREZMŞAH VE ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ İLİŞKİLER

3.3.1. Celaleddin Harezmsah'ın Moğollar'la Mücadelesi ve Hindistan'a Kaçması

Celaleddin Harezmsah babası Sultan Aladdin Muhammed tarafından 1215 yılında Gazne merkez olarak Gur toprakları, Herat ve Sicistan bölgelerinin idaresi ile görevlendirilmişti. Ancak Sultan Muhammed oğlunu merkezde yanında tutmuş ve vekâleten bu bölgelerin idaresine Kerber Melik getirilmiştir. Kerber Melik, Celaleddin Harezmsah'ın Hindistan'a gelişine kadar bölgeyi idare etmiştir.²⁴⁰ Celaleddin babası tarafından sevilmekte ve taht için gerekli vasıflara sahip siyaset ve askeriye konusunda da oldukça başarılı bir şehzadeydi. Nitekim o bu başarılarını ilerleyen dönemlerde kendisini kanıtlayacaktır. Ancak Celaleddin taht için ne kadar yeterli vasıflara sahip olsa da veliahtlık seçimi konusunda Terken Hatun'un rolü büyük olmuştur. Devlet adamlarında ve komuta kademesine Kanglı ve Kıpçak asıllı beylerin getirilmesini sağlayan Terken Hatun, veliahtlık içinde Kanglı bir kadından doğan şehzade Uzlak Şah'ı veliaht tayin ettirmişti. Terken Hatun'un devlet

²³⁹Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 382-383. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 438.

²⁴⁰Cüzcani, *Tabakat-ı Nasırı*, 142. Taneri, *Celalu'd-din Harizmşah ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, 18-19. Kazvini, *Tarih-i Güzide*, 394.

içerisindeki etkin durumundan dolayı şehzade Celaleddin'in babasının yerine sultan ihtimali çok düşüktü.²⁴¹

Celaleddin Harezmsah, 1220 yılında babası Sultan Aladdin Muhammed'in Abiskun adasında öldüğünde yanında bulunmaktaydı. Sultan Alaaddin Muhammed ölmeden önce devletini bu felaket durumdan en iyi idare ile kurtarabileceğini düşündüğü oğlu Celaleddin'i veliaht tayin etti.²⁴² Daha sonra Celaleddin yanında bulunan 70 kişilik grup ile başkent Gürgeç'e hareket etti. Geçtikleri şehirlerde halk büyük coşku ve destekte bulunmakta silah, yiyecek ve at vermekteydi. Celaleddin başkente geldiğinde halka Sultan Muhammed'in ölmeden önce Celaleddin'i veliahd tayin ettiği açıklandı. Ancak bu olay üzerine diğer iki şehzade Akşah ve Uzlak Şah, Celaleddin'i ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Durumu önceden haber alan Celaleddin başkentteki tehlikeyi görerek derhal harekete geçerek Horasan'a çekildi. Moğollar'ın yaklaşmakta olduğunu gören diğer iki şehzade Akşah ve UzlakŞah'da Horasan bölgesine hareket ettiler. Ancak iki şehzade Nişabur şehrine geldiklerinde Moğollar onlara yetiştii ve yapılan mücadelenin ardından Moğollar iki şehzadeyi de öldürdüler.²⁴³

Celaleddin Harezmsah, Nişabur şehrine geldiğinde emirlere ve beylere mektuplar göndererek askerleri ile beraber kendisine katılmalarını bildirdi. Ancak Moğollar'ın Nişabur'a yaklaşması üzerine bu çağrıda istenilen başarıya ulaşamadı. Celaleddin, Cengiz Han'ın Talekan'da bulunduğu haberini alınca Gazne'ye hareket etti. Gazne'de büyük coşku ile karşılanan Celaleddin'e bazı Gur emirleri de katıldı. Celaleddin'in ordusu Gazne'de bulunan Emin Melik'in kuvvetleri ve Gurlular'ın da katılmasıyla sayısı 60 bin kişiyi bulmaktaydı. Bu arada yaklaşmakta olan bir Moğol ordusu haberi geldi. 1220 yılında Celaleddin ordusunun ağılıklarını Parvan'da bırakarak bu Moğol ordusuna saldırdı ve onları mağlup ederek birçoğunu kılıçtan geçirdi.²⁴⁴ Cengiz Han mağlubiyet haberini alınca Şigi Kutugu Noyan komutasında

---

²⁴¹Taneri, **Harezmsahlar**, 44. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 261-262. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,390. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, 210. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 105.

²⁴²Taneri, **Celalud-din Harizmşah ve Zamanı**, 20. Nesevi, 40-41.

²⁴³Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 426-427. Taneri, **Harezmsahlar**, 45. Cüzcani, **Tabakat-ı Nasri**, 142.Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 398. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 109-110. Nesevi, 41-45.

²⁴⁴Taneri, **Celalud-din Harizmşah ve Zamanı**,24.Barthold, **Moğol İstilas Devrinde Türkistan**, 435-436.Cüzcani, **Tabakat-ı Nasri**,143. Alican,82.

bir orduyu Celaleddin Harezmsah'ın üzerine gönderdi. İki ordu Parvan yakınlarında karşılaştı ve Celaleddin'in komuta ettiği ordusu Moğol ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Savaşı kazanan Celaleddin'in eline çok sayıda ganimet geçti.²⁴⁵ Ancak bu zaferden istenilen sonuç alınamadı ve ganimetin bölüşülmesi konusunda çıkan sıkıntı sonrası Gurlular sayısı 30 bin kişiyi bulan kuvvetleri ile Celaleddin'in yanından ayrıldılar.²⁴⁶

Cengiz Han bu mağlubiyet üzerine ve Celaleddin'in ordusunun zayıfladığı haberini alınca bizzat kendisi ordusu ile Celaleddin'i takibe koyuldu. Celaleddin bu takipten kurtulmak için Hindistan'a çekilmeye başladı. Ancak Cengiz Han, Sind nehri kıyısında Celaleddin'e yetişti. Kasım 1221 yılında Sind nehri kıyısında sayıca ordusu az olan Celaleddin büyük bir direnç ve başarı gösterse de mağlup olmaktan kurtulamadı. Moğollar tarafından çembere alınan ve kurtuluşu olmadığını gören Celaleddin, annesi ve hareminin Moğollar'ın eline geçmemesi için Sind nehrine atılmasını emretti ve bu gerçekleştirildi. Daha sonra kendisi de atı ile beraber Sind nehrine atladı ve sağ olarak karşıya geçmeyi başardı.²⁴⁷ Cüveyni'ye göre Cengiz Han bu olayı görerek cesaretinden dolayı *"Böyle bir oğula sahip olan babaya ne mutlu. Su ve ateş gibi iki bela girdabından kendini kurtarıp sahile vardı. O başımıza büyük işler açacak. Onun karşısında akıllı bir insan nasıl gafil durabilir?"* Demiştir.²⁴⁸

Celaleddin Harezmsah yanında kalan az sayıdaki adamıyla Hindistan içlerine çekildi ve kendisini takip eden Moğol ordusundan kurtuldu. Celaleddin Harezmsah, Hindistan'da kendisine katılanlar ile kuvvetlenmeye başladı. Ancak Celaleddin ne kadar başarılı mücadeleler verse de Hindistan'da tutunamadı. Bu arada Kirman bölgesinden kardeşi Gıyaseddin Pirşah'ın yanından ayrılarak Celaleddin'e katılan emirler onu Irak'a yürümesi için teşvik etmekteydiler. Bu olaylar üzerine Celaleddin, Hindistan'da hâkim olduğu bölgelerde vekil olarak Cihan Pehlivan'ı bırakarak 1224 yılında Irak'a hareket etti.²⁴⁹

²⁴⁵İbnü'l-Esir, Cilt 12, 351. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 112-113.

²⁴⁶Barthold, **Moğol İstilasası Devrinde Türkistan**, 436. Taneri, **Harezmsahlar**, 47. Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 70. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 352. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 113-114. Nesevi, 54-55.

²⁴⁷Barthold, **Moğol İstilasası Devrinde Türkistan**, 439. Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 70. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 353. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 15-16. Nesevi, 55-56.

²⁴⁸Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, 16.

²⁴⁹Taneri, **Celalud-din Harizmşah ve Zamani**, 32. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 120.

3.3.2.Celeleddin Harezmsah'ın Azerbaycan'a Gelmesi ve Harezmsahlar Devleti'ni Yeniden Toparlaması

Celeleddin, kardeşi Kirman hâkimi Gıyaseddin Pirşah'ın yanından ayrılarak kendisine katılan emirlerin teşviki ve Gıyaseddin'in askerlerinin çoğunun kendisini desteklediği haberi üzerine Ocak 1225 yılında Kirman'a geldi. Daha sonra Celeleddin buradan hareketle Şiraz'a geldi. Şiraz'da Celeleddin, Fars Atabegi Sa'd b. Zengi'ye elçi gönderdi. Daha sonra yapılan dostluk anlaşması neticesinde Celeleddin, Sa'd'ın kızı ya da kız kardeşi ile evlendi. Celeleddin durumunu iyice kuvvetlendirdikten sonra İsfahan şehrine geldi. Bu arada Rey şehrinde olan diğer kardeşi Rükneddin'e ani bir baskın yapan Celeleddin kardeşini mağlup etti. Daha sonra bu baskından sağ kurtulan kardeşine elçi göndererek kendisine tabii olmasını istedi. Bunun üzerine Gıyaseddin ağabeyi Celeleddin'in yanını gelerek ona itaatini arz etti.²⁵⁰ Böylece Celeleddin Harezmsah veliaht tayin edildikten dört yıl sonra tahta çıkmış oldu. Sultan Celeleddin Harezmsah, mahalli idarecilere fermanlar gönderdi. Kendisine katılan emir ve beylere unvan ve iktalar verdi. Horasan, Irak-ı Acem ve Mazenderan hâkimleri itaatlerini sundular. Sultan Celeleddin böylece devlet işlerini düzene koydu.²⁵¹

Celeleddin Harezmsah kısa zamanda İran bölgesinde tamamen hâkimiyet sağladı ve Azerbaycan'a yöneldi. Sultan Celeleddin ilk olarak 1225 yılında Meraga şehrine geldi ve savaşmadan şehri teslim aldı. Celeleddin Harezmsah daha sonra İldenizliler'in başkenti olan Tebriz'e yürüdü. Azerbaycan hâkimi Atabeg Özbek hutbede Celeleddin'in adını okutacağını ve sultana tabii olduğunu bildiren bir heyeti büyük hediyeler ile huzura gönderdi. Ancak sultan bu talebi kabul etmeyerek Tebriz şehrini kuşattı. Kuşatmadan kurtulamayacağını gören Atabeg Özbek canının bağışlanması ve istediği yere gidebilme şartı ile şehri teslim etti. Böylece Celeleddin Temmuz 1225 yılında Tebriz şehrine hâkim oldu. Daha sonra bu şehri yeni teşkilatlandığı devletine başkent yaptı. Celeleddin Harezmsah daha sonra gönderdiği kuvvetler ile Gence, Baylakan, Erdebil ve Arran bölgelerine hâkim

²⁵⁰Taneri, **Harezmsahlar**, 55. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 121-122.

²⁵¹Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 143. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 381-382. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 399.

oldu.²⁵² Sultan Celeleddin Harezmsah, Azerbaycan bölgesine kısa bir dönemde hâkim oldu. Sultan daha sonra Gürcüler üzerine yürüdü ve onları mağlup ederek Mart 1226 yılında Tiflis'i ele geçirdi.²⁵³

Celeleddin Harezmsah yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Harezmsahlar Devleti'nin Moğollar tarafından ortadan kaldırılması ve Sultan Alaaddin Muhammed'in Hazar denizinde bulunan Abiskun adasında ölümünün ardından Moğollar ile mücadeleye girişmiştir. Ancak başarılı mücadeleler verse de Moğollar karşısında mağlup olarak Hindistan'a çekilmiştir. Daha sonra Celeleddin Harezmsah 1225 yılında Hindistan'dan dönerek İran'a ve ardından Azerbaycan'a hâkim oldu. Celeleddin Harezmsah, İran ve Azerbaycan bölgesine hâkim olduğu dönemde bölgenin coğrafyası şu şekildeydi. Eyyubi ve Artuklu Melikleri siyasi şartlara göre yön değiştirmekte, Erzincan bölgesinde Mengücek beyi Davud Şah, Erzurum'da Türkiye Selçuklu Meliki Cihan Şah, Bağdad'da Abbasi halifesi, İran'ın kuzey kesimlerinde Batıniler, Trabzon'da Rum İmparatorluğu, Anadolu'nun iç ve batı kısmına hâkim olan Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad ve Celeleddin Harezmsah'ın devletinin doğusunda ise onun ve devletinin amansız düşmanı Moğollar bulunmaktaydı²⁵⁴

Celeleddin Harezmsah'ın İran bölgesinde kısa zamanda önemli bir güç haline gelmesinde onun daha önce Moğollar ile yaptığı başarılı mücadeleleri ve İslam dünyasında bir kurtarıcı gibi görülmesi etkili olmuştur. Bunun yanında babası Sultan Muhammed tarafından Kirman bölgesinin idaresi kardeşi Gıyaseddin Pirşah'a ve Irak-ı Acem bölgesinin idaresi de diğer kardeşi Rükneddin Gursacı'ya verilmişti. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Moğol istilası Harezmsahlar Devleti'ni ortadan kaldırmış ancak hanedan üyeleri tarafından idare edilen bu bölgelere 1225 yılında hala yıkıcı olarak Moğol saldırıları gelmemiştir. Celeleddin, Hindistan'da iken kendisine katılan kardeşi Rükneddin'in adamları tarafından ısrarla İran coğrafyasına davet edilmesinin ardından bu bölgeye geldi. Celeleddin ilk olarak Kirman'a gelmiş ve kardeşi Rükneddin'in kuvvetleri ona katılmıştır. Daha sonra Fars Atabegi Sa'd'ın kızı ile evlenerek onun da siyasi desteğini sağlamıştır. Celeleddin son olarak kardeşi

²⁵²Taneri, **Harezmsahlar**, 61. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 388-389. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 126-127. Nesevi, 69-70.

²⁵³Cüzcani, **Tabakat-ı Nasiri**, 143. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 408-409. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 131-132. Nesevi, 75-76.

²⁵⁴Taneri, **Harezmsahlar**, 74.

Gıyaseddin'i Rey yakınlarında mağlup etti ve onu da tabiyeti altına alarak bölgede Harezşahlar Devleti'ne ait idare ve kuvvetlerin hepsine hâkim oldu. Daha sonra bölgede bulunan idarecilerin birçoğu Celaleddin'e itaatlerini sundular.²⁵⁵

3.3.3. Celaleddin Harezşah ve Alaaddin Keykubad'ın Dostluk İlişkileri

Celaleddin Harezşah yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1225 yılında Azerbaycan bölgesine hâkim olarak devletini yeniden topladı. Bu başarılarının ardından Celaleddin bölgede önemli bir güç haline geldi. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti tabiliğinden çıkan Mardin Artuklu Meliki Mesud, Mısır Eyyübi hükümdarı Melik Kamil'i metbu tanımıştı. Bu olay üzerine 1226 yılında bölgeye sefere çıkan Alaaddin Keykubad, birleşik Eyyübi ve Artuklu ordusunu mağlup ederek Kahta, Adıyaman ve Çemişgezek kalelerini ele geçirdi. Bu seferin ardından Artuklu Meliki Mesud, Celaleddin Harezşah ve Şam Eyyübi Meliki Muazzam ile anlaştı. Bu anlaşmaların ardından Artuklu Mesud, Meyyafakirin Eyyübi Meliki Eşref'i metbu tanıdı. Bu olayları haber alan Alaaddin Keykubad tekrar bölgeyi bir sefer düzenledi. Alaaddin Keykubad karşısına çıkan Eyyübi ordusunu mağlup etti ve Artuklu Mesud'u tekrar tabiiyete aldı. Alaaddin Keykubad, Mardin Artuklu hâkimi Mesud'un bu faaliyetlerinin ardından aynı girişimler içinde bulunan Erzincan Mengücek idarecisi Davud Şah üzerine yürüdü. Davud Şah, Erzurum Selçuklu Meliki Cihan Şah'a Meyyafakirin hâkimi Eyyübi Meliki Eşref'e ve Celaleddin Harezşah'a kendi idaresinin tehlikede olduğunu bildirerek yardım talep etmişti. Alaaddin Keykubad bu hareket üzerine Erzincan'a yürüdü ve bölgeyi fethederek bölgenin idaresini oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdi.²⁵⁶

Bu olaylardan da anlaşılacağı gibi artık Celaleddin Harezşah'ın Anadolu'da ki siyasi olaylar da rol almaya başladığı görülmektedir. Celaleddin Harezşah bölgede artık desteğine ve hâkimiyetine ihtiyaç duyulan bir idareci konumuna gelmiştir. Usta bir devlet adamı olan Alaaddin Keykubad bu olaylardan sonra Celaleddin Harezşah'ın Anadolu ve kendi devleti için nasıl bir tehdit olacağını fark etmiştir. Bu arada Celaleddin Harezşah, Azerbaycan'da Meraga şehri merkezli idaresini

²⁵⁵ Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 123.

²⁵⁶ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 81. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 416-417.

tesis ettikten sonra peşini bırakmayan ve yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Aladdin Keykubad ile dostane münasebetler kurmaya karar verdi. Celaleddin, bu vesile ile Alaaddin Keykubad'a Temmuz 1225 yılında bir elçi gönderdi.²⁵⁷

Celaleddin göndermiş olduğu mektubunda, “ *Dostların sevinç ve neşesi mektuplaşmak ve elçi göndermek ile kaimdir. Bundan sonra ayrılık ve yabancılık perdesini kaldırıp dostluk ve birlik kapısını açmak lazımdır. Menfaatlerin temininde ve zararların definde beraber hareket etmezsek kiminle dost olabiliriz. Allaha şükürler olsun ki devletimizin ahvali ve memleketimizin işleri yüz bin kere hamdimucibdir,*” şeklinde yazmaktadır.²⁵⁸

Celaleddin tarafından Alaaddin Keykubad'a elçi olarak gönderilen âlim Mucirüddin Tahir, Kayseri'de Sultan Alaaddin Keykubad tarafından kabul edildi. Elçi Mucirüddin, Aladdin Keykubad'ın elini öptü ve sultan da onu kucakladı. Sultan Aladdin Keykubad elçiden Moğollar hakkında ve Celaleddin'in Moğollar ile mücadeleleri hakkında bilgi aldı. Bu görüşmede Celaleddin Harezmşah'ın Şiraz Atabegi Sa'd'ın kızı olan eşinden olan kızı ile Alaaddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev sözlendi. Sultan daha sonra elçiye büyük hediyeler verdi ve Celaleddin Harezmşah'a da 100 bin altın, 30 bin akçe, 10 köle, 10 cins at ve hilat yolladı. Alaaddin Keykubad daha sonra bu elçiye karşılık olarak Celaleddin Harezmşah'a Sipahsalar Selahaddin adında elçisini yolladı.²⁵⁹

Sultan Alaaddin, Celaleddin Harezmşah'ın mektubuna cevap olarak, “*Muzaffer sancaklarımızın kâfirlerden intikam almak ve müslüman gönüllerini kazanmak maksadıyla hareket ettiğini öğrendik. Fakat bu dostunuzun da yaz kış dört tarafta kafirler ile cihad eylediği malumlarıdır. Horasan ve Harezm'in medar-ı iftiharı Mucirüddin Tahir geldi ve yüce sözlerini erişti. Burada kaldığı birkaç gün zarfında, gönülleri yüce menkıbenizi zikrederek fethetti,*” şeklinde bir mektup yazdı.²⁶⁰

²⁵⁷Taneri, **Harezmşahlar**,75. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 384.

²⁵⁸Taneri, **Harezmşahlar**,75-76. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara: TTK, 1958, 82.

²⁵⁹ Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 88.

²⁶⁰Taneri, **Harezmşahlar**, 76. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 83-84.

Alaaddin Keykubad'ın elçisi 1226 yılında Hoy şehrinde Celaleddin Harezmsah'ın veziri Şerefü'l Mülk tarafından kabul edildi. Aladdin Keykubad'ın elçisi Selahaddin, Şerefü'l Mülk'e sultanın her iki devletin ittifak içinde olduğunu ve çağırılması durumunda her türlü askeri desteğe hazır olduklarını bildirdi. Vezir Şerefü'l Mülk bu durumdan çok memnun olarak elçiye büyük hediyeler verdi.²⁶¹

Bu dönemde 1226 yılında bazı Harezmsah kuvvetlerinin yağma için Ahlât civarına geldiği haberi üzerine Eyyübiler'in Ahlât valisi Hacip Ali derhal harekete geçerek bu Harezmsah kuvvetlerine saldırdı ve onları mağlup ederek ele geçirdikleri ganimetleri ellerinden aldı.²⁶² Bu haber üzerine Celaleddin Harezmsah, Ekim 1226 yılında Ahlât'ı kuşattı. Ancak şehrin şiddetle direnmesi ve kış şartlarının bastırması üzerine kuşatmayı kaldırdı. Tuğtab'a gelen Celaleddin gönderdiği kuvvetler ile Erzurum civarını yağmalattı. Bu arada Celaleddin Harezmsah'a Alaaddin Keykubad'dan yeni bir elçi geldi. Alaaddin Keykubad'ın göndermiş olduğu mektubunda Celaleddin Harezmsah'ı Eyyübiler ile ittifaka davet etmektedir. Sultan Alaaddin yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı bu üç devleti ittifakla bir araya getirmeye çalışmaktaydı. Alaaddin Keykubad küçük savaşları bırakarak büyük savaşa hazırlanılması gerektiğini vurgulamaktaydı.²⁶³

1228 yılında Celaleddin Harezmsah, İsfahan yakınlarında Moğollar ile yaptığı savaşı kaybetti. Ancak bu savaşın neticesinde Moğollar da büyük kayıplar verdiler. Moğollar vermiş oldukları büyük kayıplar neticesinde İran coğrafyasından ayrılarak Maverünnehir bölgesine gittiler. Bu olayın ardından Kasım 1228 yılında Erzurum yakınlarına kadar gelen Celaleddin Harezmsah, Alaaddin Keykubad'a bir elçi gönderdi.²⁶⁴

Celaleddin Harezmsah elçi ile gönderdiği mektubunda, *“Geçen sene Tatarlar'ı def etmek maksadıyla burudan ayrılmam gerekti. Yüce sancağımızın ortadan kalkmasını fırsat bilen muhaliflerimiz meydana çıktılar. Fakat onlar gayretlerinin semeresini alamadılar. Şimdide fırsat kollayan muhalifler, din ve memleketin korunmasını, gaza ve cihadi, halkın iyiliğini düşünmeden kendi rahatları için müslümanların perişan olmasını isterler. Fakat kötülüklerinin cezasını bulurlar. Bu bakımdan Erzincan'ı*

²⁶¹Taneri, **Harezmsahlar**, 77. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 384.Nesevi, 96-97.

²⁶²İbnü'l-Esir, Cilt 12, 413-414.Nesevi, 101.

²⁶³İbnü'l-Esir, Cilt 12, 418-419.Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 388.

²⁶⁴Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**,136. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 428.

*ilhak etmeniz yerindedir. Ben sizinle görüşebilmek için bu havaliye geldim, fakat avdet buyurduğunuzu öğrendim,” şeklinde hazırlatmıştır.*²⁶⁵

Alaaddin Keykubad, Moğollar’ı dikkatle takip etmekte ve Celaleddin Harezşah ile kurulacak açık bir ittifakta Moğollar’ı karşısına almış olacağını bilmekteydi. Moğollar konusunda daha dikkatli ve temkinli olan Sultan Alaaddin, Celaleddin’e karşı daha dikkatli adım atmaktaydı. Sultan Alaaddin diğer yandan Moğol tehdidini Anadolu’ya sokmamak için Celaleddin Harezşah’ın Anadolu ile Moğollar arasında bir set görevi gördüğünü de biliyordu.²⁶⁶

Celaleddin Harezşah’ın Moğollar’a yenilmesinin ardından Alaaddin Keykubad’a göndermiş olduğu bu elçi ve mektuptan anlaşılacağı üzere iki devlet arasında kurulmak istenilen ittifakı bir an önce hayata geçirmek istemekteydi. Moğollar’ın Celaleddin Harezşah’ın doğu sınırlarını zorlamaya başladığı bu dönemde Celaleddin Harezşah, Erzurum Selçuklu Meliki Cihanşah’ın da teşvikiyle gözünü Anadolu’ya çevirmişti. Celaleddin bu arada Rey yakınlarında bir Moğol kuvvetini mağlup etti. Bu arada Ahlat valisi Hacıp Ali, Azerbaycan’ı yağmalamış ve Şerefü’l Mülk’ün de kuvvetlerini bir baskın ile mağlup etmişti. Celaleddin, Alaaddin Keykubad’a gönderdiği yeni elçisinin Hacıp Ali ve Erzurum Melik’i Cihanşah tarafından engellendiğini öğrenince harekete geçti. Celaleddin önce gönderdiği kuvvetler ile Erzurum’u yağmalattı. Daha sonra yaptıklarından dolayı Hacıp Ali’yi cezalandırmak için Ahlât’ı kuşattı.²⁶⁷

Celaleddin Harezşah, yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1225 yılında Azerbaycan merkezli devletini yeniden toparlamayı başarmış ve bölgede önemli bir güç konumuna gelmişti. Moğollar’a karşı başarılı mücadeleler vermesi ve siyasi boşluktan yararlanarak İslam beldelerine saldıran Gürcüleri cezalandırması İslam âleminde Celaleddin’e karşı bir sevgi ve takdir kazandırdı. Celaleddin diğer yandan yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı o dönemde İslam dünyasında en kudretli hükümdar olan Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad ile elçiler vasıtası ile ittifak kurmaya çalıştı. İki hükümdar arasında elçiler vasıtası ile ve Celaleddin’in kızı ile Alaaddin’in oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’in sözlenmesi akrabalık yolu ile de

²⁶⁵Taneri, **Harezşahlar**,78. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 84-85.

²⁶⁶Taneri, **Harezşahlar**,79. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 390.

²⁶⁷Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 387.

ittifakı tesis etmiştir. Ancak bu ittifak çabaları iki hükümdar arasında gidip gelen elçilerden ve gönderilen hediyelerden öteye geçememiştir. Diğer yandan Celaleddin Harezmsah'ın 1229 yılında Ahlât'ı kuşatmasının ardından iki hükümdar arasında ki dostane ilişkiler de bozulmuştur.²⁶⁸

3.3.4.Celaleddin Harezmsah ve Alaaddin Keykubad Arasında İlişkilerin Bozulması

Celaleddin Harezmsah Ağustos 1229 yılında Ahlat'ı kuşattı. Bu arada Ahlat valisi Hacıp Ali öldürülmüş ve şehrin yeni valisi İzzeddin Aybeg tayin edilmişti.²⁶⁹ Celaleddin Harezmsah şiddetli şekilde Ahlât kuşatmasına devam ettiği sırada Erzurum Meliki Cihan Şah huzuruna gelerek yer öptü ve tabi olduğunu bildirdi. Cihan Şah ayrıca savaş malzemeleri yiyecek ve mancınık desteğinde bulundu. Kuşatmanın iyice şiddetlendiği ve şehirde kıtlığın iyice arttığı sıralarda İsmail Vani adlı Ahlât'lı bir adam kendisine Azerbaycan'dan bir ikta verilmesi şartı ile yardım edeceği haberini gönderdi. Celaleddin Harezmsah yazılı olarak bu şartları kabul etti. İsmail bir gece surlardan ipler sarkıtarak Harezmli'leri şehre aldı. Kaleye giren Harezm kuvvetleri burçlara bayrakları dikti ve kapılara açarak Harezm ordusunu içeri aldı ve Ahlât, Mayıs 1230 yılında Celaleddin Harezmsah tarafından ele geçirildi.²⁷⁰

Ahlât şehrinin önemine baktığımızda şehir Alp Arslan döneminde 1063 yılında ele geçirilmiş ve Anadolu'ya yapılan keşif ve fetih hareketlerinde üs olara kullanılmıştır. Moğol istilasından önce Ahlât, Anadolu'nun en kalabalık şehirlerinden biriydi. Celaleddin Harezmsah'ın şehri kuşatırken yaptığı tahribat ve kuşatmanın etkisi ile şehirde açlık ve saldırılardan insanların ölmesi şehirde büyük nüfus kaybına neden olmuştur. Celaleddin Harezmsah'ın yine 1230 Yassı Çimen savaşının ardından dönüşte şehirde götürebildiği kıymetli eşyaları alması ve ardından şehri ateşe vermesi üzerine bu önemli şehir harab olmuştur. Sultan Alaaddin Keykubad daha sonra şehri imar ettirip surlarını güçlerdirse de Moğol istilası sonrası Ahlât bir daha

²⁶⁸Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 388.

²⁶⁹İbnü'l-Esir, Cilt 12, 444-445.

²⁷⁰Taneri, **Harezmsahlar**, 79. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 446-447.Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Cilt II, 143-144. Nesevi, 126-128.

eski günlerine dönememiştir. Bu dönemde İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olan âlim, zahid ve sanatkârların merkezi olan bu şehir Kubbetü'l İslam ünvanı taşıyordu.²⁷¹

Celeleddin Harezmsah'ın Ahlât kuşatmasını Alaiye'de iken haber alan Alaaddin Keykubad, Şemseddin Altun-Aba'yı büyük hediyelerle Celeleddin'e elçi olarak yolladı. Elçi Şemseddin Altun-Aba, Celeleddin Harezmsah'ın huzurunda romatizması nedeniyle yer öpemeyeceğini bildirdi. Mazereti uygun bulundu. Elçi Altun-Aba daha sonra Alaaddin Keykubad'ın istekleri olan, Celeleddin'in Gürcüler üzerine yürümesini ve Ahlât'ı kuşatmasının doğru olmadığı ve kuşatmayı kaldırmasını tavsiye etti. Celeleddin'in İslam dünyasında zulüm yapması ve kan dökmesinin yanlış olduğu ve bunu derhal terk etmesi durumunda kendisine maddi ve askeri destek vereceğini aksi halde ona karşı cephe alacağını bildirdi. Celeleddin Harezmsah, Alaaddin Keykubad'ın bu isteklerini dikkate almadı ve elçiyi yanında alıkoydu.²⁷² Alaaddin Keykubad sözlerinin dikkate alınmaması ve elçisinin Celeleddin Harezmsah tarafından alıkoyulması üzerine Kemaleddin Kamyar'ı elçi olarak Ahlât'a gönderdi. Alaaddin Keykubad'ın elçi Kemaleddin Kamyar ile gönderdiği mektubu sert ve tehditkâr ifadelerle doluydu.²⁷³

Alaaddin Keykubad bu mektubunda, Celeleddin'e ithaf ederek, *“Baban büyük bir aileden gelmiştir. O zaman sizin durumunuz memnuniyet vericiydi. Ancak babanın tasavvurlarını değiştirmesi ve kendisine zarar vermesinden sonra durum aleyhinize oldu. Ben Eyyübi ailesine yöneldim ve onları kendime yakın hissediyorum. Zira onlar nesillerden beri büyük ve mesud bir camiaadır. Askerlere, reyaya ve komşularına iyilik yaparlar. Onların servetleri, memleketleri adamları ve kudretleri vardır. Senin ülken ise harabelerden ibarettir. Senin durumunu biz senden iyi biliyoruz. Benim Eyyübiler'e düşman olduğuma inanma. Kendilerini itham ettiğim ve mücadele ettiğimiz zamanlar geride kaldı. Biz tekrar anlaşlık başkasına inanma. Sen de onlarla sulh yapmalı ve tekrar dostluk kurmalısın. Senin arkandaki düşmanı biliyoruz. Eyyübiler düşmanlarına karşı sana yardım edebilir. Böyle bir ittifak olursa sen kendini Gürcüler ve diğerlerinden emin hissedersin. Bu benim sana nasihatimdir.*

²⁷¹ Sümer, Ahlât, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 19-22. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 388.

²⁷² Taneri, **Harezmsahlar**, 80.

²⁷³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 388-389.

Seni yanlış yere götüren hilelere kendini kaptırma”, şeklinde ifadelerle Celaleddin’i uyarmıştır.²⁷⁴

Yassı Çimen savaşından kısa süre önce yazılan bu mektuba Celaleddin’in cevap verip vermediği bilinmemektedir. Daha sonra Celaleddin’in yanından ayrılan elçiler Kamyar ve Altun-Aba, Erzurum’a uğrayarak Melik Cihanşah’ı Sultan Alaaddin’in tabiliğine girmesi konusunda tavsiyede bulunmuşlardır. Melik Cihan Şah elçileri geçiştirerek buna uyacağını bildirmiştir. Ancak elçiler ayrıldıktan sonra Ahlât’a giderek Celaleddin Harezmsah’a katıldı ve onu Anadolu’ya sefer yapmaya teşvik etti. Celaleddin Harezmsah, Türkiye Selçuklu Devleti’ni kendine tabi kılarak Konya’ya da kendine tabi Melik Cihan Şah’ı tahta geçirme niyetindeydi.²⁷⁵

3.3.5. 1230 Yassı Çimen Savaşı

Celaleddin Harezmsah ile Alaaddin Keykubad arasında ki dostane ilişkiler mektuplaşmalar ve iki hükümdar arasında gidip gelen elçilerden öteye geçememiş ve siyasi sahada bir birlik tesis edilememiştir. Daha sonra Celaleddin Harezmsah’ın Ahlat’ı kuşatması ve 1229 yılında ele geçirmesi iki devlet arasında siyasi gerilime neden olmuştur. Alaaddin Keykubad, Celaleddin Harezmsah’a son yazdığı mektupta ahalisi müslüman olan beldelerde ve Ahlat’ta müslüman kanı dökmesinden dolayı Celaleddin’i bu tutumundan vazgeçmesi konusunda sert ve tehditkar bir mektup ile uyarmıştır. Ancak Celaleddin, Alaaddin Keykubad’ın bu mektubuna cevap vermemiş ve uyarılarını dikkate almamıştır. Doğudan yaklaşan ve peşini bırakmayan Moğol saldırıları ve kendisine katılan Erzurum Meliki Cihanşah’ın da tahriki ile Celaleddin gözünü Anadolu’ya dikmiştir.²⁷⁶

Alaaddin Keykubad, Celaleddin Harezmsah’a gönderdiği elçilerin yanına dönmesi ve Harezmsah’ın mektuptaki uyarıları dikkate almadığı ve Doğu Anadolu’da zulüm yaptığı haberi üzerine harekete geçti. Sultan Alaaddin önce Eyyübi Melikleri Eşref ve Kamil’e elçi olarak Kemaleddin Kamyar’ı gönderdi. Diğer yandan Alaaddin Keykubad, Erzincan geçitlerini tutmak için 10 bin kişilik bir birliği bölgeye

²⁷⁴Taneri, **Harezmsahlar**, 81. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 99-100.

²⁷⁵Taneri, **Harezmsahlar**, 82.

²⁷⁶İbnü’l-Esir, Cilt 12, 449. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 388.

gönderdi. Kemaleddin Kamyar, Şam'da Eyyübiler ile görüştü. Eyyübiler, Alaaddin Keykubad'ın Celaleddin'e karşı müttefiklik teklifini kabul ettiler. Melik Kamil, Mısır'a Haçlılar'ın saldırısı üzerine geri dönerken Melik Eşref ordusu ile kendisini Sivas'ta bekleyen Alaaddin Keykubad'a katıldı.²⁷⁷

Celaleddin Harezmsah bu arada Ahlât'ı ele geçirmesinin ardından kuvvetlerinin bir kısmını iktâ bölgelerine geri yollamıştı. Selçuklu-Eyyübi ittifakını haber alır almaz mevcut ordusu ile onları karşılamak için harekete geçti. Bu arada Erzurum Meliki Cihan Şah da kuvvetleri ile gelerek Harput'da Celaleddin'e katıldı. Celaleddin sayısı 40 bin kişiyi bulan ordusu ile Sivas'a doğru hareket etti. Selçuklu-Eyyübi müttefik kuvvetlerinin de harekete geçmesinin ardından iki ordu Erzincan yakınlarında Yassı Çimen mevkiinde karşı karşıya geldi.²⁷⁸ Savaşın ilk günü Mübarüzüddin Çavlı komutasındaki Selçuklu öncü birliği Harezmsah kuvvetleri tarafından yok edildi. Celaleddin daha sonra yaptığı saldırı ile 3 bin kişilik Selçuklu ordusunu mağlup etti. Ertesi gün Selçuklu-Eyyübi müttefik ordusu saldırıya geçti. Celaleddin'in ordusunun da karşılık vermesi ile büyük bir çarpışma başladı. Harezmsah ordusu savaşın başında müttefik ordusunu geri çekilmeye zorlasa da sayıca üstün olan Selçuklu-Eyyübi ordusu toparlandı ve şiddetli saldırılarla Harezmsah ordusunu geri çekilmeye zorladı. Celaleddin sayıca üstün olan müttefiklere karşı savaşı kazanamayacağını anlayınca savaş alanını terk etti. Ağustos 1230 yılında Selçuklu-Eyyübi müttefik kuvvetleri Harezmsah ordusunu mağlup etti. Savaşın ardından Harezmsah ordusunun büyük kısmı Trabzon tarafına çekilirken bir kısmı nehir yataklarında uçurumlarda hayatını kaybettiler. Melik Cihan Şah yakalanarak Alaaddin Keykubad'ın yanına götürüldü.

279

Celaleddin Harezmsah savaş alanından ayrılarak Malazgirt'i kuşatmakta olan veziri Şerefü'l Mülk'e katıldı ve kuşatmayı kaldırarak Ahlât'a döndü. Ahlât'ta götürebileceği her şeyi alan Celaleddin kalan her şeyin yakılmasını emretti. Celaleddin daha sonra kalan kuvvetleri ile beraber Azerbaycan'a döndü. Celaleddin Harezmsah, siyasi hırsı nedeniyle Alaaddin Keykubad'ın yaklaşmakta olan Moğollar'a karşı mücadele için hazırladığı planları sonuçsuz bırakmıştır. İslam dünyasının bu dönemdeki en kuvvetli hükümdarları ve orduları Moğollar'a karşı

²⁷⁷İbnü'l-Esir, Cilt 12, 449. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 390.

²⁷⁸Taneri, **Harezmsahlar**, 82. Merçil ve Sevim, 464.

²⁷⁹İbnü'l-Esir, Cilt 12, 450. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 392. Nesevi, 131-132.

birlik olmak yerine birlerine karşı mücadele etmişlerdir. Bu durum ise en çok Moğollar'a yaramıştır.²⁸⁰

3.3.6.Celaleddin Harezmsah'ın Ölümü ve Harezmsahlar Devleti'nin Sonu

Celaleddin Harezmsah, Moğollar ile yaptığı başarılı mücadeleler ile İslam dünyasında büyük saygı ve itibar görmüştür. Ancak Moğollar, Celaleddin'in peşini bırakmamış ve onu hep bir tehdit olarak görmüşlerdir. Celaleddin'in Hindistan'dan döndüğü ve Azerbaycan merkezli devletini yeniden topladığı dönemde Moğollar tekrardan onun peşine düştüler. Celaleddin'in Azerbaycan'da hüküm sürdüğü 1225 yılından ölümüne kadar ki dönemde Moğollar ile mücadelesi hep devam etti. 1228 yılında yine İsfahan yakınlarında meydana gelen savaşta Moğollar, Celaleddin'in kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Ancak bu savaşta ağır kayıplar veren Moğol, İran coğrafyasını terk ederek Maverünnehir bölgesine çekilmişlerdir.²⁸¹

Moğollar, Yassı Çimen savaşının ardından Celaleddin'e son darbeyi vurmak için harekete geçtiler. Celaleddin yaklaşmakta olan Moğol tehlikesini haber alınca ordusunu yeniden toparlamaya başladı. Nesevi, "Sultanın memleketinin kaybına, kendisinin öleceğine ve bütün varlığının düşman eline geçeceğine ağladığını" belirtmesi Celaleddin'in ruh halini ortaya koymaktadır.²⁸² Ancak Celaleddin hazırlıklarını bitiremedi ve Van yolu ile Diyarbakır taraflarına çekildi. Celaleddin Harezmsah, Diyarbakır şehri yakınlarında ordugâhını kurdu. Gece gelen bir Türkmen haberci Moğollar'ın yakın olduğunu bildirdi ancak Celaleddin bu sözlere itibar etmedi. Moğollar sabah olduğunda Harezmsah ordugâhını kuşatmışlardı. Bu olay üzerine Celaleddin Harezmsah Diyarbakır şehrine gitse de halk onu şehre sokmadı.²⁸³ Celaleddin daha sonra Meyyafakirin yakınlarında bir köye sığınsa da Moğollar olduğu yeri tespit ettiler. Celaleddin Harezmsah buradan da kaçarak dağlara sığındı. Maiyetinde ki Harezmliler ise Moğollar tarafından kılıçtan

²⁸⁰Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 393. Taneri, *Harezmsahlar*, 84. Nesevi, 132.

²⁸¹Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 136. İbnü'l-Esir, Cilt 12, 428. Taneri, *Celalud-din Harizmşah ve Zamanı*, 84.

²⁸²Taneri, *Harezmsahlar*, 87. Nesevi, 143-144.

²⁸³İbnü'l-Esir, Cilt 12, 457. Nesevi, 155.

geçirildiler.²⁸⁴ Son Harezmsah Sultan Celaledin Mengübirti, tek başına Meyyafakirin dağlarına sığındığı zaman burada onu tanımayan Kürt eşkıyalar tarafından öldürüldü.²⁸⁵

Harezmsahlar Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından onun hâkim olduğu sahaları ele geçirerek tek bir siyasi otorite altında birleştirmiş ve Türk-İslam nüfuz sahasını koruyup idare etmişlerdir. Celaledin Harezmsah'ın Moğollar ile yaptığı başarılı mücadeleler Anadolu'ya Moğol tehlikesinin daha geç dönemlerde gelmesini sağlamıştır. Ancak Alaaddin Keykubad, Celalaeddin Harezmsah'ın Moğollar karşısındaki başarılı mücadelelerinden ve tecrubesinden faydalanamamıştır. Bunun yanında Celaledin Harezmsah'da Alaaddin Keykubad'ın Moğol tehlikesine karşı kurmaya çalıştığı ittifaka başta iyi yaklaşırsa da daha sonra Erzurum Meliki Cihan Şah'ın kışkırtması ve doğu sınırlarında artan Moğol baskıları nedeniyle yönünü Anadolu'ya çevirmiştir. Celaledin'in Ahlât'ı ele geçirmesi ise hem Alaaddin Keykubad'ın Moğollar'a karşı kurmaya çalıştığı birliği hem de kendi sonunu getirmiştir.

3.3.7.Harezmsah Beylerinin Türkiye Selçuklu Devleti Hizmetine Alınmaları

Alaaddin Keykubad, 10 Ağustos 1230 yılında kazanılan Yassı Çimen savaşının ardından Melik Eşref ile beraber Erzurum'a gitti. Şehri yazılı bir belge ile Cihan Şah ve maiyetine dokunmama şartı ile teslim aldı. Sultan Alaaddin, Moğollar ile arasında set olan Celaledin Harezmsah'ın ortadan kalmasının ardından oluşan boşluğu Eyyübiler ile doldurmaya çalıştı. Sultan Alaaddin, Ahlât'ı Melik Eşref'e verirken Erzurum ve çevresini kendi topraklarına kattı. Yassı Çimen zaferi nedeniyle sultan buradan çevre idarecilere fetihnameler gönderdi. Daha sonra Erzurum'u imar eden sultan Erzurum'un idaresi için Mübarüziddin Çavlı'yı bırakarak Kayseri'ye döndü.²⁸⁶

²⁸⁴Taneri, **Harezmsahlar**, 88-89.

²⁸⁵Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı**,144. Taneri, **Celalud-din Harizmşah ve Zamanı**, 82. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, 401. Nesevi, 157.

²⁸⁶İbnü'l-Esir, Cilt 12, 450-451. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 394-395.

Bu arada Celaleddin Harezmsah, Moğollar tarafından takip edilmekte ve onların önünden kaçmaktaydı. Celaleddin, Eyyübiler'e ve Alaaddin Keykubad'a yardım için haberci yollasa da kimseden yardım alamadı.²⁸⁷ Celaleddin Harezmsah'ın Meyyafakirin dağlarında öldürülmesinin ardından Moğollar onun hâkim olduğu bölgeleri ele geçirmeye başladı. Sultan Alaaddin, Moğollar'ın faaliyetlerini dikkatle takip etmekteydi. Bu arada Celaleddin'in ortadan kalkması sonrası Curmagun Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri Azerbaycan'a yerleşmiş ve Anadolu sınırlarına keşif akınlarına başlamışlardı. Alaaddin Keykubad, Celaleddin Harezmsah'ın tam tersine Moğollar'a güvenmeyerek de olsa dostane ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Moğollar da yıllarca kendilerini uğraştıran Celaleddin'i yenen Alaaddin Keykubad'ı dikkatle takip etmekteydiler.²⁸⁸

Sultan Alaaddin Keykubad, Moğollar ile dostluk kurarken diğer yandan Anadolu'da Moğollar'a karşı tedbirler almaktaydı. Alaaddin Keykubad yaklaşan Moğol tehlikesini sınırda karşılamak için Ahlât, Van, Malazgirt şehirlerini topraklarına kattı. Daha sonra ele geçirilen bu şehirler imar edildi ve şehir surları tamir ve tahkim edilerek bu şehirlere muhafızlar gönderdi. Bu şehirlerin yanı sıra Kayseri, Erzurum ve Sivas şehirleri tahkim edildi ve takviye kuvvetler sevk edildi. Celaleddin Harezmsah'ın ölümünün ardından başsız kalan Harezmsah kuvvetleri de Sultan Alaaddin tarafından kazanılmaya çalışıldı.²⁸⁹

Celaleddin Harezmsah'ın ölümünün ardından başsız kalan Harezmsah kuvvetleri Anadolu içlerine dağılarak beylerinin idaresinde yağma ve soygun yapmaktaydılar. Bu kuvvetlerden başlarda müslüman idarecilerce faydalanılmamıştır. Bunun da nedeni olarak Moğollar'ın önünden kaçan bu birliklere kucak açmanın Moğol gazabını üzerine çekmek olacağı düşünülmüş olmalıdır. Hükümdarlarının ölümünün ardından başsız kalan Harezmsah kuvvetleri dağınık halde idi. Ancak Ahlat ve çevresinde bu Harezmsah beylerinden en büyüğü olan Kayır Han bulunmaktaydı. Sultan Alaaddin, Harezmsah kuvvetlerinden faydalanmak için Kemaleddin Kamyar'ı elçi olarak Kayır Han'a yolladı. Başta Kayır Han olmak üzere Harezmsah beyleri sultanın bu davetini sevinçle kabul ederek Alaaddin Keykubad'ın buyruğuna girdiler. Sultan

---

²⁸⁷İbnü'l-Esir, Cilt 12, 454.

²⁸⁸Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 407-408.

²⁸⁹Turan, 397-398.

Alaaddin, Harezmliler beylerine ülkesinin farklı bölgelerinde iktidar verdi ve böylece sayıca 12 bin civarı olan bu kuvvetten faydalandı.²⁹⁰

İbn Bibi'nin aktarmış olduğu bir bilgide 4 bin Harezmliler'in 700 Moğol'a yenildiği belirtilir. Bu olayda Harezmliler'in Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinde iken Erzurum'da meydana gelmiş ve Harezmliler'in hala Moğol korkusunda olduğunu göstermektedir.²⁹¹ Sultan Alaaddin Keykubad, Türkiye Selçuklu Devleti'nin şüphesiz en büyük ve en kudretli sultanlarından biridir. Devleti idare ettiği dönemde Türkiye Selçuklu Devleti en kudretli dönemine ulaşmış ve refah dönemini yaşamıştır. Sultan Alaaddin Keykubad, Moğol tehlikesine karşı son olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyetini tamamen kabul ettirmek için Eyyübiler üzerine yürümeye karar verdi. Sultan Alaaddin ordusunu Kayser'i yakınlarında Meşhed ovasında toplamaya başladığı sırada burada verdiği bir ziyafette yediği av etinden zehirlenerek hayatını kaybetti.²⁹²

Sultan Alaaddin Keykubad'ın ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti tahtına geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde vezir Sadeddin Köpek devlet idaresinde işleri eline almıştı. Sadeddin Köpek, Harezmliler beyi Kayır Han'ın Harezmliler kuvvetleri üzerindeki etkisini görmekteydi. Kayır Han'ı bertaraf etmek isteyen Sadeddin Köpek, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e Kayır Han'ın tutuklanmasını ve onun tutuklanmasının ardından hiçbir Harezmliler beyinin devlete karşı gelemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine tutuklanan Kayır Han, Kayseri'de hapsedildi ve burada Temmuz 1237 yılında öldü. Kayır Han'ın ölümünün ardından Harezmliler, Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinden ayrılarak Urfa taraflarına doğru gittiler. Harezmliler geçtikleri bölgeleri yağmalayarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni sıkıntılı duruma düşürdüler.²⁹³

Harezmliler, Türkiye Selçuklu Devleti'ne verdikleri zararın ardından Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye taraflarına giderek bu bölgelerde yerleştiler. Burada yerel idarecilere zaman zaman paralı asker olarak hizmet verdiler. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Sadeddin Köpek'in bertaraf edilmesinden sonra tekrar devlet hizmetine alınma girişimi olsa da bu girişim başarısız olmuştur.

²⁹⁰Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 398-399.

²⁹¹Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 399. İbn Bibi, Cilt I, 432-433.

²⁹²Merçil ve Sevim, 466. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 409.

²⁹³Merçil ve Sevim, 469. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 427-428. İbn Bibi, Cilt II, 23.

Harezmliiler en son Hıms'da yapılan savaşın ardından liderleri Berke Han öldürölmüş ve askeri güç olmaktan çıkmışlardır. Askeri güç olmaktan çıkan Harezmliiler Suriye ve Anadolu'ya dağılmışlar bazıları da Moğollar'a katılmıştır. Anadolu'da Harezmliiler'in bağılı bulunduğı boy olan Kanglı ve Kıpçak boylarının izleri ve Huruzmlu ya da Horzumlu adları ile çeşitli bölgelerde varlıklarını uzun yıllar Anadolu coğrafyasında sürdürmüşlerdir.²⁹⁴

---

²⁹⁴İbn Bibi, Cilt II, 39-43.

SONUÇ

Harezmşahlar hanedanı Büyük Selçuklu Devleti'nin bir eyalet valiliği olan idarelerini Harezm bölgesinin ekonomik, ticari ve askeri alanda sağlamış olduğu gelişmeye müsait zemini başarılı bir şekilde kullanmışlardır. 1097 yılında Kudbüddin Muhammed'in Harezm valisi olarak bölgeye atandığı ve hanedanın kuruluşu kabul edilen döneme baktığımızda Büyük Selçuklu Devleti'nde hanedan içinde taht kavgalarının olduğu görülmektedir. Bu taht kavgaları yaşanırken Harezm bölgesine vali tayin edilen Kudbüddin Muhammed'in Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalarak bölgedeki başarılı idaresi hanedanın bölgede kalıcı olarak tutunmasını sağlamıştır.

Harezmşah Atsız ise babasının aksine Büyük Selçuklu Devleti'ne başlarda sadakatle hizmet etse de daha sonra müstakil bir devlet olma yönünde Sultan Sancar'a karşı büyük bir mücadeleye girmiştir. Sultan Sancar ile Harezmşah Atsız arasında yapılan üç savaşta da Atsız yenilen taraf olmaktan kurtulamamıştır. Sultan Sancar'ın bu asi valisini neden ortadan kaldırmadığına baktığımızda ise özellikle 1141 Katavan yenilgisinin ardından Maverünnehir bölgesine hakim olan Karahıtaylar Devleti'ne karşı ve kuzeyden gelebilecek gayrimüslim Türk akınlara karşı Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu sınırında böyle mücadeleciler bir idarecinin olmasını istemesinden kaynaklandığı ihtimali yüksektir. Harezmşah Atsız, Sultan Sancar'ı idareciliği boyunca en çok uğraştıran devlet adamı olmuştur. Atsız idaresi döneminde Sultan Sancar'ın bir valisi gibi değil tabii bir devletin hükümdarı gibi hareketlerde bulunmuştur. Komşu idarecilere elçi gönderme ve kabul etme ile idaresini Sultan Sancar'ın emri olmadan genişletmesi onun bağımsız bir devletin hükümdarı gibi hareket ettiğini gösterir. Sultan Sancar valisinin isyan hareketi dolayısıyla bölgeye yaptığı seferler ile onu cezalandırmıştır Sultan Sancar'ın metbu devlet idarecisi gibi hareket eden isyancı valisini cezalandırması metbu devlet olan Karahanlılar ve Gazneliler Devletleri üzerinde yaratacağı etkisi bakımından önemlidir.

1157 yılında Sultan Sancar'ın ölümünün ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi bölgede dengeleri değiştirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarında en büyük güç olarak Harezmşahlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra bağımsız bir duruma gelen Harezmşahlar, Büyük Selçuklu Devleti mirasına sahip çıkarak kısa zamanda Horasan ve İran coğrafyasına hakim olmuşlardır.

Harezmşahlar 1194 yılında Harezmşah Tekiş tarafından Irak Selçuklu Devleti'ne son verilmesinin ardından "sultan" unvanını kullanmaya başlamışlardır. Sultan Alaaddin Muhammed'in "Sancar" lakabı kullanması da Harezmşahlar Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'nin varisliğini savunduklarını göstermektedir.

Harezmşahlar Devleti, Büyük Selçuklu Devleti gibi Abbasi halifesini etkileri altına alarak dünyevi işlerden uzak tutmak istemişler ancak bu politikalarında başarı sağlayamamışlardır. Harezmşahlar Devleti başarılı idarelerini Moğollar karşısında gösterememişler ve Moğol istilası sonucunda ortadan kalkmışlardır. Alaaddin Muhammed Harezmşah ordusu içinde güvenmediği Kanglı birlikleri yüzünden Moğollar'a karşı bir meydan savaşını göze alamamıştır. Sultan Muhammed'in ölümünün ardından oğlu Celeleddin, Moğollar'a karşı başarılı mücadeleler vererek İslam dünyası için bir umut olmuştur. Celeleddin yapmış olduğu mücadelelerin ardından önce Hindistan'a çekilmiş ve daha sonra 1225 yılında İran'a dönerek Azerbaycan bölgesinde devletini toparlamayı başarmıştır.

Celeleddin bu dönemde İslam dünyasında en önemli idareci olan Sultan Alaaddin Keykubad ile dostane münasebetler kurmuştur. Ancak bu iyi ilişkiler iki hükümdar arasında gidip gelen elçiler ve mektuplardan öteye geçememiştir. Sultan Alaaddin Keykubad yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı Eyyubiler ve Celeleddin ile bir ittifak yapma ve Moğollar'a karşı birlikte hareket etme niyetindeydi. Ancak Celeleddin Harezmşah'ın bu dönemde Kubbet'ül İslam denilen Ahlat'ı ele geçirmesi ve tahrip etmesi Alaaddin Keykubad'ın kurma niyetinde olduğu üçlü ittifakı tahrip etmiştir. Bu olayın ardından Moğollar'a karşı birleşmesi gereken dönemin en kuvvetli İslam orduları bir birlerine düşmüşlerdir. Bunun neticesinde birleşen Selçuklu-Eyyubi ordusu 1230 yılında Yassı Çimen savaşında Celeleddin'in kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu savaşın ardından kısa bir zaman sonra Celeleddin Harezmşah'ın ölümü neticesinde Harezmşahlar Devleti tarihe karışmıştır.

Büyük bir komutan olan Celeleddin Harezmşah'ın şanssızlığı Cengiz Han ve Alaaddin Keykubad arasında sıkışmış olmasıdır. Alaaddin Keykubad ise Celeleddin Harezmşah'ın Moğollar ile olan tecrübesinden yeterince faydalanamamıştır. Diğer taraftan Celeleddin Harezmşah'ın dostane ilişkiler sürerken gözünü birden Anadolu'ya dikmesinde doğudan gelen Moğol baskılarından kaynaklandığı muhtemeldir. 1141 Katavan savaşının ardından Büyük Selçuklu Devleti ile

Karahıtaylar Devleti arasında bir set görevi gören Harezmsahlar Devleti daha sonra da Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında bir set görevi görmesi bakımından önemlidir. Harezmsahlar Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından Anadolu, Moğol istilası ile karşı karşıya kalmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

Ali KARACA

Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı

Aydıncık, 07.07.1994

0531 258 7816

Ali33karaca50@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Nevşehir Hacıbektas Veli Üniversitesi	2017

KAYNAKÇA

Abdurrahman İbnü'l-Cevzi (2014) El-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular, terc. Ali Sevim (TTK, Ankara).

Ahmed bin Mahmud (1977) Selçuk-Name Cilt I, haz. Erdoğan Merçil (Kervan Kitapçılık, İstanbul)

Ahmed bin Mahmud (1977) Selçuk-Name Cilt II, haz. Erdoğan Merçil (Kervan Kitapçılık, İstanbul).

Akkoca İ (2010) Sultan I.Alaaddin Keykubad Zamanında Türkiye Selçuklu-Harezşahlar Devleti İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni (1988) Tarih-i Cihan Güşa Cilt 1 çev. Mürsel Öztürk (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).

Alaaddin Ata Melik Cüveyni (1988) Tarih-i Cihan Güşa Cilt 2 çev. Mürsel Öztürk (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).

Alican M (2016) Tarihin Kara Yazısı Moğollar (Timaş Yayınları, İstanbul).

AnnaKommena (1996) Alexiad çev. Bilge Umar (İnkılâp Yayınları, İstanbul)

Apak A (2017) Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Abbasiler Dönemi) Cilt 4 (Ensar Neşriyat, İstanbul).

Barthold V.V (2017) Moğol İstilasına Kadar Türkistan haz. Hakkı Dursun Yıldız (Kronik Kitap, İstanbul).

Barthold V.V (2019) Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler terc. Ragıp Hulusi Özdem haz. K.YaşarKoprıman ve İsmail Aka (TTK, Ankara).

Barthold V.V (2020) Moğol İstilas Devrinde Türkistan terc. Seniha Sami Moralı haz. Gülnar Kara (TTK, Ankara).

Barthold W (1977) Karahıtaylar, İA (Cilt 6) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 273-276

Barthold W (1987) Harizmşahlar, İA (Cilt 5, Kısım 1) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 263-265

Bedirhan Y (2000) Selçuklular ve Kafkasya (Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya).

Bedirhan Y (2012) Ortaçağ Tarihi (Nobel Kitap, Ankara).

Bezer G.Ö (2011) Terken İA (Cilt 40) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 509.

Bezer G.Ö (2020) İldenizliler İA (Cilt 22) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 82-84.

Burslan K (2016) Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi (TTK, Ankara).

Çalışkan E (2017) Harizmşahlar ve Gurlular Arasındaki Siyasi İlişkiler. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli.

Çetin O (1998) Horasan İA (Cilt 18) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 234-241.

Dames M.L (1978) Gazneliler, İA (Cilt 4) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 742-748

Eberhard W (2019) Çin Tarihi (TTK, Ankara).

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhaki (2019) Tarih-i Beyhakiterc. Necati Lügal haz. Hicabi Kırlangıç (TTK, Ankara).

Ebü'l-Fida Coğrafyası (2017) çev. Ramazan Şeşen (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)

Ebülgazi Bahadır Han (Şecere-i Tarakime) Türklerin Soy Kütüğü haz. Muharrem Ergin (Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık Yayınevi)

Genç R (2002) Karahanlı Devlet Teşkilatı (TTK, Ankara).

Göksu E (2011) Tabakat-ı Nasiri Selçuklular (Taşhan Kitap, Tokat)

Grousset R (2011) Stepler İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur) (TTK, Ankara)

Gürbüz M (2011) TekişAlaaddin İA (Cilt 40) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 364-365.

Hamdullah Müstevfi-yiKazvini (2018) Tarih-i Güzide çev. Mürsel Öztürk (TTK, Ankara).

İbn Bibi (1996) El Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'iy (Selçuk Name) Cilt 2 haz. Mürsel Öztürk (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).

İbn Bibi (1996) El Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'iy (Selçuk Name) Cilt 1 haz. Mürsel Öztürk (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).

İbnFadlan (2013) Seyahatname çev. Ramazan Şeşen (Yeditepe Yayınevi, İstanbul).

İbnHavkal (2017) 10. Asırda İslam Coğrafyası terc. Ramazan Şeşen (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)

İbnü'l-Esir (1991) El KamilFi't Tarih Tercümesi Cilt 9 çev. Abdülkerim Özaydın (Bahar Yayınları, İstanbul).

İbnü'l-Esir (1991) El KamilFi't Tarih Tercümesi Cilt 10 çev. Abdülkerim Özaydın. (Bahar Yayınlar, İstanbul).

İbnü'l-Esir (1991) El KamilFi't Tarih Tercümesi Cilt 11 çev. Abdülkerim Özaydın. (Bahar Yayınları, İstanbul).

İbnü'l-Esir (1987) El KamilFi't Tarih Tercümesi Cilt 12 çev. Abdülkerim ÖZAYDIN ve Ahmet Ağırakça (Bahar Yayınları, İstanbul).

İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı (1971) Faruk Sümer, Ali Sevim (çev.) (TTK, Ankara)

Kafesoğlu İ (1967) Selçuklular, İA (Cilt 10) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 353-416.

Kafesoğlu İ (1989) Alp Arslan İA (Cilt 2) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 526-530.

Kafesoğlu İ (1992) Selçuklu Tarihi (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul).

Kafesoğlu İ (2000) Harezmsahlar Devleti Tarihi (TTK, Ankara).

Kafesoğlu İ (2014) Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar (Ötüken, İstanbul)

Kafesoğlu İ (2019) Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar (Ötüken, İstanbul).

Kafesoğlu İ (2019) Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Ötüken, İstanbul).

Kamal Al-Din İbn Al-Adim (2011) Bugyat At-Talab fi Tarih Halab, yay. Ali Sevim (TTK, Ankara).

Kaya Ö (2017) Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyubiler (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)

Keçiş M (2009) Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Kıldıroğlu M (2013) Kırgızlar ve Kıpçaklar (TTK, Ankara).

Koca S (2005) Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür (Berikan Yayınevi, Ankara)

Koca S (2011) Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri (Berikan Yayınevi, Ankara).

Koca S (2016) Türkiye Selçukluları Tarihi (Berikan Yayınevi, Ankara).

Koca S (2017) Anadolu Türk Beylikleri Tarihi (Berikan Yayınevi, Ankara).

Konukçu E (1996) Gazne İA (Cilt 13) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 479-480.

Köprülü M.F (1987) Harizmşahlar, İA (Cilt 5, Kısım 1) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 265-296.

Köymen M.A (1976) Tuğrul Bey ve Zamanı (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul).

Köymen M.A (1988) Tuğrul Bey İA (Cilt 12, Kısım 2) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 25-41.

Köymen M.A (1993) Selçuklu Devri Türk Tarihi (TTK, Ankara).

Köymen M.A (2016) Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I (TTK, Ankara).

- Köymen M.A (2016) Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III (TTK, Ankara).
- Köymen M.A (2017) Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt II (TTK, Ankara).
- Köymen M.A, (2020) Büyük Alaeddin Keykubad ve Zamanı (Kronik Kitap, İstanbul).
- Merçil E (1975) Fars AtabegleriSalgurlular (TTK, Ankara).
- Merçil E (1989) Gazneliler Devleti Tarihi (TTK, Ankara).
- Merçil E (2003) Mahmud-ı Gaznevi İA (Cilt 27) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 362-365.
- Merçil E (2011) Selçuklular (Makaleler) (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)
- Merçil E (2011) Taştardar İA (Cilt 40) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 161-162.
- Merçil E (2014) Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler –Makaleler- (İstanbul, Bilge Kültür Sanat)
- Merçil E (2014) Alp Arslan ve Malazgirt (İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul)
- Merçil E (2018) Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)
- Mevdudi (1971) Selçuklular Tarihi Cilt I çev. Ali Genceli (Hilal Yayınları, Ankara).
- Minhac-i Sirac el-Cüzcani (2015) Tabakat-ı Nasırı (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Harezşahlar) terc. Erkan Göksu (TTK, Ankara).
- Minhac-i Sirac el-Cüzcani (2016) Tabakat-ı Nasırı (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar) çev. Mustafa Uyar (Ötüken, İstanbul).
- Mirhand (2018) Ravzatu’s-Safa (Tabaka-i Selçukiyye) terc. Erkan Göksu (TTK, Ankara)
- Nesevi (1934) CelalüttinHarezşah, terc.Necip Asım (İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul).
- Nizamü’l-Mülk (2013) Siyaset-Name haz. Mehmet Altay Köymen (TTK, Ankara)

- Öntürk V (2020) Gurlular (1157-1216) (Selenge Yayınları, İstanbul)
- Özaydın A (1991) Arslan b. Selçuk İA (Cilt 3) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 402-403.
- Özaydın A (1992)) Berkayaruk İA (Cilt 5) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 514-516
- Özaydın A (1993) Cend İA (Cilt 7) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 359-360
- Özaydın A (1996) Gürhan İA (Cilt 14) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 323
- Özaydın A (1997) Harizm İA (Cilt 16) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 402-403
- Özaydın A (2002) KutbüddinHarizmşah İA (Cilt 26) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 484-485.
- Özaydın A (2005) Muhammed b. Tekiş İA (Cilt 30) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 581-583.
- Özaydın A (2009) Selçuk Bey İA (Cilt 36) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 364-365.
- Özaydın A (2009) Sencer İA (Cilt 36) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 507-511.
- Özgüdenli O. G (2013) Selçuklular Cilt I, (İsam Yayınevi, İstanbul).
- Özgüdenli O.G (2003) Maveraünnehir İA (Cilt 28) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 177-180.
- Özgüdenli O.G (2004) Merv İA (Cilt 29) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 223-225.
- Özgüdenli O.G (2005) Moğollar İA (Cilt 30) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 225-229.
- Özgüdenli O.G (2007) Nişabur İA (Cilt 33) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 149-151.
- Özgüdenli O.G ve Salman H (2013) Yabgu İA (Cilt 43) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 170-171.

Özkuzugüdenli O. G (1994) Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar –Katavan Savaşı-. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul

Piyadeoğlu C (2008) Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Piyadeoğlu C (2011) Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey (Timaş Yayınevi, İstanbul)

Pritsak O (1977) Karahanlılar, İA (Cilt 6) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 251-273

Reşidü'd-din Fazlullah (2018) Selçuklular Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk) terc. Erkan Göksu ve H.Hüseyin Güneş (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)

Salman H (2001) Karluklar İA (Cilt 24) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 509-510.

Sayan Y (2009) Serahs İA (Cilt 36) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 539-542.

Sevim A (1993) Çağrı Bey İA (Cilt 8) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 183-186.

Sevim A (2000) Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi (TTK, Ankara)

Sevim A (2006) Azimi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (TTK, Ankara)

Sevim A ve Merçil E (1995) Selçuklu Devletleri Tarihi (TTK, Ankara)

Sümer F (1972) Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları (Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara)

Sümer F (1989) Ahlât İA (Cilt 2) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 19-23

Sümer F (1991) Arslan Argun İA (Cilt 3) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 399-400

Sümer F (1991) Atsız b. Muhammed İA (Cilt 4) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 91-92.

Sümer F (1998) Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri (TTK, Ankara)

Sümer F (2002) Keykubad I İA (Cilt 25) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 358-359.

Sümer F (2006) Müeyyed Ay-Aba İA (Cilt 31) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 479-480.

Sümer F (2012) Tuğrul Bey İA (Cilt 41) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 344-346.

Şahin B.Y (2008) Anadolu Selçuklu Devleti ile Harezmsahlr Devleti Münasebetleri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Şapolyo E.B (1972) Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Güven Matbaası, Ankara).

Şeşen R (1992) Buhara İA (Cilt 6) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 363-367.

Şeşen R (1995) Eyyübiler İA (Cilt 12) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 31-33.

Şeşen R (2017) İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)

TaneriA (1993) CelaleddinHarezmsah İA (Cilt 7) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 248-250.

TaneriA (1996) Gürgeç İA (Cilt 14) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 321-323.

TaneriA (1997) Harizmşahlr İA (Cilt 16) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 228-231.

Taneri A (1977) Celalu'd-din Harizmşah ve Zamanı (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara)

Taneri A (1993) Harezmsahlr Tarihi (Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara)

Taşığıl A (2001) Karahıtaylar İA (Cilt 24) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 415-416

Taşığıl A (2003) Mangışlak İA (Cilt 27) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: 569-570.

Taşığıl A (2007) Özbek İA (Cilt 34) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 106-107.

Tellioğlu İ (2009) XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri (Sarander Yayınları, Trabzon).

Temir A (2019) Moğolların Gizli Tarihi (TTK, Ankara).

- Togan Z. V (1981) Umumi Türk Tarihine Giriş (Enderun Kitapevi, İstanbul).
- Togan Z. V (1985) Tarihte Usul (Enderun Kitapevi, İstanbul).
- Togan Z.V (1987) Harizm, İA (Cilt 5, Kısım 1) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 240-257.
- Turan O (1958) Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (TTK, Ankara)
- Turan O (1980) Selçuklular ve İslamiyet (Nakışlar Yayınevi, İstanbul).
- Turan O (2012) Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti (Ötüken, İstanbul).
- Turan O (2016) Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Ötüken, İstanbul).
- Turan O (2017) Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi (Ötüken, İstanbul).
- Turan O (2018) Selçuklular Zamanında Türkiye (Ötüken, İstanbul).
- Uluçay Ç (2013) İlk Müslüman Türk Devletleri (Ötüken, İstanbul).
- Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (2019) çev. Hrant D. Andriasyan (TTK, Ankara).
- Usta A (2009) Samaniler İA (Cilt 36) Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul: 64-68.
- Usta A (2013) Türklerin İslamlaşma Serüveni Samaniler (Yeditepe Yayınevi, İstanbul).
- Uzunçarşılı İ. H (2015) Osmanlı Tarihi Cilt I, (TTK, Ankara).
- Üremiş A (2005) Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası (Babil Yayıncılık, Ankara).
- Vladımircov B.Y (1950) Cengiz Han çev. Hasan Ali Ediz (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul).
- Yalçın E.S ve Gedikli Ş (2005) Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler Cilt 1 (Berikan Kitapevi, Ankara).
- Yalçın E.S ve Gedikli Ş (2005) Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler Cilt 2 (Berikan Kitapevi, Ankara).